

TARTALOM

- Pléh Csaba
A Nyelv idegrendszeri képviselete: tények és új elméletek ... 3
Szöllősy Éva
Az ÉrtSz I. kötetének „cenzúrázásáról” ... 19
Major Ferencné
Adalékok a hazai szaknyelvoktatás történetéhez II. ... 39
Tóth Andrea
**A célnyelvi önkorrekció vizsgálata
a szinkrontolmácsolásban szerzett gyakorlat függvényében ... 54**

KÖNYVSZEMLE

- Terts István
**Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): Ezerarcú humor.
Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai ... 62**
Huszár Ágnes
**Fercsik Erzsébet – Raátz Judit: Keresztnevek enciklopédiája.
A leggyakoribb női és férfinevek ... 65**
Hegedűs Rita
Fedinec Csilla (szerk.): Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban ... 67
Papp Vanda
**Czeglédi Sándor: Language Policy, Language Politics,
and Language Ideology in the United States ... 71**
Fülöp Erzsébet Mária
**Yan-kit Ingrid Leung (szerk.): Third Language Acquisition and Universal Grammar
[Harmadiknyelv-elsajátítás és egyetemes nyelvtan] ... 73**
Oszlászki Éva
Szabó Edina: A magyar börtönszlang szótára ... 77
Sárdi Edit
Kiss Éva (szerk.): Pedagógián innen és túl. Zsolnai József 70. születésnapjára ... 81
Gyórfy Lilla
Forgács Róbert: Anya – nyelv – csavar ... 84
Károly Márton
Lőrincz Ildikó (szerk.): Nyelvek és kultúrák dialógusa ... 86
Szilágyi László
**Márku Anita: Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák
a kárpátaljai magyar fiatalok körében ... 90**

SZOFTVER

- B. Papp Eszter: **A Visual Thesaurus ... 92**

HÍREK

- Vágási Margit: **A tudomány nyelve – a nyelv tudománya.
Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében**
XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus ... 95

*

Szépe György
Főszerkesztői levél

Modern Nyelvoktatás

A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének folyóirata

Szerkesztőbizottság

ABÁDI NAGY ZOLTÁN, Debreceni Tudományegyetem, Észak-Amerikai Tanszék
GÓSY MÁRIA, MTA Nyelvtudományi Intézet és Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Fonetikai Tanszék, Budapest
HIDAS JUDIT, Budapesti Gazdasági Főiskola, Kommunikációs és Média-tudományok Intézete
és Szolnoki Főiskola, Nemzetközi Gazdálkodási Tanszék
KLAUDY KINGA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék,
Budapest és Miskolci Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
KONTRA MIKLÓS, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest és Szegedi Tudományegyetem
Angoltanár-képző és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
LENGYEL ZSOLT, Pannon Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Veszprém
MANHERZ KÁROLY (elnök), Kulturális Minisztérium és Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Germanisztikai Intézet, Budapest
MEDGYES PÉTER, Külügyminisztérium, Budapest
SZÉKELY GÁBOR, Nyiregyházi Főiskola, Tanárképző Kar, Német Nyelvi és Irodalmi Tanszék
SZÉPE GYÖRGY (főszerkesztő), Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Tanszék
és Zsigmond Király Főiskola, Budapest
ZSOLNAI JÓZSEF, Pannon Egyetem Pedagógiai Kutatóintézete, Pécs

*

Szerkesztőség (tartalmi kérdésekben levelezés): sveva1@freemail.hu; 1126 Budapest, Kiss János
altbnagy u. 48/B; Szerkesztő: SZÖLLŐSY ÉVA, Budapest

Szemle-rovat: TERTS ISTVÁN, Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Tanszék
Szoftver-rovat: HORVÁTH JÓZSEF, Pécsi Tudományegyetem, Angol Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Hírek-rovat: SZÖLLŐSY-SEBESTYÉN ANDRÁS, Budapesti Műszaki Egyetem

*

Kiadó: TINTA Könyvkiadó, info@tintakiado.hu; 1116 Budapest, Kondorosi út 17. Tel.: 371-0501, fax:
371-0502 ♦ Felelős kiadó és felelős szerkesztő: KISS GÁBOR igazgató ♦ Tördelés és hirdetésfelvétel:
BAGU LÁSZLÓ ♦ Előfizetés: FEKETE JÁNOS

*

A Modern Nyelvoktatás alkalmazott nyelvészeti folyóirat; a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok egyesületének (MANYE) hivatalos orgánuma. Az egyesület valamennyi tagja tagilletményként megkapja az évente négyszer (két egyes és egy dupla számban) megjelenő folyóiratot.

Az alkalmazott nyelvészet komplex interdiszciplináris terület, amely a nyelvtudomány, a neveléstudomány és a pszichológia – valamint a feladattól függően egyéb diszciplínák – igénybevitelével oldja meg a nyelvvel kapcsolatos feladatokat. A MANYE tevékenységének központja az idegen nyelvek magyarországi tanításának segítése (a magyar anyanyelvű tanárok számára). Mivel a nyelvtanárok alkotják az alkalmazott nyelvészek többségét, ezért egyrészt az ő számukra, másrészt az ő tollukból az alkalmazott nyelvészet szélesebb spektruma jelenik meg a folyóiratban. Ezek a következők: nyelvsajátítás az anyanyelven, valamint az anyanyelvi nevelés; kontrasztív nyelvészet, interkulturális kommunikáció; alkalmazott szociolingvisztika és alkalmazott pszicholingvisztika; nyelvpolitika, az emberi nyelvi jogok kérdése; kétnyelvűség; a magyar mint idegen nyelv tanítása; valamint az informatika hatása a nyelvhasználatra. Helyet adunk az alkalmazott nyelvészet történetével foglalkozó írásoknak is.

Cikkeink jelentős része a tantervek, a tananyagok és a mérések témakörébe esik; egyre nagyobb mértékben foglalkozunk a tantermi interakció kérdéseivel is. Írásaink egyaránt vonatkoznak a gimnáziumok, szakiskolák, általános iskolák feladataira: mind az „általános”, mind a „szaknyelv” oktatására. Figyelmünk előterében áll a felsőoktatásbeli „lektori nyelvoktatás”; és kiváltképp foglalkozunk a nyelvtanárok képzésével. Helyet biztosítunk magániskolák, magántanulók és a tananyagpiac friss problémáinak is.

Tanulmányaink és recenzióink rendszeres témája az Európai Unió nyelvi világa; az ezekről szóló írásokban szerzőink között van EU-tolmács professzor és nyelvpolitikával foglalkozó filológus. Látókörünkben állandóan jelen vannak Európa középső és keleti részének országai is.

Fontos célunknak tartjuk a különböző (elsősorban kormányzati) idegennyelv-oktatási koncepciók bemutatását.

Recenziós rovatunkban főleg a friss hazai kiadványokról adunk számot, de bemutatunk néhány kiváló külföldi művet is. Szoftver-rovatunkban a nyelvoktatás digitális anyagának kritikai bemutatására törekszünk. Végül Hírek-rovatunkban elsősorban saját egyesületünk tevékenységéről igyekszünk tájékoztatást adni.

PLÉH CSABA

A Nyelv idegrendszeri képviselete: tények és új elméletek¹

Dolgozatomban azt próbálom megmutatni, hogy közel másfél évszázados története során hogyan is alakult elképzelésünk a nyelv lokalizációjáról az idegrendszerben, és hogyan változott meg ez az elképzelés az utóbbi néhány évtizedben. Mondanivalóm lényege az lesz, hogy a kezdeti modellek egyszerű, szétbontó, lokalizációs felfogását a XX. század elejétől kiegészíti egy nyelvészetileg szofisztikált kép, amely magát a nyelvi rendszert szeretné tüzetesen elemezni, és ezeknek a strukturális megfontolásoknak megfelelő lokalizációt keres. A XX. század végétől ezt kiegészíti – többek között a modern technológiák hatására – egy olyan kép, amelyben ma már nem az idegrendszer szerveződése okozza vagy teszi lehetővé a nyelvet, hanem fordítva; a nyelv mint külső rendszer sajátos idegrendszeri szerveződéseket használ fel saját céljai megvalósítására.

A klasszikus kép az afáziáról

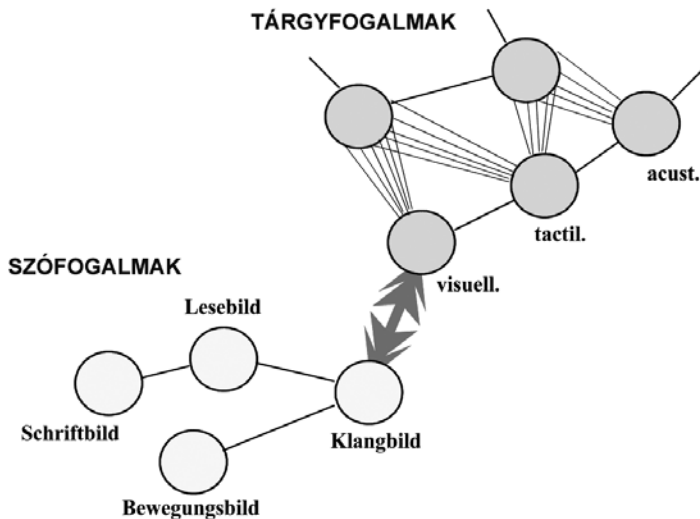
Az afázia klasszikus felfogását a XIX. században Paul Broca (1824–1880) és Karl Wernicke (1848–1905) jellegzetes esetleírásai indították el. Alap gondolatuk a korszak képzettársítási, elementarista asszociációs pszichológiájának megfelelően az az elképzelés volt, hogy a nyelv is sajátos érzéki és motoros képzetek összessége. Broca úgy vélte, hogy nevezetes betegénél a beszédhez szükséges motoros képzetekért felelős területet azonosította a bal homloklebeny hátsó-alsó lebenyében. Az e terület sérülésekor fellépett artikulációs zavart nevezte motoros afáziának. A közlési lánc másik oldalán Wernicke pedig a szenzoros képzeteket vélte azonosítani, valamint azt a tényt, hogy a kétféle képzettárnak, a motoros és az akusztikus képzettárnak az összekapcsolásáért is kell felelős legyen egy idegrendszeri struktúra: a *fasciculus arcuatus*, melynek sérülése a vezetékes afáziát okozná. Ismétlődően jól látjuk e két tipikus zavar tünetét. A Broca-afáziásokra a kifejezés zavara és a nyelvtani tagolás nehézsége a jellemző, a Wernicke-afáziásokra pedig – a beszédmegértési zavarok mellett – a szókeresés nehézsége és a különböző szavak hangalakján alapuló lexikai, illetve jelentésen alapuló szemantikai parafáziák a jellemzőek. Az 1. táblázat példái két mai magyar betegnél mutatják be a jellegzetes tünettani képet.

¹ A tanulmány két előadáson alapul. Az egyiket az Szegedi Tudományegyetem Pszichológiai Intézet „Tudás – Tér” című előadássorozatában tartottam 2009. március 18-án, a másikat a Magyar Alkalmazott Nyelvészek XIX. kongresszusán, Egerben, 2009. április 12-én.

1. táblázat: A Broca- és Wernicke-afázia tünettana
(Mészáros Éva és Bánréti Zoltán gyűjtése, személyes közlés)

BROCA-afázia	WERNICKE-afázia
Volt egy ágy, amin fek...vagy nem hanem ...állt... hanem fek...feküdt és egyszercsak ujjamban nézem, így mi fordult meg?...nem tud, hogy mi van? És akko így néz...nézem jo...jo...nem bírom moz-dítani. Nem bírtam egysz...akkor megmozdulok a kézzel...azt vá... vártam, a nem mozdulni a kezem meg a testem. És nem tud, hogy mi van!	fiatalember most féjjel helyezte a tronokba most át helyezi úgy látom valamit a a csánithoz oda jól kimodndani szépen és ő még nyárszik maganak itt a fehér gornyo gornyo hogy kimondani szépen kor környofi ült egy fajaváza fiatal ember amiő még én szerintem úgy nézem, hogy ő még csotolta is egy egy ilyen jányit férfi

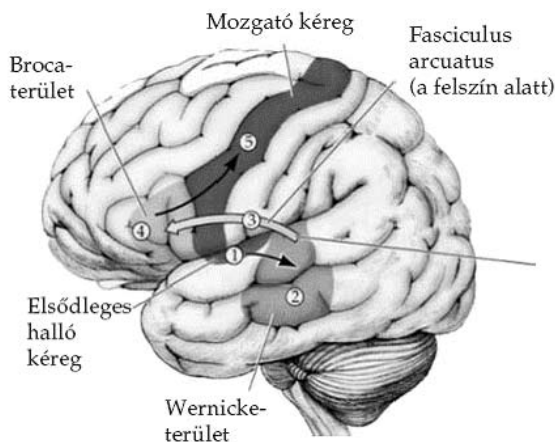
Ennek a modellnek a kialakítása során számos rész kérdésben eltérő, egészlegesebb nézeteket hangsúlyozott a fiatal Sigmund Freud (1891) is. Amint az 1. ábra mutatja, az ő alap gondolata is az volt, hogy sajátos képzetkapcsolatok vannak, ugyanakkor ezt kiegészítette azzal, hogy jellegzetesen feltételezte: bizonyos fogalmi területek leképezése és a szavak leképezése között is kapcsolatot kell keresnünk.

1. ábra: Sigmund Freud (1891) elképzelése a fogalmi és a szavakkal kapcsolatos mezők összekapcsolódásáról

A XX. század végére, elsősorban az agysérülésekben bekövetkezett változások részletes elemzésével alakult ki a ma klasszikusnak tekinthető Wernicke–Geschwind modell. Ennek kiindulópontját a különböző agysérülések nyomán bekövetkező beszédprodukciós és beszédmegértési változások képezik. Ezeket megpróbálják az egyre modernebb szövettani eljárások segítségével rávetíteni az agykéreg felületére vonatkozó Brodmann-féle területi beosztásokra, miközben a tünettana is fokozatosan átalakul. A XIX. század végi motoros/szenzoros afázia-felfogás átalakul non-fluens/

fluens afáziává. E felfogás szerint az elülső kérgi sérülések esetén a beszéd folyékony-sága és a nyelvtani tervezés sérül, míg a hátsó agyrészek sérülésekor bekövetkező afáziában a fluencia nem sérül, sőt kórosan emelkedett is lehet. Egy másik, nyelvésze-tileg pontosabb megfogalmazásban pedig az elülső sérülések agrammatikus nyelvtani zavarokat, míg a hátsó sérülések szótalálási tünettel jellemezett összképet alakítanak ki. Ezt a képet mutatja a 2. ábra.

2. ábra: Az afáziás zavarok klasszikus képe: A Wernicke-Geschwind modell

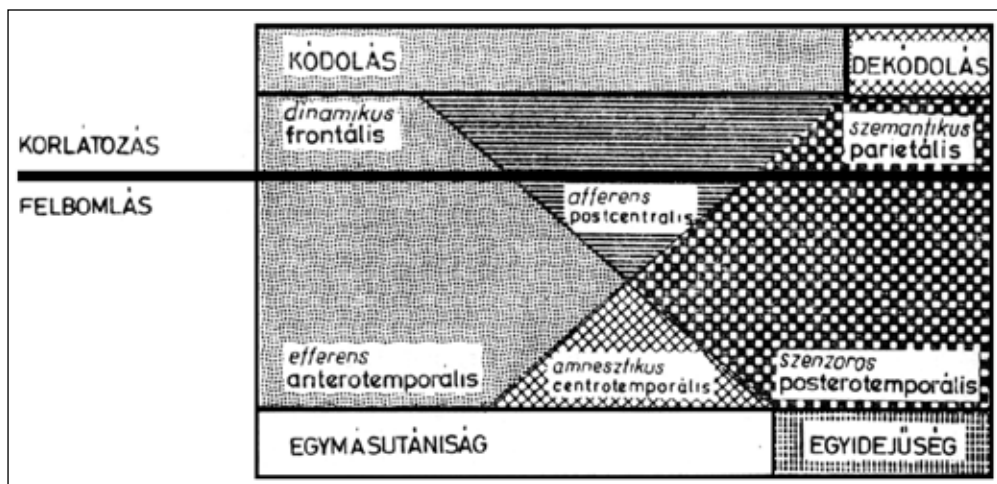
Nyelvészeti kiegészítés: a Jakobson–Lurija modell

Az orosz-amerikai nyelvész Roman Jakobson (1896–1982) és az orosz neuropszichológus Alexandr Romanovics Lurija (1902–1977) egymásra reflektáló megfogalmazásaiban egyre több afázia-típust kezdtek elkülöníteni; és ezt nyelvészetileg, a kódnak, illetve a kód használatának a nyelvi rendszer szempontjából értelmezett dimenzióival kapcsolták össze. Ez a felfogás a XX. század elején, az afázia egészes, holisztikus értelmezésével kapcsolatban (például Goldstein 1927) keletkezett vitára adott válasznak is tekinthető. A XIX. században kialakult, majd a XX. század közepén Geschwind által felújított felbontó, dekomponáló felfogással szemben megfogalmazódik ugyanis Head, Goldstein, Gelb és mások munkáiban egy holisztikus felfogás, amely egészesebben próbálja meg értelmezni a szimbolikus funkciók felbomlását agykérgi sérülések esetén. Jakobson és Lurija a strukturális mozzanatot veszi át a holizmusból. Jakobson a nyelvi működés strukturális szerveződését emeli ki, az elemeken túlmutató jelleget; míg Lurija ehhez hozzáteszi azt a koncepciót, mely a magasabb kérgi működések esetén funkcionális, a működés komplexitásából fakadó lokalizációt tételez fel.

Jakobson felfogásában a nyelvi jel kétarcú a kognitív működéseket illetően: „Minden nyelvi jel két tengely mentén helyezkedik el: az egyidejűség és az egymást követés tengelyén.” Ez a kettősség Jakobson számára azt jelenti, hogy a klasszikus retorika, a kijelentés szerveződése, a mentális mechanizmus és az idegrendszeri organizáció egyaránt kettős szerveződést mutat.

Jakobson maga nemigen végzett afázia-kutatásokat, javarészt Lurija (1975) munkáira épít. Kidolgozott rendszerében három szembenállás szerepel:

1. kódolás-dekódolás (érintkezés-hasonlóság),
2. korlátozás-felbomlás,
3. egymásutániség-egyidejűség.

3. ábra: Jakobson (1969: 204) felfogása az afáziás zavarok nyelvészeti rendszeréről

A 3. ábra mutatja Jakobson és Lurija háromdimenziós modelljét, amelyben az egyik dimenzió a kódolás/dekódolás; ennek megfelelően beszélünk motoros és szenzoros afáziáról. A második dimenzió a korlátozás/szűkítés, illetve a felbomlás. A harmadik dimenzió az egymásutániség/egyidejűség; ennek megfelelően beszélünk szintaktikai, illetve szemantikai zavarokról. Gondolatmenetük legfontosabb jellemzője, melyet Jakobson gyermeknyelvi és fonológiai munkáiban, s általános nyelvelméletében is kihangsúlyoz, a paradigmatis és szintagmatikus tengely szembeállítás. A szintagmatikus tengelynek felel meg a homloklebény működése, a paradigmatis tengelynek pedig a halántéklebény és általában a hátsó agyrészek működése. Az 2. táblázat mutatja kettőjük felfogását.

2. táblázat: Jakobson és Lurija modellje a nyelvi működés alapelveiről és kapcsolataikról az afáziával

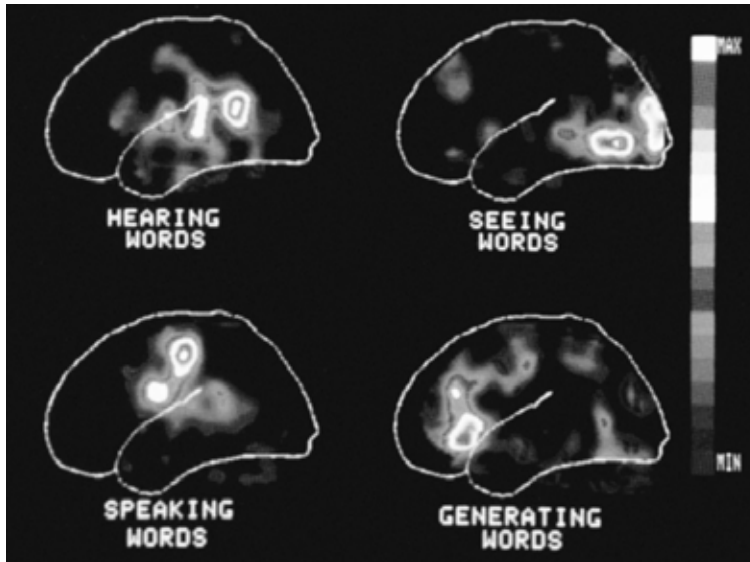
Alapelv	Kódolás	Retorika	Mechanizmus	Agyrész	Pinker
Paradigma	Dekódolás szenzoros	Metafora	Szelekció	Wernicke, hátsó	Elem
Szintagma	Kódolás motoros	Metonímia	Kombináció	Broca, elülső	Szabály

Van új a nap alatt? Az utóbbi évtizedek újításai

Az 1970-es évektől úgy tűnt, hogy az afáziatan a szokásos útján fog előre haladni. Egyre részletesebben fogja át a tünettant. Megpróbálja ezt egyre pontosabban összekapcsolni az egyes kérgi sérülésekkel (erre jó összefoglalás a Bánréti szerkesztette kiváló fordításgyűjtemény). Megjelenik az igény az afázia tünettanának összekapcsolására a nyelvtipológiával (MacWhinney, Osman-Sági és Slobin 1991). Ennek a különösebb meglepetéseket nem hozó progresszióknak az elméletet is érintő technikai megújításai azonban alapvetően megváltoztatták a helyzetet. Ennek a megváltozásnak az a döntő mozzanata, hogy az ép agy működéséről egyre több módszerrel sikerül nyelvi feladatok során menet közben információkat szereznünk. Nem kell várnunk arra, hogy a természetes kísérletek során rendelkezésünkre álló beteganyagot, a baleseti és dagantos vagy stroke következtében bekövetkező sérüléseket elemezhessük. Ehelyett közvetlenül megnyílik a lokalizáció ígérete. Másrészt ez a gondolatmenet összekapcsolódik a modern számítástechnika különböző komputációs modelljeivel. Ezek a komputációs modellek a nyelvi rendszer minél finomabb visszaadására törekcsenek. Szeretnék megmutatni, hogy általános tanulási mechanizmusok segítségével mi modellálható és mi nem modellálható a nyelvből. Mindennek következtében számos kifinomult adatunk jelenik meg a nyelvtanár számára is érdekes különböző populációkról, például a kétnyelvűek, a jelnyelvet használók nyelvi rendszerének idegrendszeri reprezentációjáról és így tovább. Ezek biológiai értelemben proximális adatok, proximálisak abban az értelemben, hogy közvetlenül az idegrendszerre vonatkoztatott tények. Fokozatosan megjelenik az igény arra is, hogy ezeket összekapcsolják a disztális adatokkal, vagyis az evolúciós spekulációkkal arra nézve, hogy hogyan is bontakozhat ki egyáltalán egy ilyen rendszer.

Az 1980-as évek vége az idegrendszeri képalkotás forradalma. Az egyik legelső munkát, a kísérleti pszichológiában az addigra már igen jól ismert Michael Posner és munkatársai közölték (Petersen, Fox, Posner, Minton 1989) közlik. Pozitron emissziós tomográf (PET) felvételeken (4. ábra) jól látható, hogy a szavak olvasása során elsősorban speciálisan a tarkólebeny aktivizálódik, a hang hatása nyomán viszont a halántéklebenynek az a felső része, a *girus temporalis superior*, amelyet az afáziatan is a szavak szenzoros feldolgozásához kapcsol. Szavak mondásakor a homloklebeny hátsó-felső régiói, míg szavak aktív kimondásakor a homloklebeny alsó-hátsó területei, a Broca-terület lesz aktív. Posnerék klasszikus felismerései óta sok száz hasonló vizsgálat jelenik meg évente, amelyek variábilis képalkotó eljárásokkal (PET, MRI, fMRI, SPEC stb.) arra mutatnak rá, hogy a lokalizáció abban az értelemben dinamikus, hogy a különböző feladatoktól függ, hogy mely agyterületek válnak aktívvá. A 4. ábra mutat néhány példát ezekre a dinamikus eltérésekre a különböző rendszerek között.

A sokféle viselkedési és idegtudományi adat jellegzetes, nagy karriert befutó szintézis-kísérlete az 1990-es évektől a *kettős rendszerek* megjelenése. A kettős rendszerek lényege Jakobson és Lurija logikájának megfelelően, de akár a klasszikus Geschwind–Wernicke modell logikájának megfelelően is, hogy két alrendszert azonosítunk a nyelvben. Az egyik alrendszer lenne felelős a nyelvtanért és a beszédprodukciónak, és ez felelne meg a Lurija–Jakobson modellben a szekvenciális szerveződésnek, az érintkezésnek, a szintaxisnak; míg a másik a különböző asszociatív

4. ábra: Posner és munkatársai első, úttörő PET eredményei a nyelvi feladatok alatt aktív agykérgi részekről

rendszereknek és az asszociatív típusú paradigmikus lexikai szerveződésnek felel meg. Steven Pinker (1991, 1997, 1999) kettős rendszere egyszerre használ jellegzetes viselkedési adatokat, idegrendszer-kiváltott potenciál adatokat, illetve szerzett és fejlődési zavarokból származó adatokat. A 3. táblázat mutatja a viselkedési mozzanatokat.

3. táblázat: Pinker kettős rendszerének viselkedési oldalai

Viselkedés	Szabály	Elem, asszociáció
Felismerés	összgyakoriság-függő: <i>learn, learned, learning</i> össz-gyakoriságától függ például a <i>learned</i> felismerése	elem-függő: a <i>went</i> felismerése csak a <i>went</i> gyakoriságától függ, a <i>go</i> nem számít
Produkción	<i>learn</i> → <i>learned</i> gyakoriság-független	<i>go</i> → <i>went</i> gyakoriság-függő
Előfeszítés	<i>learned</i> → <i>learn</i>	<i>went</i> → <i>go</i> nincs
Idióma	Feldobták a talpukat	* lovakat adott alá
Új szavak	szabályos (az átvett szó a főszabály szerint): <i>kóla-kólát</i>	a kivételt nem követjük: a <i>go</i> játék tárgyesete <i>got</i> , s nem <i>govat</i>

Harald Clahsen (1999) Pinker rendszerét kiegészítve azt kezdi el hangsúlyozni, hogy igen határozott érvek szerint az idegrendszeri megvalósító szisztéma jellegzetesen elkülöníti egymástól a grammatikai szerveződési és a szelekciós folyamatokat, a generatív nyelvészet minimalista modelljének megfelelően (Chomsky 1995). Ezt mutatja a 4. táblázat.

4. táblázat: A Pinker és Clahsen féle kettős rendszer idegrendszeri megfelelői

Adattípus	Szabály	Asszociatív
Kiváltott potenciál	Broca-terület	Eltérési negativitás
PET vizsgálatok	Broca-terület	Temporális, orbito-frontális
PET vizsgálatok	Periszilviánus aktivitás	Egész kéreg

Pinker azt is felvetette, hogy ez a kettősség – a hagyományos szerzett nyelvpatólógias Broca és Wernicke afázia-típusai mellett – a fejlődési zavarokra is jellemző. Az emlékezeti és a nyelvfejlődési zavarok két jellegzetes típusának is megfeleltethető lenne ez a kettősség. A fejlődési, feltehetően genetikai alapú patológia és a szerzett patológia ugyanazt a logikát követné, amelyet az 5. táblázat mutat.

5. táblázat: Patológiás adatok a disszociációról Pinker és Clahsen rendszerében

Zavar típusa	Szabály alkalmazása	Asszociatív elem alkalmazása	Szerzők
Afázia	Broca: nehéz percepció és produkció	Wernicke: nehéz, Broca: könnyebb	Marslen-Wilson és Tyler 1997; Ullman 2001; Ullman és mtársai 1999
Emlékezeti zavar	Parkinson kóros: nehéz	Alzheimer kóros: nehéz	Ullman és mtársai 1999
Fejlődési zavar (SLI)	Nehéz	Könnyebb: véletlenszerű	Gopnik és Crago 1991
Williams-szindróma	könnyebb a szabály, a mondattan és alaktan	Nehézségek szókincsben, nehezebb a kivétel	Pinker 1991; Clahsen 1999

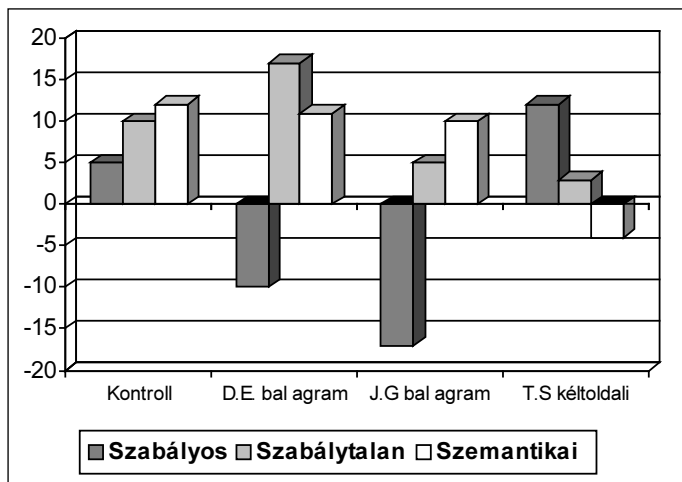
Erről a leegyszerűsítő kettősségről számos vita folyik azóta is. A vita egyik oldala, hogy a kettős rendszer mellett szóló adatok valójában nem mutatnak olyan szigorú kettősztást, mint Pinker és Clahsen modellje sugallná. Miként a nyelvben is mondat- és szótár között sincs valamiféle drámai elkülönülés (Pléh és Lukács 2002; Lukács 2005). Hasonló módon a mentális reprezentációban sem lenne éles határ a nyelvtan és a szókincs között. Az agykéregben valójában mindkét alrendszer a Sylvius-árok körüli szövetfejlődés egy különleges teljesítménye.

Egy másik visszatérő vitakérdés, hogy vajon jogos-e a fejlődés közbeni disszociációkat ugyanúgy kezelni, mint a szerzett zavarokat. Sokan úgy vélik, hogy nem tartható a specifikus nyelvfejlődési zavarnak és a Williams-szindrómának az az éles szembeállítás, amelyben a Williams-szindrómát a jó nyelvtan, gyenge szókincs, az SLI-t pedig gyenge nyelvtan, jó szókincs jellemezné (Lukács 2005). Mindkét esetben kifinomultabb tanulási utak elemzésére van szükség ahhoz, hogy megértsük az egész folyamatot (Karmiloff-Smith 1998).

A kettősségek finomabb elemzése

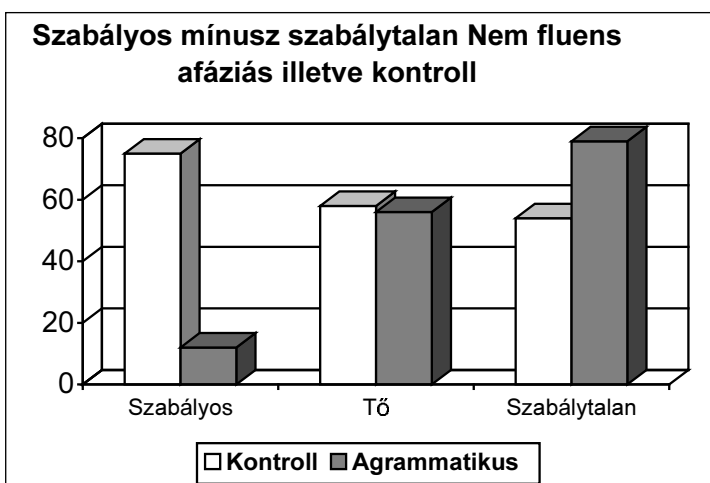
Az eredeti igen átfogó szabály/elem kettőség-modellek mind nyelvészeti, mind idegtudományi finomabb elemzése is megjelent. Marslen-Wilson és Tyler (1997) agrammatikus pácienseknél igen határozott adatokat mutattak arra, hogy a szabályos ala-

koknál náluk nincs előfeszítési hatás, vagyis a *learned* szó olvasása nem szükségszerűen segíti a *learn* szó kiolvasását. Míg szabálytalan alakoknál, például *went*→*go* sokkal jellegzetesebb ez az előfeszítés. Ezt a tényt az magyarázná, hogy az asszociatív lexikai folyamatok megmaradtak, de a kifejezetten nyelvtani folyamatok nem (5. ábra).

5. ábra: Marslen-Wilson és Tyler (1997) szabályos (*learned-learn*) és szabálytalan (*went-go*) és szemantikai (*go-come*) előfeszítés agrammatikus (*elülő sérült*) és egyéb betegeknél

Marslen-Wilson és Tyler (2007) azután egy olyan elképzelést állítanak előtérbe, amely szerint a szabályos/szabálytalan eltérés az agrammatikus nem fluens betegeknél határozott aktivációs eltéréseket is eredményez. A kérgi folyamatokban, mint a 6.

6. ábra: Marslen-Wilson és Tyler (2007) adatai szerint agrammatikus afáziásoknál nincsen előfeszítési hatás szabályos formáknál

ábra mutatja, az agrammatikus pácienseknél a szabályos alakoknál, akárcsak a korábbi kísérletekben, nincs meg az előfeszítési hatás, és ugyanakkor az agrammatikus betegeknek nem aktiválódik az elülső Broca-terület.

Marslen-Wilson és Tyler (2007) a „két utas” modelleket a látáselméletben oly központi szerepet játszó dorzális és ventrális út szembeállításával hozzák analógiába. A dorzális és ventrális modellnek a látásban (Goodale és Milner 1995; Kovács 2002) az a lényegük, hogy a dorzális út a magasabb látási folyamatokban a cselekvéses vezérlés és a viszonylag alacsony téri felbontással jellemzett gyors, akció-centrikus vizuális vezérlésnek felel meg; a ventrális út viszont, amely az alsó halántéklebenybe vezet, az észlelésért, a tudatosításért és a finom nagyfelbontáson alapuló perceptuális rendszerért felel. A hallórendszerben is feltárható hasonló kettősség a majmoknál. Marslen-Wilsonék szerint ez feleltethető meg az emberi beszédközpontok kettősségének, és ebben a tekintetben vannak nagy eltérések átlagos, tipikus embereknél a szabályos ingerekre adott fMRI értékekben. A két vizuális út nyelvi analógiáját a 6. táblázat szerint következőképpen fogalmazzák meg.

6. táblázat: A dorzális és ventrális út nyelvi analógiája

A dekompozíciós morfemikus folyamatok, melyek a nyelvtani elemekre összpontosítanak, a <i>dorzális</i> rendszerhez kapcsolódnak, a fascilus arcuatuson keresztül összekötve a bal temporális és alsó frontális területeket.	A <i>ventrális</i> út, mely a látás klasszikus MI útjához hasonlít, inkább a szemantikai értelemzéshez kapcsolódik s a beszédflowam érthetőségéhez kötődik.
---	---

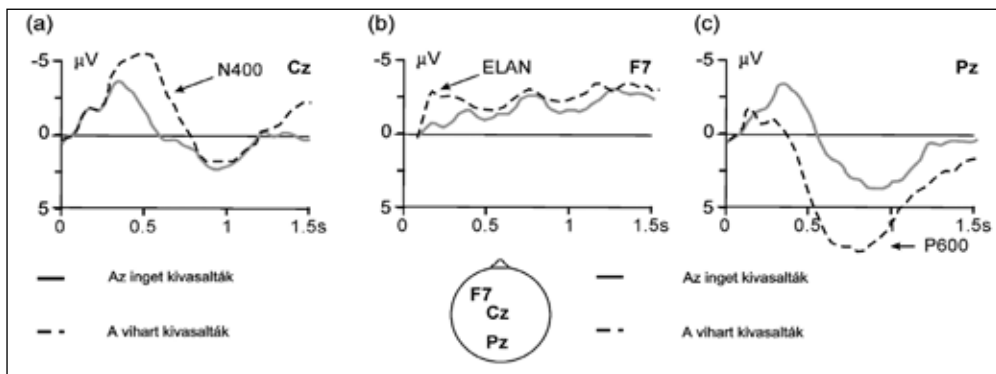
A „két utas” elképzelést azután számos felfogás értelmezi. Jeannerod (1994) *szemantikai* és *pragmatikai tudások*, kategóriákba sorolás és cselekvés kettősségéről mint két elválasztott, de mégis együttműködő neurológiai szerveződésről beszél ennek kapcsán.

Ullmann (2001) ezeket összekapcsolja a készség-központú és a hagyományos értelemben vett tudás-központú szerveződés kéreg alatti központjaival is. E felfogás szerint, túlmenve a Pinker–Clahsen modellen, a kettősség nem csupán a (hátsó) homloklebeny és a (felső) halántéklebeny szembeállítása lenne, hanem a cselekvésekért felelős bazális ganglionok és a motoros kéreg szembenállása is az agykérgi részek és a hipokampusz eseménytárolási rendszerével.

Tranziens idegrendszeri folyamatok és a nyelv agyi reprezentációja

Az utóbbi 20 évben, részben a kettős modellek hatására, az is világossá vált, hogy az agyi képalkotás mellett az idegrendszeri válaszok idői és téri megoszlása is sajátos adalékokkal szolgál a nyelv agyi reprezentációjának megértéséhez. Három jellegzetes elektro-fiziológiai választ szoktak kimutatni, miként a 7. ábrán látható.

Az ELAN, vagyis az Early Left Anterior Negativity (Friederici 2002) a korai baloldali elülső negativitás 100–150 milliszekundum után megjelenik, a mondattani szabályok jellegzetes megsértéseire. Például *A fiúnak eszik fagyaltot*. A kicsit későbbi LAN, az N400 a baloldali elülső negativitás szintén szintaktikai sértésekre jelenik meg, de kevésbé kategorikus esetekben, inkább egyeztetési hibákra. Például *A fiúk*

7. ábra: Elektronikus kiváltott potenciálok és a nyelvi megértési folyamatok

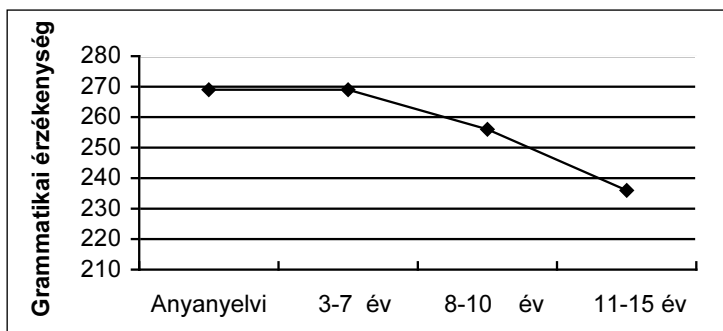
(ezen az ábrán még a klasszikus bemutatás szerint a negativitás felfelé van)

eszi a fagylaltot. A P600 (Hagoort, Brown és Groothusen 1993) viszont szintaktikai sértésekre és szemantikai sértésekre is megjelenik. Például *A fiú megette a zoknikat.* A különböző idegi komponensű agyi elektromos válaszok egyes értelmezések szerint alátámasztják a két összetevőjű megértési modelleket, vagyis azt a felfogást, hogy vannak viszonylag korai elemzési ciklusok és viszonylag későbbi egyeztetési ciklusok a teljes megértési folyamat során.

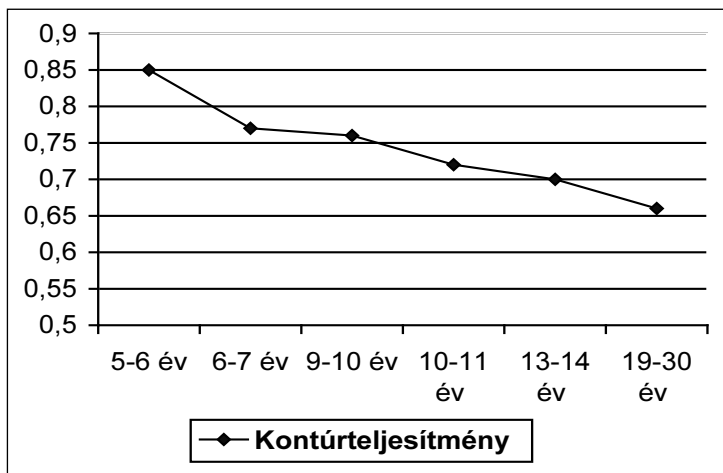
Életkori hatások és a kritikus periódus fogalma

Az 1960-as évek, Eric Lenneberg (1967, 1974) nevezetes, a nyelvbológia alapjait foglalkozó monográfiájának megjelenése óta, vagyis lassan fél évszázada visszatérő kérdés, hogy az idegrendszeri specializáció életkori beállása hogyan is kapcsolható össze a kritikus periódusokkal. Kritikus periódusok igen jellegzetesen vannak a legkülönbözőbb teljesítményben. A 8. ábrán a nyelvi készség alakulása látható annak megfelelően, hogy ki hány éves korban vált bevándorlóvá.

A 9. ábra Kovács Ilona adataival azt mutatja, hogy egy nagyon egyszerűnek tűnő vizuális feladatban, a „kontroll integrációs” feladatban 11 éves életkorig jellegzetes fejlődés mutatható ki.

8. ábra: Newport (1990) adatai a nyelvi intuíciónak elsajátítási életkor-függéséről

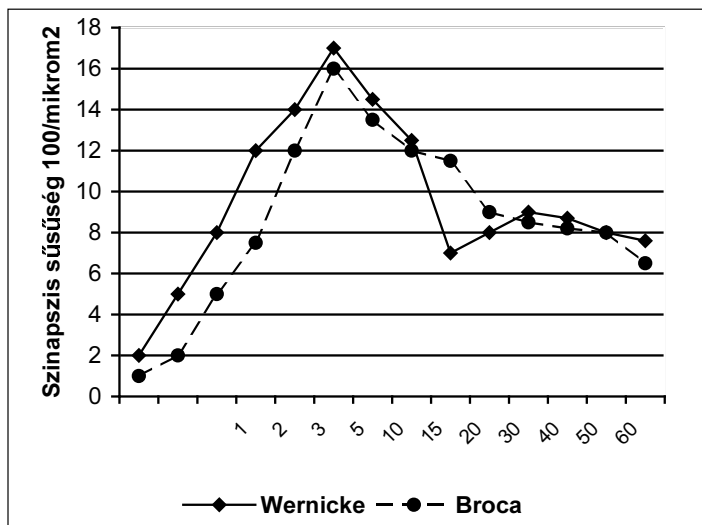
9. ábra: Az emberi kontúrérzékenység fejlődése

(Kovács Ilona (2003) adatai)

Számos nyelvi funkcióban mindenképpen van egy kései kritikus periódus, amely valamikor a prepubertásra tehető, s talán összefügg más funkciók kritikus periódusaival. Vannak azonban adatok az ennél korábbi nyelvi kritikus periódus megléte mellett is. Agysérült gyerekek nyelvi újratanulása például igazából 6–7 éves korig követi teljességgel az első nyelv elsajátítási mintáját. Kétségtelen, hogy serdülőkorig, 10–12 éves korig is sokkal jobban teljesítenek, mint a felnőtt agysérültek, de már nem olyan hibátlanul, és nem annyira utánozva az elsődleges elsajátítást. Neville és Bavelier (1998) azt is kimutatták, hogy a siket jelelés is korfüggő lokalizációjú. Ursula Bellugi (Hickok, Bellugi és Klima 1996) korábbi adatait alátámasztva kimutatták, hogy a bal félteke nyelvi többletei verbuválódnak mintegy a jelelésre. Vagyis jelelőknél ugyanolyan afáziát mutathatunk ki, mint akusztikus beszédet használóknál. Ha viszont elég korán alakul ki a jelnyelv a jelelő gyermeknél, akkor a megfelelő jobboldali homlokterületek is involválódnak a mágneses rezonancia vizsgálatok eredményei szerint.

Az utóbbi 10 év újdonsága ezen a területen nem a kritikus periódusok problémájának újra és újra való viselkedéses szempontú körbenjárása, hanem ennek összekapcsolása jellegzetes idegrendszeri fejlődési folyamatokkal. A 10. ábra mutatja Huttenlocher (2002) adatait a szinaptikus sűrűségről a két nyelvileg fontos területen, a Wernicke- és a Broca-területen. Látjuk, hogy a szinaptikus sűrűség maximuma 4 éves kor körül jellemző. Ez az a kor, amikor a legjellemzőbb a nyelvelsajátításban a szókincsrobbanás és a rohamos mondattani fejlődés.

Az utóbbi évtizedek kutatásai számos izgalmas kérdést vetnek fel abból a szempontból is, hogy *vannak-e beállítási hatások a különböző nyelvek és az idegrendszeri lokalizáció összefüggésében*. Saját vizsgálataim (Pléh 1982, 1989) egy nagyon egyszerű módszert alkalmaztak, a dichotikus meghallgatást. Az általános megfigyelés az, hogy felnőtt személyeknél a bal félteke nyelvi specializációjának megfelelően jellegzetes jobb fül fölény mutatható ki. Többet hallanak meg a személyek a versengve

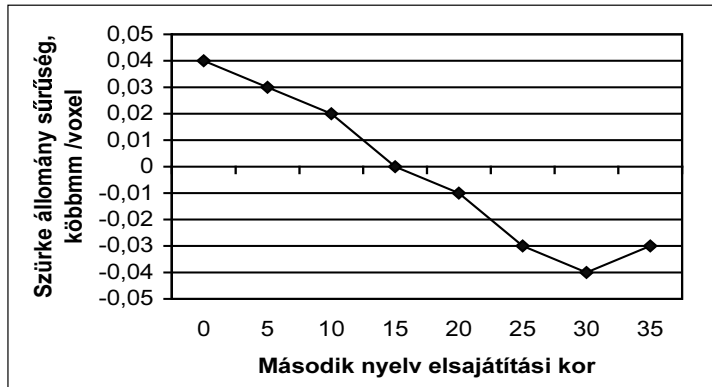

10. ábra: A sejsűrűség alakulása a nyelvi szempontból kitüntetett területeken
(Huttenlocher 2002)

beérkező szótagokból a jobb fülről, mint a bal fülről. A nyelvszajátítás során 6–8 éves korig jellegzetesen nő ez a funkcionális jobb fül fölény, ami a bal félteke nagyobb nyelvi felhasználását tükrözi. Az angolban ez jól összefügg az ott domináló szórend alapú mondatmegértési eljárások használatával (Bever 1971). A magyar elsajátítása során viszont pont fordítva van, a szórend helyett az alaktan előkerülése korrelál a bal félteke erőteljesebb használatával (Pléh 1989, 1990). Hasonló módon vannak jellegzetes eltérések abban, hogy hogyan használja fel a prozódia jellemzésére a bal és jobb féltekét egy-egy nyelv. Azokban a nyelvekben, például a tonális nyelvben, ahol a prozodiának sokkal jellegzetesebb disztinktív értéke van és nemcsak kifejező értéke, nagyobb bal-féltekei aktivitás lesz jellemző a prozódia feldolgozása során (Gandour és társai 2002). Számos kutatás arra is rámutat, hogy a funkcionális lokalizáció és a funkcionális kétnyelvűség között jellegzetes kapcsolatok vannak. Mechelli és munkatársai (2004) rámutattak arra, hogy egyrészt kétnyelvűeknél a szürkeállomány általában sokkal sűrűbb a parietális kéregben, mint egynyelvűeknél. Ez jellegzetesen összefügg két tényezővel. Az egyik tényező a proficiencia. Minél jobban tudja valaki a második nyelvét, annál jobban felhasználja ugyanazt az idegszövetet. A másik összefüggés a második nyelv elsajátításának életkorával mutatkozik. 5 éves korban sokkal nagyobb ez a hatás, mint 10 éves korban. 10 éves korban sokkal nagyobb, mint 15 éves korban és így tovább, mint azt a 11. ábra mutatja.

Evolúciós spekulációk a neurális verbuválásról

Ezek a viszonylagosságot bemutató eredmények azt sugallják, hogy a nyelv ontogénikus kibontakozása során hajlékony a beszajátítási kontextus és rendszerfüggő az a mód, ahogyan az idegrendszert mintegy verbuváljuk sajátos feladatokra. Ez feltehetően evolúciós szempontból is igaz. A nyelv már meglévő olyan rendszereket használ

11. ábra: A nyelvi területek szürkeállományának sűrűsége a kétnyelvűség kialakulási életkorának függvénye (Mechelli és társai 2004)

fel, amelyek a finom mozgások és a finom hangelemzés szerveződésére bontakoztak ki már az emberi nyelv megjelenése előtt. Dehaene és Cohen (2007) ennek egy jellegzetes analógiáját mutatják be az írásrendszerben. Általában azt gondoljuk, hogy egyrészt az alfabetikus, másrészt például a kínai és japán írásrendszerek idegrendszeri mechanizmusai között óriási eltérések vannak, ez azonban koránt sincs így. Ugyanazokat a területeket involválja mindhárom nyelvben az olvasás, azt a területet, amelyet Dehaene vizuális szóforma-területnek nevez. Az egyetlen különbség, hogy a képírás jellegű kínaiiban nagyobb a jobboldali aktivitás. Mindez Dehaene értelmezésében a következőket jelenti (Dehaene és Cohen 2007): „A neurális újra-ciklálás a következő feltevésekből indul ki.

1. Az emberi agyi szerveződést az evolúciótól örökölt erős anatómiai és kapcsolati korlátok jellemzik. A csecsemőkorban már igen korán megjelennek a rendezett neurális térképek és ezek a későbbi tanulást bizonyos irányba befolyásolják.

2. A kulturális elsajátításnak (pl. az olvasás elsajátításának) meg kell találnia a maga neurális fülkéjét, vagyis olyan idegrendszeri hálózatokat, amelyek elég közel állnak a kívánt működéshez és elég hajlékonyak ahhoz, hogy neurális erőforrásaik egy jó részét erre az új használatra irányítsák át.

3. Amikor az evolúciósan végbement működésekre szolgáló kérgi területeket új kulturális tárgyak szállják meg, ezek korábbi szerveződése nem teljesen törlődik ki. Vagyis a korábbi neurális korlátok jelentős hatást gyakorolnak a kulturális elsajátításra és a felnőttkori szerveződésre.” [A szerző fordítása.]

Merlin Donald a nyelv agyi reprezentációjának és keletkezésének kapcsolatáról

Dehaene az elképzelését egy kései kulturális rendszerre, az írás rendszerére fogalmazza meg, s analógiával terjeszti ki a nyelvre. Anderson (2007) egy kiterjedtebb elemzésben egyenesen azt hirdeti, hogy minél újabb egy kognitív funkció, annál több szétszórtabb területen képeződik le az agykéregben. A nyelv ebben az értelemben új

funkció például az észleléshez képest. Ezt a mozzanatot sokan spekulatíván kiterjesztik a természetes nyelv keletkezésére is. Amint Merlin Donald (2001b) megfogalmazza, maga a nyelv kialakulása is felfogható úgy, mint egy jellegzetes újra-verbuválása bizonyos funkcióknak. Donald egyenesen azt mondja, hogy bizonyos értelemben a nyelv mint az ember által kialakított külső kultúra, az idegrendszeri determinációtól való elmenekülés egy sajátos formája. *„Csak félig tréfálkozom, mikor azt mondom, hogy az emberi evolúció újragondolható mint a Nagy Hominid Menekülés az Idegrendszerből. Az emberszabású majmok s köztünk levő legfontosabb különbség a kultúra, pontosabban a szimbolikus kultúra, mely javarészt nem az agyi dobozon belül, hanem kívül van. A kultúra a kognitív tevékenységet számos agyban elosztja, s uralja tagjai gondolkodását”* (Donald 2001b: 149). [A szerző fordítása.]

Donald a nyelv és idegrendszer kapcsolatot evolúciós spekulációban kiterjeszti egy nyelv és a kognitív változások kapcsolatának feltételezésére is (lásd erről Pléh 2008). A nyelv kialakulásához Donald szerint a 7. táblázatban látható különböző átalakulásokra van szükség.

7. táblázat: Kognitív változások és a nyelv keletkezése

(Merlin Donald (2001b) felfogásában)

Kognitív működés	Szerepe a nyelvben
munkamemória	szótanulás, mondatfeldolgozás
többfelé figyelés	szótanulás, kontextuális értelmezés
agyi plaszticitás	tanulás egész élet során
hosszú távú emlékezet növekedése	szavak tárolása
szemantikai agyi részek kibővülése	gazdagabb kontextuális jelentés

Donald felfogásában a külső kiindulópont a döntő a nyelv és az idegrendszer viszonyának megértésében. *„A nyelv evolúciós eredete a tudáshálózatok, érzés-hálózatok és emlékezeti hálózatok korai megjelenéséhez kötődik, melyek mindegyike a kultúra kognitív lényegéhez tartozik. A nyelv kétségkívül darwini szelekcióval jött létre, közvetve fejlődött ki azonban, olyan körülmények között, melyek azokat a hominidákat preferálták, akik közös kognitív hálózataikat egyre pontosabbá tudták tenni. ... A nyelv megjelenése eredetileg nem lehetett önmagában cél... Az első prioritás nem a beszéd volt, a szavak használata vagy a nyelvtan kifejlesztése. A csoportként való összekapcsolódás, a kölcsönös odafigyelés, s azoknak a társas mintáknak a kialakítása volt a cél, amelyek a fajnál támogatják ezt a kölcsönösséget és kötődést”* (uo. 253). [A szerző fordítása.]

Míndez tehát azt sugallja, hogy a nyelv idegrendszeri képviselőjének értelmezésével kapcsolatban mára két újdonság van. Az egyik, hogy a hagyományos kettősségeket összekapcsoljuk a készség-tudás kettősséggel, s ezáltal egy komplexebb idegrendszeri reprezentációt képzelünk el, ami nem pusztán agykérgi. Másrészt a Dehaene és mások által javasolt „verbuválási modellt”, amelyet ők kifejezetten másodlagos kulturális rendszerekre, például az írásra javasoltak, megpróbáljuk kiterjeszteni egyszerűbb rendszerekre, például a nyelvre is. Ezek szerint nem az idegrendszer fejlődése hozta volna létre a nyelvet, hanem az idegrendszer fejlődése hozta volna létre azokat

a lehetőségeket, amelyek révén ki tudtuk egymás közötti koordinációra alakítani a nyelvet, amely azután minden egyednél sajátosan, annak nyelvére specifikusnak tűnően állítja be az idegrendszeri hálózatokat.

Kiélezzetett fogalmazva: a mai kérdés nem a nyelv lokalizációja, hanem az, hogy hogyan használja fel a nyelv az agyat.

IRODALOM

- Anderson, M. L. (2007): Evolution of cognitive function via redeployment of brain areas. *The Neuroscientist* 13, pp. 1–9.
- Bánréti Zoltán (1999, szerk.): *Nyelvi struktúrák és az agy: neurolingvisztikai tanulmányok*. Budapest: Corvina, 467 p.
- Bever, T. (1971): The nature of cerebral dominance in speech behaviour of the child and adult. In: Huxley, R. – E. Ingram (szerk.): *Language acquisition: Models and methods*. Oxford, England: Academic Press, pp. 231–255.
- Brauer, J. – A. D. Friederici (2007): Functional neural networks of semantic and syntactic processes in the developing brain. *J. Cogn. Neurosci.* 19, pp. 1609–1623.
- Chomsky, N. (1995): *The minimalist program*. Cambridge: MIT Press, 420 p.
- Clahsen, H. (1999): Lexical entries and rules of language: A multidisciplinary study of German inflection. *Behavior and Brain Sciences* 22, pp. 991–1060.
- Dehaene, S. – L. Cohen (2007): Cultural recycling of cortical maps. *Neuron* 56, pp. 384–398.
- Donald, M. (1997): The mind considered from a historical perspective. In: Johnson, D. M. – C. E. Erneling (szerk.): *The future of the cognitive revolution*. New York: Oxford University Press, pp. 355–365.
- (2001a): *Az emberi gondolkodás eredete*. Budapest: Osiris, 354 p.
- (2001b): *A mind so rare*. New York: Norton.
- Freud, S. (1891): *Zur Auffassung der Aphasien*. Leipzig: Deuticke.
- Friederici, A.D. (2002): Towards a neural basis of auditory sentence processing. *Trends in Cognitive Sciences* 6, pp. 78–84.
- Gandour, J. – D. Wong – L. Hsieh – B. Weinzapfel – D. Van Lancker – G. D. Hutchins (2002): Crosslinguistic PET study of tone perception. *J. Cogn. Neurosci.* 12, pp. 207–222.
- Goldstein, J. (1927): *Über Aphasie*. Zürich: Springer.
- Goodale, M. A. – B. Milner (1995): *The visual brain in action*. Oxford: Oxford University Press.
- Gopnik, M. – M. B. Crago (1991): Familial aggregation of a developmental language disorder. *Cognition* 39, pp. 1–50.
- Hagoort, P. – C. M. Brown – J. Groothusen (1993): The Syntactic Positive Shift (SPS) as an ERP measure of syntactic processing. *Language and Cognitive Processes* 8, pp. 439–483.
- Hickok, G. – U. Bellugi – E. S. Klima (1996): The neurobiology of signlanguage and its implications for the neural basis of language. *Nature* 381, pp. 699–702.
- Huttenlocher, P. R. (2002): *Neural plasticity*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- Jakobson, R. (1956): Two aspects of language and two types of aphasic disturbances. In: Jakobson, R. – M. Halle (szerk.): *Fundamentals of language*. The Hague: Mouton.
- (1969): *Hang – jel – vers*. Budapest: Gondolat, 462 p.
- Jeannerod, M. (1994): The representing brain: neural correlates of motor intention and imagery. *Behavior and Brain Science* 17, pp. 187–246.
- Karmiloff-Smith, A. (1998): Development itself is a key to understanding developmental disorders. *Trends in Cognitive Sciences* 2, pp. 389–398.
- Kim, K. H. S. – N. R. Relkin – K-M. Lee – J. Hirsch (1997): Distinct cortical areas associated with native and second languages. *Nature* 388, pp. 171–174.

- Kovács Ilona (2002): Funkcionális és fejlődésbeli disszociációk a látókéregben. In: Vizi E. Szilveszter – Altrichter Ferenc – Nyíri Kristóf – Pléh Csaba (szerk.): *Agy és tudat*. Budapest: BIP Kiadó, pp. 221–230.
- (2003): A látás fejlődése. In: Pléh Csaba – Gulyás Balázs – Kovács Gyula (szerk.): *Kognitív Idegtudomány*. Budapest: Osiris, pp. 273–284.
- Lenneberg, E. (1967): *Biological foundations of language*. New York: Wiley.
- (1974): A nyelv biológiai szempontból. In: Pap Mária (szerk.): *A nyelv keletkezése*. Budapest: Kosuth, pp. 310–330.
- Liegeois, F. – A. Connelly – J. H. Cross – S. G. Boyd – D. G. Gadian – F. Vargha-Khadem – T. Baldeweg (2004): Language reorganization in children with early-onset lesions of the left hemisphere: an fMRI study. 10.1093/brain/awh159. *Brain* 127(6), pp. 1229–1236.
- Lukács Ágnes (2005): *Language abilities in Williams syndrome*. Budapest: Akadémiai K., 151 p.
- MacWhinney, B. – J. Osman-Sági – D. Slobin (1991): Sentence comprehension in aphasia in two clear case-marking languages. *Brain and Language* 41, pp. 234–249.
- Marslen-Wilson, W. D. – L. K. Tyler (1997): Dissociating types of mental computation. *Nature* 387, pp. 592–594.
- (2007): Morphology, language and the brain: the decompositional substrate for language comprehension. *Phil. Trans. R. Soc. B* 362, pp. 823–836.
- Mechelli, A. – J. T. Crinion – U. Noppeney – J. O’Doherty – J. Ashburner – R. S. Frakowiak – C. J. Price. (2004): Structural complexity in the bilingual brain. *Nature* 431, p. 757.
- Meyer, M. – K. Alter – A. Friederici (2003): Functional MR imaging exposes differential brain responses to syntax and prosody during auditory sentence comprehension. *Journal of Neurolinguistics* 16, pp. 277–300.
- Neville, H. J. – D. Bavelier (1998): Neural organization and plasticity of language. *Current Opinion in Neurobiology* 1998 8, pp. 254–258.
- Newport, E. (1990): Maturation constraints on language learning. *Cognitive Science* 14, pp. 11–28.
- Petersen, S. – P. T. Fox – M. I. Posner – M. Mintun (1989): Positron emission tomographic studies of the processing of single words. *Journal of Cognitive Neuroscience* 1, pp. 153–170.
- Pinker, S. (1991) Rules of language. *Science*, 253, 530–535.
- (1997): Words and rules in the human brain. *Nature* 387, pp. 547–548.
- (1999): *A nyelvi ösztön*. Budapest: Typotex, 496 p.
- Pléh, Csaba (1982): Sentence interpretation strategies and dichotic asymmetries in Hungarian children between 3 and 6 years. In: Sinz, R. – M. R. Rosenzweig (szerk.): *Psychophysiology 1980*. Jena: Fischer; Amsterdam: Elsevier, pp. 443–448.
- (1989) The development of sentence interpretation in Hungarian. In: MacWhinney, B. and Bates, E. (szerk.): *The crosslinguistic study of sentence processing*. Cambridge: Cambridge University Press, 158–184.
- (1990): Word order and morphological factors in the development of sentence interpretation in Hungarian. *Linguistics* 28, pp. 1449–1469.
- (2008): *A lélek és a lélektan örömei*. Budapest: Gondolat, 703 p.
- Pléh Csaba – Lukács Ágnes (2002): A szabályok és a kettős disszociációs elv a nyelv agyi reprezentációjában. In: Vizi E. Szilveszter – Altrichter Ferenc – Nyíri Kristóf – Pléh Csaba (szerk.): *Agy és tudat*. Budapest: BIP, pp. 153–168.
- Ullman, M. T. (2001): A neurocognitive perspective on language: the declarative/procedural model. *Nature* pp. 717–726.
- Ullmann, M. T. – S. Ciorkin – M. Copolla – G. Hickok – J. Growdon – W. Koroshetz – S. Pinker (1999): Neurológiai szétválás a nyelven belül: bizonyítékok arra, hogy a mentális szótár a deklaratív memória része, a nyelvtani szabályokat pedig a procedurális rendszer működteti. In: Bánréti Zoltán (1998, szerk.): *Nyelvi struktúrák és az agy*. Budapest: Corvina, pp. 443–467.

SZÖLLŐSY ÉVA

Az ÉrtSz I. kötetének „cenzúrázásáról”¹

*Megkülönböztetett tisztelettel és érdeklődéssel
Elekfi László tanár úrnak,
aki részt vevő tanúként a legilletékesebb
az alábbiak kiegészítésére és kiigazítására*

1. A vizsgálat tárgya

A magyar lexikográfia hálaival tartozik Kontra Miklósnak, amiért ismételten felhívta a figyelmet (1994a, 1994b, 1994–95, 2000) tudománytörténetünknek egy nem is elfeledett, hanem évtizedeken át titokban maradt epizódjára, *A magyar nyelv értelmező szótára*, azaz a 7 kötetes ÉrtSz korabeli cenzúrázására.

Az ÉrtSz kötetei 1959–62 között jelentek meg, az I. és II. kötet 1959-ben, illetve 1960-ban. Konrától tudjuk, hogy ez a két kötet szinte azonnal kiváltotta a Román Népköztársaság hivatalos tiltakozását, s ekkor az MTA és az Akadémiai Kiadó együttesen elindította a szótár ideológiai cenzúrázását. Az I–II. kötetrel másként kellett eljárni, mint a még munkában lévő további anyaggal. Az új változatok létrehozása során óriási gondot fordítottak arra, hogy az eredetitől minél kevésbé lehessen őket megkülönböztetni.² Az eredetiket gyakorlatilag csak a nyomdai táskaszám azonosítja: 59.46861 és 59.48701.³ Az új kiadások természetesen a cenzúrázott változatot ismételték. A III. kötettől a szótár lexikográfiai szerkesztésével egy időben folyt az ideológiai lektorálás. Kontra Miklós adatai (1994–95: 212) alapján 2008 végén az MTA könyvtárának munkatársai előkerítették a használatból rég kiöregedett eredeti I. kötetet, sőt kiderült, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban (alig hihető módon) 2009 áprilisában még mindig az eredeti I–II. kötet áll a tájékoztató szolgálat szabadpolcán.

Érthető, hogy sem a főszerkesztő Ország László, sem munkatársai nem szívesen beszéltek a történekről. Kiváló szakemberként joggal érezhették méltatlannak a szótáríráshoz mit sem értő külső beavatkozást, ráadásul 1989 előtt a visszaemlékezés megjósolhatatlan következményekkel (vagy nagyon is megjósolhatóakkal) járhatott volna. Ország szomorú tömörséggel utasította el Kontra ismételt érdeklődését: „Fiam, úgy nem mondhatom el, ahogy volt, másként meg miért mondanám?” (2000: 163).

¹ A „cenzúrázás”, „cenzor” stb. szóhasználatot mindvégig Kontra Miklóstól kölcsönzöm az Ország László által tényszerűen „ideológiai lektorálásnak” nevezett akcióval kapcsolatban. Kontra nyilvánvalóan a rejtett sajtó- és könyvcenzúrára utal, amely *betilthatta* a megjelenést; a szimbolikus fontosságú ÉrtSz elkészítésében a „cenzúra” ennél sokkal specifikusabban működött.

² Az idős generáció még emlékezhet rá, hogy a nagy szovjet enciklopédiában *Berija* bukását milyen gyorsan követte a *Bering*-szoros fontosságának megnövekedése. A magyar gyakorlat követte az élen járó nagy testvér példáját.

³ Az eredeti I. kötet legelején a beköszöntő még *hathötes* szótárról ír. Utóbb derült ki, hogy a technikai adottságok miatt hét kötetbe kell kötni az anyagot.

A szótár megjelenése idején Országh László nem kerülhette el teljesen a témát: „A szótári munka utolsó szakaszában, a nyers kézirat elkészülte után, szükségesnek mutatkozott az is, hogy több száz szócikk kéziratát illetékesek a marxista–leninista ideológia szempontjából megbírálják, és véleményükkel a szerkesztőséget a szócikk végleges megszövegezésének munkájában támogassák.⁴ Az ideológiai lektorálásnak a munkáját az Akadémia Elnökségének határozata alapján a II. osztály által létrehozott munkaközösség végezte Erdei László vezetésével. Ugyanilyen jellegű lektorálást hajtott végre az Akadémiai Kiadó felkérésére a szótár III–VII. kötete teljes anyagának kész kéziratán, illetve kefelevonatán Siklós Margit és Werner Györgyné, a III. kötetre vonatkozóan még Nyíró József.” (Országh 1962: 124; idézi Kontra 2000: 165–166)

Elsősorban a kíváncsiság vezérelt, amikor elkezdtem összehasonlítani az *A* betű eredeti és módosított anyagát. Emellett Kontra Miklós nyomán úgy gondoltam, hogy a rég hozzáférhetetlen eredeti változatokat (amelyeknek még egykori létezéséről sem tud a szakma) fél évszázad után újra nyilvánosságra hozva segíthetek törleszteni valamit a magyar filológiának a hajdani szerkesztőkkel szemben 1989 után keletkezett erkölcsei adósságából (Kontra 1994–95: 218).

A III–VII. kötet szócikkeinek eredeti verzióját nem ismerjük, de a lektori jelentések fennmaradtak; Kontra (2000) a cenzorok tudatlanságának és butaságának dokumentumai alapján tanulságos és esetenként megdöbbentő képet ad az ideológiai támogatás működéséről. Magam egészen más adatokkal dolgoztam: egy eredeti I. kötetet és egy cenzúrázott I. kötetet vetettem össze, lektori jelentések ismerete nélkül; ezek a jelentések (ha keletkeztek egyáltalán önálló dokumentumként) vélhetően megsemmisültek.

Fokozódó meglepetéssel tapasztaltam, hogy az I. kötetből a vártnál *árnyaltabb kép* bontakozik ki. A teljes *A* betű után összehasonlítottam a teljes *C* betűt, valamint a *d–dézsmatörvény* részt is. Úgy tűnik, hogy az Erdei László⁵ vezette gárda működését meg kell különböztetni a későbbi lektorok tevékenységétől: az ÉrtSz cenzúrázott I. kötete a sajnálatos változások ellenére *nem igazán rosszabb, sőt egyes pontokon javult* az eredeti változathoz képest. Egyre izgalmasabb feladat lett a változtatások elemzése. (A 4.013 átvizsgált szócikk az I. kötet összesen 9.642 szócikkének 41,6 százaléka, elegendő a teljes kötet reprezentálására.)

2. A dolgozat célja

Abból az ismert állításból indulok ki, hogy egy értelmező szótár mindig tükrözi keletkezésének korát, a kor társadalmi-politikai preferenciáit (például Béjoint 2000: 124, 131–134 további hivatkozásokkal; a mai hazai szakirodalomban Pajzs 2009). Az ÉrtSz munkálatai 1949-ben kezdődtek, tehát a szótár a második világháborút követő

⁴ Kontra felhívja a figyelmet, hogy a VII. kötet Függelékében a szerkesztők még meg is köszönik ezt a segítséget (1994a: 433). Nem nehéz elképzelni, mire gondolhattak magukban. Az ideológiai jobbítás munkafázisát Kiss Lajos egyszerűen *herélés*-nek (Kontra 2000: 166) nevezte.

⁵ Erdei László (1920–1996) filozófus, logikus, egyetemi tanár, az ELTE BTK Logika tanszékének vezetője. Internetes források szerint úgy lett DSc, hogy mindössze négy polgárit végzett. A korszakot és több kortársát tekintve ebből nem lehet értékítéletet alkotni, sem negatív, sem pozitív irányban. – E.L. már az eredeti kiadásban is szerepel a nagyobb mennyiségű szócikket lektoráló közreműködők névsorában, tehát neki saját tevékenységét is újra kellett értékelnie.

történelmünk legsötétebb éveiben készült. Ez érezhető például a címszavak összeválogatásából, az eredeti meghatározások és a szerkesztői példák egy részéből is. (A szótárírók politikai megfelelési igyekezetének helyes megítélését szeretné elősegíteni a Függelékben közölt néhány idézet, amelyek az ötvenes évek elejének szövegvilágát érzékeltetik. Ezeknek a tükrében látszik igazán, hogy a szótár *kifejezetten visszafogottnak* mondható.)

Nem célom annak taglalása, hogy a szótár létrehozása normális politikai légkörben is hatalmas feladat lett volna, mindenekelőtt az előzmények teljes hiánya miatt (például Országgh 1954: 121–124). Országgh László (és munkatársai) szó szerint korszakalkotó érdemeit, a magyar lexikográfiában új korszakat nyitó szótárnak a jelentőségét csak fokozza, hogy a szerzőgárda milyen körülmények között és milyen körülmények ellenére volt képes ekkora teljesítményre: saját társadalmi-politikai preferenciáik nyilvánvalóan különböztek a kor hivatalos értékrendjétől. Ha emberi életek nem is, életpályák alakulása múlhatott egy mondaton vagy kifejezésen. A lexikográfus néha csak szeretne „*harmless drudge*” [ártalmatlan robotos] lenni, és nem öröm, ha vészterhes időkben úgy nyilvánul meg a szótár fontossága, hogy a szótárírókat a ninivei hatalmak „*harmful*” [ártalmas, káros] elemnek tekinthetik.⁶

A nagy meglepetést a cenzúra működése okozta számomra, a dolgozatban ezt kívánom bemutatni. A fő tanulságnak azt gondolom, hogy rendkívüli gondossággal kell eljárunk, ha a tudomány bizonyos fokig elegyedik a politikával. A szubjektivitást nem lehet teljesen kizárni, arra azonban törekednünk kell, hogy bármilyen ítéletünket megelőzze az adataink aprólékos megismerése.⁷

Ha az alábbiak nyomán az olvasó ki tudja alakítani saját véleményét arról, hogy valóban érdemes-e (értsd: egy tehetős országban érdemes lenne-e) az eredeti verziót újra kiadni, akkor a dolgozat eléri célját.

3. Az első benyomás: a cenzúra eltitkolásának fontossága

Gyorsan kiderült, hogy a szócikkeket a biztonság kedvéért szavanként kell összehasonlítani. A feladat gonosz fintora, hogy eredményesebbnek és ezért könnyebbnek éreztem volna a munkát, ha több eltérést találok. *A cenzúra nem volt tömeges*. A szócikkek alig 4 százalékát kifogásolták, több mint 4.000 szócikkből nem egészen 160-at.

Az új szócikk ránézésre rendszerint kevésbé (néha alig észrevehetően) különbözik az eredetitől. A sorok számát lehetőleg meg kellett őrizni, nemegyszer az utolsó sor hossza is kevésbé tér el. Még azokat a változásokat is nehéz meglátni, ahol a régi és az új szócikk sorainak száma különbözik.⁸ (A megoldások a méltóbb feladatot érdemlő nyomdászok tudását is dicsérik.) Néhány szócikk lerövidítését-meghosszabbítását csak más szócikkek megtoldásával-rövidítésével lehetett kiegyenlíteni. Ilyen „következmenyesen” módosított szócikk kerekén 30 született. Ezeket is számolva a szócikk-

⁶ A „*harmless drudge*” Samuel Johnson sokat idézett kifejezése, híres *Szótár*-ának előszavában így definiálja a lexikográfust.

⁷ Miközben nem gondolom, hogy erről a szakmánkban bárkinek más lenne a véleménye.

⁸ A munkát valószínűleg hajdani nagyszámítógépes szoftveres gyakorlatom, az ún. *dump*-ok (hexadecimális számtengerek) elemzésében szerzett rutin felelevenítése tette lehetővé. A megfeszített figyelemmel végzett módszeres hasonlítás ellenére néhányszor előfordult például, hogy egy betoldás miatt már tudtam: valahol egy sorral biztosan kevesebb van a hasámban, mégis nehezen találtam meg a törlés helyét.

keknek még mindig kevesebb mint 5 százaléka változott. Az összes adatot az 1. tábla tartalmazza.

vizsgált szócikkek	A		C		d-dézsma-törvény		összes	
	db	%	db	%	db	%	db	%
összesen	3074		506		433		4013	
kifogásolt és ezért módosított	124	4,0	23	4,5	12	2,8	159	4,0
„következményesen” módosított	31	1,0	-	-	-	-	31	0,8
változtatott összesen	155	5,0	23	4,5	12	2,8	190	4,7

1. tábla: A cenzúra kiterjedtsége

4. A második benyomás: „ideológiailag fejlett” eredeti változat

A lexikográfusok eleve kénytelenek voltak megfelelni a kor politikai-ideológiai elvárásainak. Ez *nem* kritikai megjegyzés (lásd fentebb a 2. pontot). Az eredményt érzékeltesse néhány szerkesztői példa:⁹

A párt követelte a földnek a dolgozó parasztok kezébe, a hatalomnak a munkásság kezébe adását.

A holnap gondja, a jövő félelme nem aggasztja már a népet.

A népi demokrácia nem hagy ajtót az imperializmus ügynökeinek.

az imperialisták aknamunkája

az albán békeharcosok

Nehéziparunk megnyerte az anyagcsatát.

A szövetkezeti gondolat érdekében apostolkodik.

Bekapcsolódott a mozgalom áramkörébe.

Az ötéves terv aranyalapja a magyar dolgozók munkaereje és munkakedve.

Ahol a szocializmus virágozik, ott a föld új arcot ölt.

Az ellenség igyekszik átdobni ügynökeit a népi demokratikus országokba.

A pártszervezet jól átfogta a község életét.

A szocializmus átgyúrja a kispolgári rétegeket.

1943[!]-ban más pártokból sokan átjöttek a Magyar Dolgozók Pártjába.

Az októberi forradalom áttörte az imperializmus frontját.

A világ dolgozói atyjukat gyászolták Leninben.

A szótárírók kényszerű igyekezetéről azért kell megemlékezni, mert nyilván ennek tulajdonítható, hogy az általam átnézett részekbe *a cenzúra egyetlen osztályharcos mondatot sem ír(atot)t be*.¹⁰ A nyomdai tükör kiegyenlítését szolgáló helykitöltő példák hangsúlyozottan közömbösek. Egyetlen szócikket találtam, amelybe a cenzúra

⁹ A szótár a példákat kurzíválja, és a szerkesztői példákban a címszót ~ helyettesíti. Itt a címszó természetesen kiírva szerepel, aláhúzással emelem ki a teljes szóalakat.

¹⁰ Egy kis osztályharcos beszúrás találtam, az *antikvárius* szócikkben. Lásd lentebb a 6.3. pontban.

példamondatot kívánt (az eredeti szócikkben nem volt példa), ez a mondat is politikafüggetlennek mondható:

Az atomháború kirobbantása az emberiség teljes kipusztulásához vezethetne.¹¹

Akadnak viszont olyan példák, amelyeknek a megjelentetése 1959-ben voltaképpen bátorságra vall. Még akkor is, ha senki nem merhette hangosan észrevenni a nyilvánvaló hivatalos értelmezés mellett a fájdalmasan aktuális másik értelmezést (és nagyon kevesen lehettek, akik bármit is észrevettek). Az már soha nem derül ki, hogy a cenzoroknak az eszét megjárta-e a kettős jelentés.

Az egész világ tudja, ki az agresszor.

A boldog, szabad élet akarása benne él a tömegekben.

Mozgalmunk alappillére az ifjúság forradalmi lendülete volt.

Tekints reánk, tekints szabadság... Midőn más könnyet sem mer adni, Mi vérrel áldozunk neked. PET.

5. A változtatások témakörök szerint

A 2. táblában látható csoportosításnak eredetileg annyi volt a célja, hogy valamelyes rendet vigyen a változtatások tárgyalásába.¹² A címkék arra utalnak, hogy a *változtatás* mivel kapcsolatos, függetlenül attól, hogy a *szócikk* milyen témakörbe lenne sorolható.¹³ Utóbb kiderült, hogy érdemes figyelni a csoportok arányaira is.

Kontra Miklós tömören megfogalmazta, hogy az ideológiai lektorok mire fordítottak különös figyelmet: „a trianoni békeszerződés, a vallás, az osztályharc és a proletár nemzetköziség kérdéseire” (2000: 168). Ennek az az érdekessége, hogy a több mint 4.000 szócikk átböngészése és a 190 változtatás részletes kijegyzetelése után magam is pontosan így gondoltam (és sajnáltam, hogy nem sikerült ugyanezt ilyen találoán kifejeznem).¹⁴ Az összes adatot együtt látva annál inkább meglepett, hogy a „vesszőparipák” a módosításoknak viszonylag kis hányadát, csak ötödrészt eredményezték. Ezek a változások a *mi figyelmünket* ragadták meg a többinél nagyobb erővel, aminek három okát látom:

- (i) elég nagy részük kifejezetten rontotta a szótár lexikográfiai minőségét (lásd a 3. táblában és a 6.1.–6.4. pontban);
- (ii) az ide tartozó cenzori kifogások hol bosszantóak, hol nevetségesen kisse-rűek;

¹¹ A „politikafüggetlennek mondható” kitélt az a mozzanat indokolja, hogy a mondatból ma valószínűleg elhagynánk a logikailag fölösleges *kirobbantása* szót. Az adott korszak folyamatosan súlykolta az emberekbe, hogy a gaz imperialisták kirobbanthatják az atomháborút, ez ellen folyt a szocialista tábor békeharca. A *kirobbantása* szó tudat alatt felidézte és fokozta a mentális dresszúrát. A példa szerzője valószínűleg a kor kliséjeként (lexikográfiai szempontból dicséretesen) használta az *atomháború kirobbantása* szókapcsolatot. (Úgy tűnik, a példák pszichológusok számára is adhatnak kutatási alanyanyagot.)

¹² Csak a kifogásolt szócikkeket vettem figyelembe. A „következésményesen” módosított szócikkek között bős változtatásai torzítanak az összképet.

¹³ Például a *cipel* és Trianon nyilvánvalóan nem tartozik össze; a *cipel* a szócikkében történt változtatás jellege folytán került a Trianonnal címkézett csoportba (lásd lentebb). A közgazdasághoz köthető változtatások természetesen az ilyen témájú szócikkeket érintik (de közgazdasági témájú szócikkben előfordul például az ideológiai csoportba illő módosítás).

¹⁴ Csak a „klerikális reakció elleni harc” saját gyerekkori emlékem.

(iii) például a közgazdasági szócikkek módosításán kevesebb indulattal vagy éppen közömbösen átsiklunk, nem is szólva a teljesen közömbös korrekciók eseteiről.

A + jel azt jelenti, hogy a „közgazdaság” és az „ideológia” nagyon tágra értendő fogalmak, éles határvonalak nélkül. Még így is feltűnő, hogy a változtatásoknak csaknem a harmadát leginkább a gazdasági élethez lehet kapcsolni.

Végső soron természetesen a legtöbb változtatás mögött a pártideológia az indíték, még ha csak nagyon áttételesen érvényesül is. A „vegyes” csoport kivétel, a minden ideológiától mentes korrekciókat ebbe soroltam.

A változtatások száma nagyobb, mint a változtatott szócikkek száma, mert egy-két szócikkben két különböző változtatás is van, illetve egy-két változtatás két csoportba egyformán beletartozik. Elvileg tehát külön kellene megmutatni a változtatások arányát az összes változtatás számához képest és az összes szócikk számához képest. A különbség azonban olyan kicsi, hogy a 2. táblában látható kerekített értékek mindkét esetre megbízható eligazítást nyújtanak.

	változtatások	
	db	%
vesszőparipák	34	21
Trianon és a <i>nemzet</i>	19	< 12
vallás (a klerikális reakció ellen)	6	< 4
osztályharc	6	< 4
proletár nemzetköziség	3	< 2
közgazdaság +	53	33
ideológia +	29	18
egyéb	50	31
a korszak levegője	5	3
népek	8	5
történelem	6	< 4
Herczeg Ferenc ¹⁵	10	6
vegyes	21	13

2. tábla: A cenzúra témák szerint

Érzékeltesse néhány példa a témakörök jellegét. A részletes elemzésre a következő két pontban kerül sor. A példákban az is látható, hogyan regisztráltam a változtatásokat. A szócikkből a változtatás szempontjából releváns részt írtam ki, szükség szerint anynyi megelőző adattal, amennyi segít gyorsan rátalálni a teljes szócikken belül erre a

¹⁵ Herczeg Ferenc kakukktójásként lett önálló csoport. Az A betűből törölték 10 példamondatát. „*A muszka lovain meglátszott, hogy boxban abrakolnak.*” példát a *muszka* maga is kiütötte volna, de általában a szerző személye lehetett kifogás tárgya. Így is bőven maradtak tőle példák, a C betűből és a D átnézett részeiből pedig egyetlen mondatát sem törölték. Mai szemmel valóban túlreprezentáltak tűnik, aminek az is oka lehet, hogy a szocialista éra agyonhallgatta, és utóbb sem támadt fel például Máraihoz hasonlóan. Mindig maradt egyéb példa, illetve szerkesztői példa került a törölt helyre. (Lásd még a 6.8. pontot is.) Hasonló bánásmód más szerzőnél nem tapasztalható.

részre. Áthúztam az eredetiből törölt részeket, aláhúztam a cenzúra utáni új részeket. Három pont (...) ott található, ahol a szótárban is három pont van. Négy ponttal (...) jelöltem, ha kihagytam valamit az idézett részletből.¹⁶

A „Trianon és a *nemzel*” csoport jellemző darabja a *cipel* szócikk. A *tót* szót minden formájában következetesen irtották, aminek az az egyetlen magyarázata, hogy Trianont asszociálja, mert a Trianon előtti (illetve az 1945 előtti) Magyarországon nevezték így az utóbb *szlovák* nemzetiségűeket:

cipel (táj) cepel

1. Mit ~ed azt a gyereket? Hova ~ik azt a bútort? Éppen a kölcsönvett könyveket ~te egy nagy bőröndben. □ A hosszú lábu drótosztót Kopott gubáját cepeli. PET:

Az „osztályharc” példája az altiszt tevékenységének megemlése:

altiszt

2. (biz szoc.e) ~Hivatalsegéd. Az ~kitakarított. Irodai ~ volt. Az ~ meghozta a postát. □

„A korszak levegője” érezhető a szocializmus kevéssé vonzó díszletelemében és annak törlésében:

árjegyzék

1. ||a. <Egyes üzletekben, elárúsító helyiségekben, üzemekben> a falon kifüggesztett, a kapható áruk v. a végzett szolgáltatások nevét és árát feltüntető tábla v. lap, árlap. A fodrázműhely ~e; az italok ~e a népbüfében.

A „vegyes” csoport tipikus példája, pontosabbá és gördülékenyebbé alakított értelmezés:

cipő-felsőrész (Cip)

A cipőnek hajlékony, vékony bőranyagból v. szövetből vékony bőrből, műanyagból v. szövött anyagból készített s a lábfejet takaró része. ~t készít, ragaszt, szab, tűz, varr.

6. A szócikkek minőségének változása lexikográfiai szempontból

Az értékelésem bizonyos fokig nyilván szubjektív, de inkább a változás mértékének, mint irányának megítélésében. Alapértelmezésnek azt tekintem, hogy a cenzúra rontott, bár ez szigorú álláspont. A 3. tábla csak azokat a változásokat mutatja, ahol megítélésem szerint kifejezetten nagyot romlott a szócikk minősége, illetve ahol javult kisebb vagy nagyobb mértékben. A % cellákban az látható, hogy az adott csoport összes szócikkének hány százaléka változott.

¹⁶ A szótár maga is megkülönbözteti a három pont és a négy pont alkalmazását; a megoldásom nem ütközött a szótár gyakorlatával.

	↑↑		↓↓		↑	
	db	%	db	%	db	%
vesszőparipák			12	35		
Trianon és a <i>nemzet</i>			5	26		
vallás (a klerikális reakció ellen)			3	50		
osztályharc			2	33		
proletár nemzetköziség			1	33		
közgazdaság +			1	2	2	4
ideológia +	1	4			2	7
egyéb	3	6			13	26
a korszak levegője					1	20
népek	1	12,5				
történelem					2	34
Herczeg Ferenc						
vegyes	2	9,5			10	48

3. tábla: A szócikkek lexikográfiai minőségének alakulása

Vegyük észre, hogy a komoly minőségi romlás a „vesszőparipák” körében tapasztalható. Javítottak a „közgazdaság +” és „ideológia +” csoportokban, az „egyéb” kategóriákban pedig kifejezetten javítottak.

(A következő példák egy részére visszatérek a változtatásokat politikai oldalról vizsgáló 7. pontban. Itt arra törekszem, hogy tisztán lexikográfiai szempontból értékeljem a cenzúra eredményét.)

6.1. Trianon és a nemzet

A változtatások többnyire tabu szavak törlését jelentik, a törlés következményeivel. Nem maradhatott a szócikkekben például *Erdély*, *székely*, *tót*. Az új példamondatoknak köszönhetően a szócikkek egy része végeredményben nem romlott, de az egész eljárás épp eléggé bosszantó.

Az *anyaország* szócikéből törölni kellett a 2. jelentés példamondatát: „1848. március 15-én követelték Erdélynek az anyaországgal való egyesítését.” Nem került a helyére más, a szerkesztők az *anyasertés* és *anyáskodik* szócikkek új példáival egyenlítették ki a teret. A megoldásba öntött vitriolt persze csak a két változat összehasonlítása mutatja ki. Példa nélkül sokkal szegényebb a szócikk. Ország-ház László saját szótárának hátsó borítójára feljegyezte:

„Botránykövek” az ÉrtSz-ban

anyaország

anyaállam

cionizmus

csángó

államvallás

[stb.] (Kontra 2000: 165)

A feljegyzések ismeretében meglepő, de tény, hogy az *anyaállam* szócikkhez nem nyúltak hozzá, érintetlenül maradt a példamondat: „1848 előtt Magyarország

Erdélynek anyaállama volt.”, sőt az *államvallás* szócikk sem módosult. Valószínűleg soha nem derül már ki, hogy ez milyen mértékben tulajdonítandó a főszerkesztő szakmapolitikai bölcsességének és ügyességének, illetve a cenzúra felületességének.

A *tót* szó 8 helyen maradt ki. Mikszáth többször áldozatul esett. Például „*A jó krapeczi tótocksák*” helyébe szögletes zárójelbe tett saját megfogalmazás került: „[A krapeciek] *azon ürügy alatt, hogy ... kutyáikat csitítják, kiállnak a kapuk elé.*”¹⁷ Másik mondatából egyszerűen kihagyták a szót (három ponttal jelölték a kihagyást): „*A legszebb hadnagyot elvitték Trencsénből, ami azonban nem hagyott nagyobb úrt a kis ... városban.*” Az ilyen, lexikográfiai szempontból ártatlan (ám ettől a magyar szótárolvasót nem kevésbé irritáló) ostobaságokkal szemben *szegényítette* a szótárt, hogy 2 élő kollokációnak kellett kimaradnia. A *Tót atyafiak* szókapcsolatot magyarázattal együtt mindenestül töröltették. Szintén *rontotta* a minőséget Gárdonyi példamondatának lecserélése: az „*Egy ablakos tót kocogtatott ... egy ablakszárnyat*” szerkesztői példa került: „*Régen ablakos vándoriparosok járták a falvakat.*” Az *ablakos tót* szókapcsolat még ma is fel-felbukkan: *Ugy kellett neki, mint ablakos tótnak a hanyattesés.* (Ugyanezt az idézetet egyszerűen törölték az *ablakszárny* szócikkből, de maradt másik példa. Az kétségtelen, hogy a példa ugyanazon az oldalon kétszer nem volt szerencsés.)

Néhány egyéb jellegzetes kihúzott példa olyan szócikkekből, amelyeknek a minőségét lexikográfiai szempontból sikerült megőrizni más példák segítségével: „*A székelek lázító eszmékkal vannak átítatva.*” KEM. „*Erdélybe átjöttem a Királyhágónál.*” MIK. „*A Bácskába telepített bukovinai magyarokat áttelepítették a Dunántúlra.*”

A *délvidéki* 1. melléknévi jelentésének eredeti értelmezése „(Tört) Magyarország délvidékével kapcs. ...” helyébe „(Tört) A délvidékkel kapcs. ...” került. Ezzel jócskán rontottak a szócikken, mert a szótár használójának meg kell néznie a *délvidék* szócikkét is (ahol egyébként jó értelmezést talál).

A *nemzet* szót kétszer iktatták ki. Még a „*Petőfit a nép adta a nemzetnek*” szerkesztői példát is helytelenítette a cenzúra (pedig mennyi igazodási szándékról tanúskodik...). Az új változat: „*Petőfit is a dolgozó nép adta a magyar irodalomnak.*” Mai szemmel-füllel furcsának érezzük, de mivel a *dolgozó nép* a korszak leggyakoribb szókapcsolatai közé tartozott, az új mondat lexikográfiai szempontból nem kifogásolható, sőt jobban tükrözi a kor szóhasználatát. Az *alrend* szócikkében eredetileg ez áll: „1. (rég) „<Vmely osztálytársadalomban, közösségben, kül. nemzetben> társadalmi v. jogi szempontból alacsonyabb rangú réteg, csoport.” A „kül. nemzetben” nem maradhatott. A felszabaduló helyet ki kellett tölteni, így született a „<Vmely osztálytársadalomban, közösségben> társadalmi vonatkozásban v. jogi szempontból alacsonyabb ...” változat. Az eredeti szöveg tartalmilag zavarosnak mondható, az új viszont a „vonatkozásban” beszúrása folytán egyenesen értelmetlen.

Egy szerkesztői gyöngyszem, amelyben megmaradhatott a szó: „*A nemzet végre a dolgozó osztályokkal azonosult.*”

¹⁷ A példában aláhúzással jelölöm azt a(z egy vagy két) szót, amely(ek)nek a szócikkében a változtatás történt, ha a szöveg egyébként nem azonosítja a szócikket.

6.2. Vallás

A cenzúra mögött álló ideológia természetesen vallásellenes volt, ennek az érzékelhető hatása azonban nem túl gyakran érvényesült. „A klerikális reakció elleni küzdelem” jegyében cenzúrázott szócikkekben a lexikográfiai minőség 3 esetben jelentősen romlott, példa törlése miatt.

Kihúzták a Jézust említő példát: „*Jézus ... szegény ácsmester fia volt.*” MIK. A szócikk példa nélkül maradt. Kihúzták az istent említő példát is: „*Országunk csorbult, tépett a gunyánk, S az isten is arrább fordítja arcát.*” Ezt a Tóth Árpádtól vett szép idézetet különösen sajnálhatjuk annak ellenére, hogy maradt szerkesztői példa. Kihúzták Jókai mondatát: „*Az ostoba emberek ... ragaszkodnak a világi jókhoz, holott amodaát a paradicsom várakozik rájuk.*” Ezért a remek példáért is kár, különösen mert semmi sem került a helyére.

A lexikográfiai minőség szempontjából voltaképpen közömbös az *apátia* szócikk egyik példájának kihúzása (maradtak más jó példák), de érdemes elképzelni a cenzor döbbenetét, amikor ezt látta: „*A nép, mint minden félcivilizált és erősen vallástalan nép, rettenetes apátiába süllyedt.*” MÓ.

6.3. Osztályharc

A cenzúra mögött álló ideológia osztályharcos is volt, de ennek a közvetlen megnyilvánulása sem gyakori. Csak azokat a változtatásokat ésszerű ebbe a csoportba sorolni, amelyek a szó köznapi értelmében „osztályharcosak”. Komolyan károsodott a szótár minősége 2 esetben.

„*Barátja a hitetlen, alantas külvárosi csöcselék.*” – írta Karinthy. Mintha a cenzorban a szavak mágikus erejébe vetett hit működött volna: *külvárosi csöcselék* nem létezik, ha nem nevezzük meg. A példa így alakult: „*Barátja a hitetlen, alantas [fráter].*” és ezzel gyengült, mert az *alantas* szó a *fráter* mellett kevésbé érzékelteti az aktuális jelentésárnyalatot, mint a *külvárosi csöcselék* jelzőjeként.

A szocializmusban az antikvárius nemesak „Régi v. használt könyveket vásároló és eladó könyvkereskedő”, ki kellett egészíteni: „v. kereskedelmi alkalmazott.” Az osztályharcos túlprecízkedés hatása lexikográfiai szempontból közömbös lett volna. A beszúrást azonban törléssel kellett ellensúlyozni, és a sokkal jobb, releváns példa maradt ki, a gyenge példát őrizték meg. A kimaradt szerkesztői mondat: „*Egy antikváriusnál Arany Toldijának első kiadására bukkantam.*” Amit meghagytak: „*Epedve nézte a körüti antikváriusok kirakatait.*” BA. (Ilyen esetben igazán jó lenne tudni, hogy a példát egy nekikeseredett szerkesztő törölte, vagy cenzori döntés született. Máshol is előfordul hasonlóan rossz döntés: az *állomány* elavult jelentése „állam”; megmaradt ez a példa: „*A szabadság S jogaitok ellen szólt mindig, miket Az állománytól bírtok.*” PET.-SHA.; törölték a sokkal jobbat: „*A legkisebb állomány ügyeinek vezetése is csaknem oly nehéz, mint a nagyé.*” KEM.)

6.4. Proletár nemzetköziség

3 szócikket érintett a cenzúra, ebből 1 romlott.

Az *ázsiai* szócikkben mindenestül megszüntették a melléknév 2. jelentését: „(átv, szoc e, rosszalló) *ázsiai állapotok*: elmaradott, barbár á.” A nyelvben elevenen élő kollokációkat törölték. (Következésképpen az *állapot* szócikkben törölni kellett az

„→ázsiai állapotok; →balkáni állapotok” utalókat; ez a törlés a lexikográfiai minőség fenntartását szolgálta, ilyen értelemben szükséges és helyes változtatás.)

Szinte természetes, hogy törölték Móra Ferenc mondatát: „*Hadd tanulják meg idejében az afrikaiak, hogy most már civilizált világ polgáraivá váltak.*” Az új szerkesztői példának köszönhetően a szócikk nem lett gyengébb. Azért említem, mert más helyen mégis megmaradt az idézet teljesebb formában: „*Hadd tanulják meg ... az afrikaiak, hogy most már civilizált világ polgáraivá váltak, ahol ... még a zsiráfok se hordhatják fönn az orrukat.*” A cenzúra vagy következtelen volt, vagy a második esetben a teljesebb mondat humora oldotta az ellenérzést.¹⁸

6.5. Közgazdaság +

Lexikográfiai szempontból romlott az *áralakulás* szócikk minősége. Az eredeti értelmezés: „Az árucikkek árának változása, alakulása a kereslet és kínálat alapján.” Idősebbek emlékezhetnek, hogy ez a szocializmus politikai gazdaságtana szerint mélységesen helytelen megállapítás. A cenzúra ki is húzta a kárhoztatott lényegét, maradt: „Az árucikkek árának változása, alakulása.” Ez viszont semmitmondó. Legalább kétféle jelentés kellett volna a szócikkbe: a szocialista gazdaság ideái és a piacgazdaság valósága szerinti jelentés. A cenzúra felületesen kezelte a változtatást. (Más tekintetben viszont éber volt, kihúzta a szócikkből ezt a példát: „*A fogyasztókat a tojás ár-alakulása foglalkoztatja.*” Szocialista hazánkban nem lehetett gond a tojás ára. A mondat elvesztésével tulajdonképpen nyertünk, mert ép nyelvérzékű magyar ember illet csak jelentést fogalmazó pártmunkásként vagy szorult helyzetben lévő szótáríróként talál ki.)

Javított a szótáron az *átlagár* értelmezésének átalakítása. Eredetileg egy sokkal nehezebb szó, a *középerték* szerepelt benne, ezt váltotta fel az *átlag*. Nemcsak a józan meggondolás, hanem a kommunizmus utópiája szerint is elhibázott az „*Átlagos teljesítő képességért átlagbért fizetnek.*” mondat, kihúzása javított a szócikken (maradt jó példa).

6.6. Ideológia +

Az *átváltoztat* szócikken nagyot javított, hogy töröltek egy redundáns (és a példamondatból tudhatóan önállóként abszurd) jelentést, amelyet csak a túlzott szerkesztői igyekezet kreálhatott: „2. Nagyon megváltoztat, átalakít vmit, vkit. *A tőkés termelési mód a termelőeszközöket átváltoztatta.*” Javítottak ezen a szerkesztői példán: „*A szocialista építés súlypontját át kellett tenni a nehéziparra.*” A cenzúra utáni mondat sem tartozik nyelvünk kincsei közé, de mégiscsak értelmesebb: „*A gazdasági élet súlypontját a szocializmus építése során át kellett tenni a nehéziparra.*” További apró javítás: a *cisztercita* nem (*hiv*), hanem (*Vall*).

6.7. A korszak levegője

A *dekoráció* az eredeti szócikkben „*főleg drapériákból, zászlókból, a szocializmus vezető embereinek arcképéből és gyakran feliratból áll.*” A cenzúra után a szocializ-

¹⁸ A *néger* szó ötven éve még nem zavarta a cenzúrárt. Példában: „*Rámutatott egy festményre, amely ... néger artistát ábrázolt.*” NAGY.

mus vezető embereinek helyébe a marxizmus klasszikusai lépnek: „... *zászlókból, a marxizmus klasszikusainak arképeiből és gyakran feliratból ...*”. A változás helyeslendő, mert a kor nyelvében „*a marxizmus klasszikusai*” lépten-nyomon ismételt fordulat volt, míg „*a szocializmus vezető emberei*” nem jellemző, esetleges nyelvi szerkezet.

Lexikográfiai szempontból közömbös, a korszak levegőjét viszont nagyon is érzékelteti, hogy az *átköltés* szócikkben a „*Villon költeményeinek átköltése*” példa helyébe „*néhány anakreoni dal XVIII. század végi átköltése*” került. Az egyetlen elképzelhető ok ugyanis a persona non grata Faludy György, aki fordította Villont. Nem valószínű, hogy néhány irodalombaráton kívül bárkinek eszébe juthatott ez a kapcsolat, az viszont valószínű, hogy épp ezek a vajtfülű értelmiségiek használói lettek a szótárnak. Egészében véve a cenzúra alighanem túlaggódta a szócikket.

6.8. Népek

A *cigány* szó akkori kezelése vagy bizonytalanságot, vagy gondatlanságot tükröz. Maradhatott (megítélésem szerint nem kifejezetten pozitív kontextusokban) például az *ácsi* szócikkben: „<Rendsz. mulatás közben, muzsikáló cigány(ok)hoz:> állj! hagyd abba! hallgass!” és példamondatokban: „*Éji zenét adott itt bent a városban ..., azután kivitte az egész cigánybandát a Vághoz.*” MIK. „*A cigányok jó nagy mértékben civilizálódtak.*” JÓK.. Ugyanakkor a *cigány* szó valószínűleg hozzájárult, hogy épp ezt a két Herczeg-idézetet ítélték törlésre (a többi mellett): „*Ügyesen átsiklottak a cigány körül tolongó párok tömegén.*” és „*Legénykoromban cirkuszi akrobaták és cigányok közé is elmentem.*” Az utóbbi példában a lenézés motívumát is kifogásolhatták. Mindkét mondatot nagyon hasonló szerkesztői példával helyettesítették a *cigány* kihagyásával.¹⁹ A *cigány* szócikk módosítása is kétarcú. Az eredeti értelmezés: „sötétes bőrű, sötét hajú, indiai eredetű vándor nép.” A cenzúra kihúzatta a „sötét hajú” jellemzést, ami a fogalmat tekintve helyes (a cigányok egy részének világos a haja), de ha az a cél, hogy a fogalmat ismerő szótárolvasó a szónak a jelentését azonosítani tudja, akkor az általánosító első változat jobb (vö. 7.4. pont). Az új változatban a szótár nem a szót értelmezi, hanem a fogalmat magyarázza: „sötétes bőrű, indiai eredetű, részben már letelepedett, régebben elmaradott és lenézett vándor nép.” A szöveg azt implikálja, hogy a cigányok 1960-ban már nem elmaradottak és már nem nézik le őket. Ha a lektor hitte volna, amit írt, megőrizhette volna Gárdonyi gyönyörű mondatát, amely szerintem inkább szeretetet sugall, mint lenézést, de aki másként gondolja, annak a „régebben elmaradott és lenézett” kitételre lehet példa: „*Hej a szegény cigányok, azok majdcsaknem olyan mostohagyermekei a természetnek, mint a pókok, legyenek meg egyéb bogarak.*” GÁRD. Ez lett belőle: „*Hej, a szegény cigányok, olyan mostohagyermekei a természetnek.*” A cigányokat emelni akarták azzal, hogy eltüntették a pókokkal, legyekkel, bogarakkal való hasonlóságukat, ám így az érdekes-szép hasonlat helyén közönséges lesajnálás maradt.

Kiemelendő jobbitás a cenzúra részéről annak a példának a töröltetése, amelyik nyelvileg telitalalatos volt ugyan az *adta* szócikkben a melléknév negatív töltetének

¹⁹ Az átvizsgált anyagban ez az egyetlen „vonalas” helyettesítő példa: „*A cirkusz búcsúelőadásán kiváló szovjet akrobaták is felléptek.*”

érzékeltetésére, de alig 15 évvel a holokauszt után csak a szerkesztői figyelem vétkes kihagyása folytán jelenhetett meg. (A szócikkben maradtak megfelelő példák.)

6.9. Történelem

A *cárizmus* 2. jelentésének (az államformával összenőtt rendszer) értelmezését helyes volt kiegészíteni ezzel: „kül. az orosz cári önkényuralom”, hiszen a szó gyakorlatilag csakis Oroszországgal kapcsolatban fordult elő.

Az *alágyújt* szócikkben ugyanaz a jelentésárnyalat szerepelt két külön árnyalatként, ezt javították, viszont kimaradt egy kitűnő példa: „Valamikor a jobbágyot a kuruc is fölakasztotta a kéménybe, meg a labanc is, aztán alágyújtottak és addig füstölték, míg ki nem izzadta a sarcot.” MÓRA A módosítás talán nem is a történelem témakörbe tartozik (hogy tudniillik a kurucokról ne írjon rosszat a szótár). Az is állhat mögötte, hogy a népet (itt a jobbágyot) még egy szótári példamondat se láttassa végletesen megalázott helyzetben. A cenzor fejébe néha igen nehéz beleláttni.

6.10. Vegyes korrekciók

Érzékeltesse néhány példa, hogy a cenzúra törődött a minden politikumtól mentes bakik javításával is.

„Az *anyatejjel* szívott magába valamit” eredeti értelmezése tévedés: „csecsemő korától fogva megvolt benne”. Az új változat helyes: „már a szülői házban megtanulta.”

Kijavították az értelmetlen József Attila idézetet: „... Mit érlel annak a sorsa, ki költő ... és ... *dalol* ... s élete ... a proletár utókoré?” (ez a balszerencsés példa is ideológiai megfelelési kényszert sejtet). Az új változat második fele: „ki költő s fél ... és így *dalol*; felesége a padlót mossa s ő másolás után lohol ...?”

Ténybeli tévedés: „Magyarország nagyobb folyóin, *azaz* a Dunán, a Tiszán, a Maroson beállt a jég.” A Maros itt és így indokolatlan, aki ragaszkodik hozzá, annak más folyó(ka)t is említenie kell. Helyes döntés volt kihúzni.

Szakszerűtlen értelmezésen javítottak például az *áram* szócikkben, még ha nem is lett tökéletes. Előbb „az elektronok áramlása ... az elektromosságot termelő helyről abba az irányba, ahova a vezető elvezet.” Az új szócikkben „... az elektromos töltések mozgása (a pozitív töltések mozgásának irányában).”

Az *asztrológia* és *asztrológus* mellől indokoltan húzták ki a (*Tud*) minősítést.

7. A szócikkek változása politikai szempontból

A változtatásoknak 3 csoportját különböztetem meg: a szócikkeket „balra toló” és a szócikkeket óvatosan „jobbra csúsztató” módosításokat,²⁰ valamint azokat az eseteket, amelyekben nem látok politikumot vagy ideologikumot. A megítélésem rendkívül szubjektív. Ezzel eleve tisztában voltam, mégis meglepett néhány olyan vélemény, amely szerint egyik-másik számomra nyilvánvalóan és durván „balra tolt” szócikket inkább „depolitizálásnak” lehet minősíteni.

Azért érdemes és szükséges rámerészkedni erre az ingoványos területre, mert lexicográfiai szempontból különösen érdekes, hogy a szótár a cenzúrázással együtt tükrö-

²⁰ A „bal” és „jobb” 1990 előtti európai értelmében.

zi igazán keletkezésének 10–12 évét: a cenzúra egyszer-egyszer már kicsi jobbra-sasszékát mutat be. A 4. táblából látható, hogy ilyen változtatás természetesen kevés akad, a balos változtatások vannak abszolút többségben. A közömbös változtatások többnyire egyszerű korrekciók (ilyenekre hozott példákat már a fentebbi 6.10. pont). A % cellákban az látható, hogy az adott csoport összes szócikkének hány százaléka változott.

Ellentétben az előző résszel, amelyben (a változtatásoknak a lexikográfiai minőségre gyakorolt hatását elemezve) indokoltnak láttam kitérni a kisebb részletekre is, itt elegendőnek tartom néhány tipikus változtatás bemutatását. Az erősen balra mozdított esetekre az alkalmazott lexikográfiai eszközök (egy részének) bemutatásával együtt hozok példákat.

	←		→		-	
	db	%	db	%	db	%
vesszőparipák	34	100				
Trianon és a <i>nemzet</i>	19	100				
vallás (a klerikális reakció ellen)	6	100				
osztályharc	6	100				
proletár nemzetköziség	3	100				
közgazdaság +	26	50	5	9,5	21	40,5
ideológia +	21	75	5	18	2	7
egyéb	26	50	1	2	23	46
a korszak levegője	4	80			1	20
népek	7	87,5			1	12,5
történelem	4	67			2	33
Herczeg Ferenc	10	100				
vegyes	1	5	1	5	19	90,5

4. tábla: A változtatások politikai iránya

7.1. Lépés balra

A cenzúra gonosz eszköze volt a csúcsos zárójelben adott eredeti szóhasználati megszorítás kiiktatása. Ha az *abszolút igazság* értelmezése: „<a marxista filozófiában:> a teljes, helyes, igazolt tudományos ismeret az objektív valóságról”, akkor a szótár olvasójában felmerül(het), hogy más indíttatású filozófia másként gondolhatja. Amikor ez marad: „a teljes, helyes, igazolt tudományos ismeret az objektív valóságról”, akkor a marxista értelmezés megkérdőjelezetlenül általános érvényűvé vált. Ugyanebben a szócikkben az *abszolút mozgás* eredetileg: „<a dialektikus materializmus szerint:> az anyagi világban megnyilvánuló örök mozgás, folytonos változás ...”, a cenzúrázott változatban pedig: „az anyagi világban megnyilvánuló örök mozgás, folytonos változás ...”, tehát a dialektikus materializmus nézete az egyedüli nézetté alakult, a szótárból tájékozódó felhasználóban nem merül fel többé, hogy más értelmezés is lehetséges.

Az eljárás módosított változata a példamondatokat cseréli le az *apriori* szócikkben. Eredetileg: „*A dialektikus materializmus tagadja, hogy van olyan megismerés, amely nem az érzéki tapasztaláson alapszik*” (de nem szükségszerű, hogy más filozófusok is

tagadják). A cenzúrázott változatban: „*Nincs apriori megismerés, minden ismeret a tapasztaláson alapszik*” (vitán felül álló kijelentés). Azonos ideológiai hatáskeltés ugyanitt: eredetileg „*Kant apriori ismereti formákat ismer el*” (tényközlés), cenzúra után „*Kant a teret és az időt apriori ismereti formának tartotta*” (a mondat szinte vonzza a folytatást, miszerint mások viszont nem így gondolják).

A csúcros zárójeles megszorítások törlése további törléssel együtt gyakorlatilag egy jelentés megszűntetését eredményezte az *állattartás* szócikkben: nyilvánvalóan ki akartak irtani bármiféle párhuzamot a régi mezőgazdasági cselédek és a termelőszövetkezeti tagok helyzetek között. Eredetileg: „*|| a. (Mezőg) <Afeudálkapitalizmusban> a mezőgazdasági cselédeknek szerződéssel, <a termelőszövetkezetekben> a tagoknak az alapszabályokban, ill. törvényben biztosított joga, hogy meghatározott számú haszonállatot saját tulajdonukként és hasznukra tarthassanak.*” Ezen azért is változtatni kellett, mert a gyakorlat valóságát tükrözte (hogy tudniillik a mindenüktől megfosztott téesztagok tarthattak néhány saját tyúkot meg libát) a papíron írott elvekkkel szemben (miszerint a téesz összes tulajdona minden tagnak saját tulajdonává lett). Az új változat csakis a hajdani mezőgazdasági cselédekről szól (*szoc e*) minősítéssel.

Egyetlen szó kihúzásával erősítették a bolsevizmust az *antibolsevista* szócikkben. Eredetileg „a bolsevistáknak ellenfele v. ellensége” szerepel az értelmezésben. Mint tudjuk, az ellenfél nem szükségképpen negatív konnotációjú, lehet akár nemes és tiszteletre méltó is (az ellenség sokkal kevésbé, az ellenséggel negatív érzelmek járnak együtt). Az „ellenfele” szó törlésével rossz értelemben harciasabb lett a szócikk.

Az *átpolitizál* szócikkbe új jelentésárnyalatot kreáltak. A szó 2. jelentése eredetileg (*új*) minősítést kapott, ez jelezte, hogy az új történelmi korszakban keletkezett; az értelmezés igyekezett semleges maradni: „<Cselekvést, szellemi terméket> teljesen politikai szempontokhoz igazít; politikával átsző. Átpolitizál *egy előadást, könyvet; átpolitizálja a művészetet. A tanár alaposan átpolitizálta a tárgyalt anyagot.*” A cenzúra után ezzé alakult: „Úgy dolgoz fel v. úgy ad elő vmit, hogy erőteljesen érvényesíti a politikai szempontokat. Átpolitizálja a tárgyalt tananyagot. || a. (*rosszalló*) átpolitizál vmit: vmibe erőszakosan politikát visz bele.” A változtatás eredményeképpen az átpolitizálás, beleértve például a tananyag átpolitizálását a tanár részéről, csaknem észrevétlenül átcsúszott egy pozitív jelentésmezőbe is.

Az *állatlélektan* szócikkében egy példamondat beszúrásával negatívumot csöpentettek a fogalomba: „*Az állatlélektanból gyakran téves elvi következtetéseket vonnak le.*”

Az *álomfejtés* új példájával (mintegy melleleg) megkérdőjelezték Freud hitelét: „*Sokan vakon hisznek a Freud-féle lélekelemzésen alapuló álomfejtésben.*” (Általában sem az eredeti, sem a cenzúrázott változatra nem jellemző a példakkal történő értékelés.)

A szócikk balra tolásának legközönségesebb eszköze az értelmezés átírása. Például az *antiszemizmus* az első változatban: „*Mesterségesen szított, fajelméleti alapon álló gyűlölet a zsidóság iránt.*” Az új változatban: „*A zsidóság iránt érzett oktalan gyűlölet, amelyet a kizsákmányoló osztályok a figyelemnek a szociális problémákról való elterelése végett szítanak a tömegekben ...*” A változtatás osztályharcos íze vitathatatlan, bár a lényeg bizonyára nem az osztályharc érvényesítése, hanem a „fajelméleti alap” kiiktatása.

7.2. *Sasszé jobbra*

Az ötvenes évek eleje (a szótári munkák kezdeti szakasza) és az évtized vége (a szótár I. kötetének megjelenése) között mindenféle tekintetben sokat változott az ország. A cenzori változtatások helyenként szelídítették az eredeti „rákosizmust”.

Az *alap* szócikk példamondatát kicserélték. Előbb: „*A kommunizmus alapja a dialektikus és történelmi materializmus.*” Utóbb: „*A tudományos szocializmusnak a marxizmus-leninizmus az alapja.*” A két mondat együtt azt sugallja, hogy a kommunizmus csendben visszakerült az utópiák világába.

A *államszocializmus* eredetileg „... a termelő javaknak az állam által való birtokbavételével, de a proletariátus osztályharca nélkül akarja megvalósítani a szocializmus gazdasági rendjét.” A cenzúra után „... azt hirdeti, hogy a termelő javak egy részének az állam által való birtokbavételével és szociális reformokkal, de a proletariátusnak a hatalomban való részvétele nélkül is megvalósítható a szocializmus.”

Az *átváltoztat* szócikk módosítása (lásd fentebb a 6.6. pontban) szintén tipikus példa.

Az *avantgardista* szócikkből törölték a melléknév túlzottan balos értelmezését: „2. (*Pol*, gyak. *rosszalló*) Egyéni, túlzó politikai eszméket, törekvéseket követő, hirdető; a párt hivatalos állásfoglalását megelőző, megkerülő v. azon túltevő; túlzó baloldali. *Avantgardista módszerek, túlzások.*” Az új változat sem épp telitalálat, de sokkal kevésbé irritáló: „Az ifjúság politikai szerepét eltúlzó, az ifjúságot az idősebb nemzedékkel szembeállító, olykor jóakarató, de szélsőségekbe tévedő. *Avantgardista módszer.*”

Az *áru* szócikkben van egy jelentésárnyalat, amelyet csak az ötvenes évek eleje minősíthetett szótározandónak: „Olyan <személy>, akinek munkaerejét a tőkés kizsákmányolhatja. *Az ipari munkás a tőkés társadalomban maga is áruvá lesz.*” A cenzúra itt is javított legalább annyit, hogy az eredeti (*Pol*, *átv*) minősítést (*sajtó*, *átv*) minősítésre cserélte.

A *dekoráció* szócikk módosításába (lásd fentebb a 6.7. pontban) vélhetően belejátszott a személyi kultusz leáldozása is.

7.3. *Változó gazdasági szemlélet*

Az *államgazdaság* és *államgazdaságtan* szócikkben ugyanaz az alig észrevehető kis változtatás történt. Eredetileg „A tőkés államnak az anyagi javakkal való gazdálkodása ...”, illetve azoknak az elveknek és eljárásoknak az ismertetése, „amelyek szerint a tőkés állam gazdasági életét ... irányítani ... kell...” A cenzúra mindkét-szer zárójelbe tette a *tőkés* szót: „A (tőkés) államnak az anyagi javakkal való gazdálkodása ...” stb. Az *államgazdaság* és *államgazdaságtan* belépést nyert a szocialista államba. Mondhatni: a cenzor vérbeli lexikográfushoz illően hitt a szótár fontosságában és erejében.

Tartalmilag ugyanilyen változás történt szembeötlőbb formában az *árugazdaság* szócikkben. Az értelmezés eredetileg szűkítéssel kezdődik: „<A tőkés gazdálkodásban> a gazdasági életnek az a formája ...” A cenzúra kiiktatta a megszorítást: „A gazdasági életnek az a formája ...” Az *árugazdaság* is megjelent a szocializmusban.

Az *áthozat* 2. jelentése és a *cégvezető* a cenzúra után már nem (*szoc e*).

7.4. Szó és fogalom

A szerkesztők szerint a szótár „azt, amit az értelmezendő szók és szókapcsolatok jelölnek, általában többé-kevésbé ismertnek tekinti, ezért beéri a jelölt dolog felismeretetéséhez elengedhetetlen, legfontosabbnak tartott jegyek közlésével, többnyire csak utalva az illető szóval vagy szókapcsolattal jelölt fogalomra” (Balázs 1962: 67). Az I. kötet elején található tájékoztató is kimondja: „e munka ... nem enciklopédikus ismereteket kíván közölni, hanem céljának megfelelően csupán a szavak és a szókapcsolatok jelentését értelmezi” (p. VIII). A gyakorlatban azonban az ÉrtSz-nek tanítania is kellett számos fogalmat. Egyetlen példa jól érzékelteti, milyen zavart okozhat, ha a szó helyett a fogalommal kénytelen foglalkozni a szótár.

A 6.1. pontban látható, hogy a *cionizmus* is „botránykő” lett. A cenzúra „politikai” mozgalom helyett „polgári nacionalista” mozgalomnak minősítette. A szocialista Magyarországon a *cionizmus* szitokszónak minősült, a *polgári* és *nacionalista* szintén. Így hát a cionizmushoz egyfelől gondolkodás nélkül hozzá lehetett csapni a „polgári nacionalista” minősítést, másfelől ezen jogosan lehetett bosszankodni. Személyében érintett értelmiségi ismerősöm azzal értett egyet, hogy a cionizmus nacionalista mozgalom (a nacionalizmus pozitív értelmében), viszont tiltakozott a „polgári” minősítés ellen; szerinte az Izraelbe település mellett döntő tehetős orvos és tengődő földműves között sokkal erősebb összekötő kapocs volt ez az azonos döntés, mint amennyire a társadalmi különbség elválasztotta őket. Az ÉrtSz-ben a mozgalom jellemzése a fogalmat magyarázza, a bajt keverő *politikai* jelző nem lett volna feltétlenül szükséges, azután a cenzúra is rossz irányba tartott.

7.5. Politikailag közömbös korrekciók

A 6.10. pontban tárgyalt szócikkek itt is jó példák. Kiegészítésül egy korszerűsítés: az *államsorsjáték* és az *államsorsjegy* esetében az eredeti (*szoc e*) elavult, miután 1957. március 7-én megtartották a háború utáni első lottóhúzást. A cenzúra törölte a minősítést.

8. Milyen volt hát az I. kötet cenzúrája?

(i) Más cenzorok működtek, mint a későbbiekben, például kellett lennie köztük képzett közgazdásznak. Kontra Miklós valószínűleg elhamarkodottan terjesztette ki rájuk a III–VII. kötet cenzoraival kapcsolatos összes jogos felháborodását, de ugyanilyen elhamarkodott lenne sommásan felmentő véleményt alkotni róluk.

(ii) Az I. kötet cenzúráját nagyon korlátozta, hogy az oldalak képét meg kellett őrizni.

(iii) A szerkesztők felhasználhatták az alkalmat a cenzúrától független, saját indítatású javításokra, ha nem említettek is ilyesmit. Ez a feltevés sajnos nem nyújt elég fogódzót ahhoz, hogy megkísérelhetnénk szétválogatni „inkább cenzori eredetű” és „inkább szótárírói eredetű” módosításokat, ezért minden változtatást a cenzúrának kellett tulajdonítanom.

(iv) A cenzorok gondatlansága és/vagy Ország László bölcsessége folytán szerencsésen megmaradt egy-egy szócikk, amelyen a cenzúra normái szerint változtatni kellett volna.

(v) Az összes változtatást együtt szemlélve látszik, hogy viszonylag sok a teljesen közömbös, a szó megszokott értelmében cenzúrázásnak nem is nevezhető módosítás, amelyek mégis növelik a cenzúrázott szócikkek számát.

(vi) A cenzúra időnként javított, ezt kertilés nélkül el kell ismerni.

(vii) A cenzúrárt román kifogások váltották ki, a lektorálás elsődleges szempontja ezeknek a kivédése (és más testvéri országok esetleges hasonló kifogásainak megelőzése) lehetett. A szótár és cenzúrája egyaránt diktatórikus korszak terméke. A I. és II. kötet teljes anyagának átvizsgálása után lehet biztosabban igazolni vagy cáfolni azt a benyomást, hogy míg az eredeti változat tükrözi a Rákosi-érát, a cenzúrából (a formai kötöttségből is adódóan kisebb erővel) már a Kádár-rezsim levegője érezhető. Tisztán lexikográfiai szempontból a cenzúrárt semmiképpen sem lehet egyértelműen negatívnak minősíteni.

(viii) Kontra Miklós úgy fogalmaz, hogy a cenzorok „a szótáríráshoz értő nyelvészekkel” írtak újra egyes részeket (1994b). Nem tudjuk, hogy az I. kötet esetében mi volt a pontos munkamegosztás. Ha ezek a cenzorok kevesebb gondot okoztak is, mint az utódaik, *a szótár minőségének megőrzését és helyenként javítását végső soron Ország László és csapata érdemének kell tekintenünk.*

9. Merre tovább?

Végeredményben úgy gondolom, hogy újrányomásnak nincs értelme. A hálón azonban közzé kellene tenni az I–II. kötet összes módosítását, mert az érdeklődők számára csakis ez mutatná meg vitathatatlan objektivitással az ideológiai lektorálás működését. Az általam alkalmazott forma (lásd az 5. pont végén) ötleteket adhat még áttekinthetőbb megjelenítéshez.

Ennek a véleményemnek a kialakításában nem befolyásolt, de nem mellékes az a körülmény, hogy ilyen szerény vállalkozásra még ínséges időkben is remélhetünk forrást találni.²¹

IRODALOM

- Balázs János (1962): Az értelmezés. In: Ország László (szerk.): *A szótárírás elmélete és gyakorlata a magyar nyelv értelmező szótárában* (=Nyelvtudományi Értekezések 36. sz.). Budapest: Akadémiai Kiadó, pp. 63–66.
- Béjoint, Henri (2000): *Modern Lexicography: an Introduction*. Oxford: OUP.
- Kontra Miklós (1994a): A Magyar Nyelv Értelmező Szótárának két kiadása volt. *Magyar Könyvszemle* 110. pp. 433–434.
- (1994b): Cenzúrázott értelmező szótár. *Heves Megyei Nap* 1994. szept. 24. p. 4.
- (1994–95): Ország László életművének néhány tudománytörténeti vonatkozása. *Nyelvtudományi Közlemények* 94. pp. 201–219.
- (2000): Kicenzúráz – A cenzúra nem (tört)? In: Saly Noémi (szerk.): *Mihálynap-i köszöntő. Írások Ilia Mihály születésnapjára*. Szeged – Budapest: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, pp. 163–174.
- Ország László (1954): A magyar szókészlet szótári feldolgozásának kérdései. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* VI/1–2. pp. 117–133.

²¹ Az első kötet feldolgozott részeiben talált összes változtatás tanulmányozható a Kiadó honlapján: www.tintakiado.hu.

Pajzs Júlia (2009): Szótár és társadalom. In: Fábián Zsuzsanna (szerk.): *Lexikográfiai Füzetek* 4. Budapest: Akadémiai Kiadó, megj. alatt.

FORRÁSOK:

A magyar nyelv értelmező szótára I. kötet A–D. (Szerkesztette a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Bárczi Géza akadémikus és Országh László egyetemi tanár vezetésével.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959.

A magyar nyelv értelmező szótára I. kötet A–D. (Szerkesztette a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Bárczi Géza akadémikus és Országh László egyetemi tanár vezetésével.) Harmadik, a másodikhoz képest változatlan kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978. ISBN 963 05 1814 7

FÜGGELÉK

Mutatványok a szótári munkálatok első éveinek jellegzetes szövegeiből

Irodalom...

„Rákosi szabad! – ez a két szó söpör át a világon,
zúg a kiáltás, átfonja a földgolyót.

Sáppad a zsarnok – látja: az élet győz a halálon,
Úgy tör előre az élet, mint óriási folyók.

Rákosi szabad! – fény lobban a fákon, embereken, a
virágon,

megszabadult a rab – felderülnek a dolgozók:

Rákosi sorsában saját sorsát látja a nép:

tudja: ledőltek a vaksi börtönök,

s a rabtartó hiába örködött;

kilép a fogoly s rácsillan a szép, szabad ég.”

L. Simon László (vál. és szerk.): *Munkás, paraszt, értelmiség munkaverseny lázában ég! Agitatív anatólógiaoköltészet Magyarországon 1945–1956*. Budapest: Korona K., 2002. p. 305.

Nyelvtudomány...

1951 decemberében így kezdődött az akadémiai hét keretében az I. osztály nyilvános osztályülésének bevezető előadása:

„Kis híján másfél év telt el azóta, hogy Sztálinnak a Marr-vita során tett s »Marxizmus és nyelvtudomány« címen összefoglalt nyelvtudományi nyilatkozatai megjelentek. Ismeretes, hogy ezek a tanulmányyszerű nyilatkozatok nemcsak egy konkrét vitakérdést döntöttek el, nemcsak a marxizmus hibájából zsákutcába tévedt szovjet nyelvtudományt segítették ki a szabad fejlődés verőfényére, hanem Sztálin számos egyéb nyilatkozatához, művéhez hasonlóan az egész haladás úrmutatójává, világítótornyává váltak. A Szovjetunióban úgy fogadták, ahogy a történelmi fordulatot jelentő eseményeket illik fogadni: mindenki iparkodott megismerkedni az új igazságokkal...

Mit tettünk vajon mi? ...

Először azt láttuk, hogy Sztálin tanítását rendkívüli érdeklődéssel, büszke örömmel fogadta közönségünk. A lebilincselő formában írt szöveget mohó szemmel habzsolta a napi munkájára siető egyszerű újságolvasó, kivált persze a társadalom-tudomány beavatottja ...”

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei II. köt. 1952. p. 7.

Részlet a II. országos magyar nyelvészkongresszus határozataiból:

„E kongresszusunkra történelmi időpontban, a Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. kongresszusának befejezése után rövid pár héttel kerül sor. Ez a körülmény tanácskozásunkat még jelentősebbé, felelősségünket még fokozottabbá teszi. Napjainkban az imperialista tábor az emberi kultúrát megsemmisítéssel fenyegető, esztelen, új világháború kirobbantására törekszik. A világ népei azonban, s köztük mi is, tisztában vagyunk azzal, hogy ezt a világháborút el lehet kerülni, ha a békeszerető népek szervezeten összefognak a háborús uszítók ellen. Ilyen körülmények között minden magyar nyelvtudósunk kötelessége, hogy tudásával, tehetségével, minden erejével síkra szálljon a béke megvédésének szent ügye mellett.

Akkor, amikor felszabadult dolgozó népünk az ötéves terv döntő évében erejét megfeszítve munkálkodik a szocializmus építésén, a magyar nyelvtudósoknak is fokozottabb részt kell kérniük a békés alkotó munkából, hogy ezzel is erősítsék a Szovjetunió vezetete békétáborát, az emberi haladás táborát.”

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei IV. köt. 1953. p. 531.

Részlet egy hozzászólásból, amely Országh Lászlónak a szótári munkálatok állásáról szóló beszámolóját követte az Akadémia 1954. évi nagygyűlésén:

„Ezért azt gondolom, hogy az értelmező szótár elkészítése a magyar nyelvtudomány munkásainak és mindazoknak a számára, akik ... a munkálataiban résztvesznek, ideológiai fejlettségüknek egy nagyon nagy próbája. Azt gondolom, hogy az értelmező szótár megalkotása legelsősorban ideológiai munka, s ennek konzekvenciáit le kell vonnunk egy sokkal nagyobb ütemű, sokkal határozottabb célú ideológiai fejlődés előmozdításával.”

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei VI. köt. 1955. p. 147.

Mindennapi élet...

NAPSUGÁR ÁRUHÁZ
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
BUDAPEST, V., VOROSMARTY-TÉR 8
TELEFON: *188-814

M.N.B. számszáma: K.I.B. 091/264 - 15478
Folyósztálya: Kereskedelmi Iparbank III.

Budapest, 1954. május 5.

" A Párt nagy gondot fordít a jövő nemzedékét
nevelő édesanyákra ! "

Az Anyák Napja alkalmával szeretettel köszöntjük Kartársnőt és
kérjük, nevelje gyermekét a szocialista társadalom emberévé.
Nevelje harcra az elnyomó imperialisták ellen és oltsa szívébe
az emberszeretet és a szabadság nagy eszméjét, hogy megtörhetetlen
akarattal dolgozzon majd annak a műnek befejezésén, amelyért ma
minden becsületes embertársunkkal mi harcolunk.

.....
Párttitkár

.....
Markovits Sándorné
Kmf.
.....

.....
Kerfi Holovics
vezetőség

MAJOR FERENCNÉ

Adalékok a hazai szaknyelvoktatás történetéhez II.

A következőkben a szaknyelvoktatás és szaknyelvoktatás produktumaival, az idegennyelvi lektorátusok által a 60-as évek és az ezredforduló között készített szakszótárakkal kívánok foglalkozni.

Elöljáróban szeretnék megemlékezni a szaknyelvi oktatás fontos támpontjáról, néhai Márkus György *Orosz–magyar fordítástechnika* című munkájáról (Márkus 1978). Ez a monográfia nem csupán a szakfordítók és a fordítást oktatók, hanem a szaknyelvi tananyagok készítői számára is alapvető forrásmunka. Fontos alapfogalmakat tisztáz. Egyebek között bemutatja a szakirodalmi szövegek stílusjegyeinek, szókincsének és nyelvtanának jellegzetességeit, szaknyelv és köznyelv kapcsolatát. Megvilágítja a szöveg megértésének és lefordításának egymáshoz való viszonyát; a fordítói munka két szakaszát: a fordítás egyrészt a kiinduló szöveg megértéséből, másrészt pedig a közlés célnyelven történő újrafogalmazásából, megalkotásából áll. Ez a megfogalmazás segített tudatosítani, hogy a főiskolai szaknyelvoktatás során főként az előbbire, a megértésre kell törekedni.

Kortársai és a későbbi nemzedékek számára egyaránt példamutató, ahogyan Márkus György elismeri és méltatja elődeit. Bevezetője utolsó mondatát idézem: „Könyvem ajánlom dr. Tarnóczi Lóránt emlékének, aki munkás életének nagy részét szentelte a fordítástudomány művelésének, s akinek váratlan halála a fordítás ügyének nagy vesztesége” (i.m. 16).

Ezt a művet szoros időrendben más fordítástechnikai munkák követték: Klaudy Kinga azonos című könyve (Klaudy 1980); még ugyanebben az esztendőben, majd a következőben pedig Cs. Nagy Miklós fordítástechnikai jegyzetei szakfordító agrármérnök hallgatók részére (Cs. Nagy 1980, 1981). 1983-ban jelent meg Heltai Pál munkája, az első angol–magyar fordítástechnikai jegyzet ugyancsak agrármérnök szakos hallgatók számára (Heltai 1983). Heltai jelentős terjedelmű, 347 lapnyi könyvének bevezetőjében a felhasznált forrásmunkákat felsorolva Cs. Nagy Miklós, Hegedűs József, Klaudy Kinga, Márkus György és Tarnóczi Lóránt fordítástechnikai műveire hivatkozik. Megemlíti, hogy a fordításhoz szükséges gyakorlati ismereteket elsősorban Márkus György könyve (pp. 35–50) és az Agroiinform útmutatója alapján foglalta össze.

Végezetül utalunk rá, hogy a fordítástechnika másik kiváló reprezentánsának, Klaudy Kingának gazdag életművéből, nyelvészeti és fordítástechnikai tanulmányai-ból válogatás készült, melyet a szerző kilenc lapnyi publikációs jegyzéke zár le (Klaudy 2007).

A lektorátusokon készült mezőgazdasági szakszótárak

A lektorátusi szaknyelvoktatás eddigi történetének legnagyobb szabású és legsikeresebb vállalkozása a mezőgazdasági szótárak megalkotása volt.

Angol–magyar, Francia–magyar, Német–magyar, Orosz–magyar állattenyésztési szakszótárak

Szerkesztő: Polonyné Reminiczky Erzsébet; a szerkesztő által összegyűjtött szóanyag regisztrálását és a sokrétű technikai munkát a lektorátus fiatal tanárai végezték. Angol: Puska Ferenc; német: Józsa Béláné, Kovácsné Renáta Espig; francia: Farkas József; orosz: Cseresnyésné Natalia Dudareva, Sárosdy Iván. A négy szótár a Kaposvári Mezőgazdasági Főiskola Idegennyelvi Lektorátusán készült. A kötetek 1983-ban, 26 évvel ezelőtt a Mezőgazdasági Kiadó gondozásában jelentek meg.

A szótár létrehozásának gondolata a szakmától ered, a mezőgazdasági szakterület igényelte. Az Idegennyelvi Lektorátus vezetője néhai Guba Sándornak, a főiskola főigazgatójának kezdeményezésére vállalta a szerkesztést, az agrár-szakemberekkel való konzultálást és a nyelvészeti-lexikográfiai feldolgozást. A főiskola minden erkölcsi és technológiai támogatást biztosított a munkához. Az erkölcsi támogatás példája, hogy az Állattenyésztési szakszótárhoz maga Guba Sándor írta az előszót, melyben elismerését és köszönetét fejezte ki a Lektorátus bátorságáért, áldozatvállalásáért, munkájáért.

Nehéz, minden előzmény nélküli munkába vágott a szerkesztő, mivel a hazai agrártudományok nyelvhasználata nem volt egységes, anyanyelvi normatív mezőgazdasági szójegyzék nem létezett. Ilyen körülmények között a szótársorozat szerzőinek főként az idegen kifejezések magyarítása terén kellett komoly akadályokat leküzdeni.

A Lektorátus 1974 óta foglalkozott angol, francia, német és orosz állattenyésztési szakkifejezések gyűjtésével. A szerkesztő a kifejezések gyűjtésénél az 1970 után megjelent egyetemi állattenyésztési szakkönyvekre, a hivatalos, normatív, standard szójegyzékekre, valamint az összes angol, francia, német és orosz értelmező szótárra támaszkodott, mindenkor konzultálva hazai, sőt külföldi szakemberekkel. A főiskolai, a hazai külső, valamint a külföldi szaktanácsadók névsora minden egyes kötetben a belső címlapon van feltüntetve.

A kiadvány a korszerű állattenyésztés és állattartás, valamint a határtudományok szókincsét tartalmazza. A négy kötetben egyenként 11–18.000 lexikai egység – címszó és szókapcsolat – található; a szókapcsolatok száma jelentősen meghaladja a címszók mennyiségét.

A négy szótár külön-külön egység, azonban mindegyik azonos céllal és technikával készült. Az egységes koncepció ellenére sem tekinthetők egymás megfelelőinek, mivel a szerkesztő kizárólag az eredeti nyelvországbeli szerzők műveiből merített.

A szerkesztő *koncepciójának* sarkalatos pontja az, hogy a négy nyelvből *négy különálló szótár* megjelenése szükséges. Bevezetésében ezt azzal indokolja, hogy „a kettőnél több nyelvet felölelő szótárak ekvivalencia-értéke csekély. Megbízhatatlanságuk a nyelvek számának növelésével négyzetes arányban fokozódik” (Polonyné 1983: 9).

2008 szeptemberében abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy személyesen fordulhattam Polonyné Reminiczky Erzsébethez fenti tételével kapcsolatos kérdé-

semmel. Szelleme az évtizedek elmúltával is változatlanul megőrizte frissességét, elevenségét. Azt kérdeztem, mit ért azon, hogy a többnyelvű szótárak megbízhatósága csekély. Konceptióját kéziratban lévő, a 80-as évek elején megtartott „Szaknyelvi kifejezések, illetve tükörfordításaik párhuzama” című előadásának főliáival szemléltette:

A ló izomszegény nyakalakulását a magyar szarvasnyakúnak mondja; tükörfordításban az angol juhnyakúnak, a francia kecskenyakúnak, a német deszkanyakúnak.

A vöröses barna ló a magyaroknál sárga; szintén tükörfordításban az angoloknál vadgesztenye (chestnut), a franciáknál arab szóval alézan (ami vöröses barnát jelent), a németeknél róka (Fuchs). Ezek a példák is illusztrálják, hogy a szakszótár „kizárólag két nyelvet visel el” (Polonyné megfogalmazásával), a különböző nyelvek egy szótárban nem hozhatók közös nevezőre.

Konceptiójának másik szembetűnő vonása a lexikai egységek *áttekinthetőségének* követelménye. Míg az általános szótárakban a kifejezések, szókapcsolatok ömlesztve jelennek meg, Polonyné szótárában az áttekinthetőséget az biztosítja, hogy minden egyes vastag betűvel szedett címszó alatt a hozzá tartozó összetételek és szókapcsolatok külön sorban szerepelnek. Ennek eredményeképpen fejlődnek a hallgatók olvasási képességei is: a szintetikus, globális olvasáshoz nélkülözhetetlen lényeglátási, szűrési, áttekintő képességek. A fentiek szemléltetésére bemutatom a szótárak egy-egy metszetét.

maturate <i>v</i>	<i>áo</i>	érlel < <i>pl. fekélyt</i> >
	<i>bio</i>	érik
maturation <i>nom</i>	<i>áo/bio</i>	megér(lel)és
~ <i>division</i>	<i>gen</i>	meiózis
mature <i>adj</i>		
~ <i>cattle</i>	<i>szm</i>	kifejlett marha
maturing <i>adj</i>		
early ~	<i>teny</i>	korán érő
late ~	<i>teny</i>	későn érő
late ~ <i>breed</i>	<i>teny</i>	későn érő fajta
maturity <i>nom</i>	<i>teny</i>	érettség, teljes kifejlődés
early ~		koraérés, korai ivarérettség
late ~		késői érettség
laying ~	<i>bfi</i>	tenyészérettség
physiological ~		fiziológiai érettség
sex(ual) ~		ivarérettség

Keim <i>m</i>		1. csira 2. baktérium
~drüse <i>f</i>	<i>anat</i>	ivarmirigy
~fähigkeit <i>f</i>	<i>bio</i>	csíráképesség
~plasma <i>n</i>	<i>bio</i>	csíraplazma
~träger <i>m</i>	<i>áo</i>	csírahordozó, bacilushordozó
~zelle <i>f</i>	<i>bio</i>	csírasejt
Getreide~	<i>tak</i>	gabonacsíra
Malz~	<i>tak</i>	malátacsíra
Weizen~	<i>tak</i>	búzacsíra
keimfrei <i>adj</i>		csíramentes
keimhemmend <i>adj</i>		csíragátló
~e Verdünnerzusätze <i>m pl</i>	<i>áo</i>	antibiotikum-, szulfonamidhígító anyag
keimtötend <i>adj</i>	<i>áo</i>	csíraölő, fertőtlenítő

жизнедеятельность <i>f</i>	<i>bio</i>	életműködés
~ бактериий		baktériumtevékenység
жизнедеятельный <i>adj</i>	<i>bio</i>	életműködési
жизненность <i>f</i>	<i>gen</i>	vitalitás, életképesség
жизненный <i>adj</i>		élet-
~ый орган		életfontosságú szerv
~ый процесс		életfolyamat
~ая функция		életműködés
~ая энергия		életerő
жизнеспособность <i>f</i>	<i>bio</i>	életképesség, vitalitás
	<i>áo</i>	virulencia
жизнеспособный <i>adj</i>	<i>bio</i>	életképes, virulens, vitális
жизнь <i>f</i>		élet
срок жизни		élettartam

Talán ezekből a szemelvényekből is látható, hogy itt többről van szó szakszótárnál. A böngészésre hajlandó diák bizonyos szempontból szókincsfejlesztő nyelvkönyvet tart a kezében, hiszen áttekintést kap a keresett szó képzett változatairól, szócsaládjáról, használati köréről. A szerkesztő ezzel a feldolgozási móddal komoly segítséget nyújt nemcsak a diákok, hanem a tanárok, a szaknyelvi jegyzetek, nyelvkönyvek írói számára is.

Ez a szótársorozat bebizonyította, hogy a kedvező feltételeknek – a szerkesztő sokrétű nyelvi képzettségének és lexikográfiai tudásának, az adott szaktudományban való jártasságának, munkatársai együttműködési készségének, az intézmény erkölcsi és technológiai támogatásának – köszönhetően a Kaposvári Mezőgazdasági Főiskola

Idegennyelvi Lektorátusa a 70-es években és a 80-as évek elején a szaknyelvoktatás és szaknyelvoktatás fontos bázisa, műhelye volt. Érdemes az utókor figyelmére, megbecsülésére.¹

Angol–magyar, Francia–magyar, Német–magyar, Orosz–magyar, Spanyol–magyar növénytermesztési szakszótárak

Szerkesztő: Petrikás Árpádné. Az összeállítás ebben az esetben is többek munkája. Angol: Lavotháné Nagy Éva, Tóth Ágnes; francia: Cs. Nagy Miklós; német: Balla Géza, Czeglédiné Erdei Györgyi (szerkesztőként is), Kulcsárné Nátafalussy Zsuzsanna; orosz: Petrikás Árpádné, Mahmutova Szvetlána; spanyol: Vasas László.

A szerkesztő a szótársorozat *keletkezéséről* az alábbiakat írja a bevezetőjében: „A Debreceni Agrártudományi Egyetem Idegennyelvi Lektorátusát kérte fel a Kiadó a Növénytermesztési szakszótár elkészítésére, mintegy az 1983-ban megjelent Állattenyésztési szakszótár folytatásaként” (Petrikásné 1993: 5). Sajnálatos, hogy az Állattenyésztési szakszótár koncepciója kidolgozójának, szerkesztőjének: Polonyné Remniczky Erzsébetnek a neve kimaradt a bevezetőből.

A szótár létrehozását a Debreceni Agrártudományi Egyetemen a 80-as évek elejétől megindult ágazati szakfordító képzés is szükségessé tette.

A szótársorozat a szántóföldi növénytermesztés, valamint az ezzel kapcsolatos szakterületek és határterületek szókincsének gyűjteménye. Az összegyűjtött *szókincs forrásai* – a szerkesztő bevezetésében felsoroltak szerint – a különböző nyelvterületeken megjelent növénytermesztési szakkönyvek és folyóiratok, értelmező szótárak, kétnyelvű és többnyelvű szótárak, a hazánkban megjelent szótárak, egyetemi tankönyvek és jegyzetek. A források többsége az utolsó 10–15 évben jelent meg, tehát korszerű szakmai anyagot tartalmaztak.

Koncepciójában mind az egyes nyelvek külön kötetben való megjelentetése, mind a címszók és kapcsolataik áttekinthető elrendezése, jelölési rendszere tekintetében a szótár teljes egészében követi az Állattenyésztési szakszótárt, annak a Kiadó kívánsága értelmében tényleges folytatását jelenti. Külső megjelenése, mérete is ahhoz igazodik. Eltérés abban mutatkozik, hogy a különböző növényhatározók mintájára közli a növények latin elnevezéseit, továbbá az összegyűjtött szómenyiség rendkívül bőséges, ennek következtében az egyes kötetek igen terjedelmesek. Változóan 543 laptól 862 lapig terjednek.

Az öt szótár egyenként 22.000-tól 35.000-ig terjedő számú lexikai egységet foglal magába, a szókapcsolatok száma azonban nem haladja meg lényegesen a címszók mennyiségét.

A debreceni szótárkészítő műhely munkája nem *előzmények* nélküli. Háttérét, bázisát a lektorátus oktatóinak, Petrikás Árpádnének, Cs. Nagy Miklósnak és Bakay Szilárdnak több mint másfél évtizedes jegyzetírói munkássága alapozta meg. 1966-tól egymást követték az újabb és újabb kiadású, mindig bővített és korszerűsített tartalommal készült orosz nyelvi jegyzetek. Részletes felsorolásuk, kronológiai és egyéb adataik a Széchényi Könyvtár elektronikus katalógusában tárolnak fel az érdeklődők előtt Petrikás Árpádné neve alatt.

¹ Az elemzésben a Szerkesztő bevezető tanulmányát és a szótárakról készült recenziót (Polonyné 1983; Majorné 1985b) is felhasználtam.

1983-ban megjelent jegyzetük óriási szótári munkát is tükröz. 44 lapon betűrendben közli (magyarul is) a nagyalakú jegyzet szövegeinek szókincsét. Míg ezt a szómennyiséget a heti két vagy három órás nyelvtanítás keretei között erősen túlméretezettnek, oktatásbeli hatékonyságát kérdésesnek tartom, lexikográfiai szempontból a munka jelentős teljesítmény, csirája a későbbi szótárkészítésnek.

A növénytermesztési szótárak előzményeinek sorában kiemelkedő helyet tölt be néhai Cs. Nagy Miklós – már a bevezetőben is említett – *Orosz–magyar fordítástechnika* című kétkötetes műve (Cs. Nagy 1980, 1981). Jegyzetének módszertani felépítéséről és tartalmáról részletesen beszámolt a BME Alkalmazott Nyelvtan és Nyelvoktatás címmel rendezett 1980-as konferenciáján. Munkája volumenének és precizitásának érzékeltetésére szeretném kiemelni előadásának egy mozzanatát: részletesen feldolgozták 10 hallgató különböző témájú, összesen 150 lap terjedelmű házi szakszöveg-fordítását. A hibákat kicédulázva öt csoportba sorolták. (A csoportok ismertetésére itt nem térek ki.) A megvizsgált fordításokban a hallgatók összesen 1781 hibát követtek el (Cs. Nagy 1980: 225).

Mindezen előzmények vázlatos felsorolása nyomán bizonyára érzékelhető, hogy a Debreceni Agrártudományi Egyetem Idegennyelvi Lektorátusának negyedszázados oktatói és jegyzetírói tevékenysége volt az, amit a növénytermesztési szótárak megalkotása mintegy megkoronázott.

Lektorátusi keretek között, lektorátusi oktatók által készített, lektorátusvezetők kutató, szervező, szerkesztői munkája eredményeként országosan használt, országos jelentőséggel bíró szakszótárak születtek a 80-as és 90-es években a mezőgazdasági felsőoktatásban.

Nem hallgatható el azonban, hogy a mezőgazdasági szótárakról egy lábjegyzet sem jutott a szaknyelvoktatás és szaknyelvkutatás történetéről szóló vagy a témát érintő tanulmányokba, pedig ezek a szótárak nemcsak a szakma számára fontosak, hanem nyelvpedagógiai értékük is számottevő.

Motivációs tényezők a múlt század második felének lektorátusi szótárszerkesztésében és jegyzetírásában

Lezárva a lektorátusokon készült mezőgazdasági szótárakról szóló fejezetet, felvetődhet a kérdés: mi ösztönözte, motiválta, egyenesen hajtotta a szakszótárak és jegyzetek készítőit arra, hogy a napi oktatás-nevelés – vezető nyelvtanárok esetében az oktatás-szervezés – mellett még kutatómunka végzésére is vállalkozzanak?

Először arra a kérdésre kell válaszolni, mi az, ami *nem* ösztönözhatta őket ebbéli tevékenységükben.

A hivatali előlépés lehetősége a tanszéki besorolás hiánya miatt semmi esetre sem. Lektorátusi keretek között a legkiválóbb tudományos teljesítményt, a kandidátusi fokozat elérését sem kísérte tanszéki besorolás. Az egyetemi doktori, sőt kandidátusi fokozatot elért lektorátusi nyelvtanár sem lehetett adjunktusi, docensi vagy főiskolai tanári cím tulajdonosa. Így volt ez a Műszaki Egyetem tudós nyelvtanárai és más felsőoktatási intézmények nyelvtanárai esetében is. Gárdus Jánosnak, az Idegennyelvi Szakbizottság elnökének adatai szerint „az egyetemi és főiskolai lektorátusokon jelenleg öt kandidátusi s több mint hetven egyetemi doktorátusi fokozattal rendelkező nyelvtanár dolgozik” (Gárdus 1982: 275).

Ennek a helyzetnek a méltánytalanságát Rakonczi János már 1973-ban jelezte: „... a jelenlegi nyelvtanári besorolás indokolatlan bérfeszültséget teremt azonos értékű diplomával rendelkező oktatók között, s ez nem kívánatos. Ismeretes, hogy az alapozó tárgyak oktatói a műszaki karokon tanszéki besorolást kapnak, függetlenül oktatói vagy tudományos érdemeiktől” (Rakonczi 1973: 454).

Magam is szóvá tettem a nyelvtanárok besorolásának tarthatatlanságát: „Haladéktalanul meg kellene változtatni a lektorátusi nyelvtanárok jelenlegi méltánytalan, igazságtalan és megalázó besorolását, mely nem felel meg munkájuknak, munkájuk jellegének és a felsőoktatásban betöltött szerepüknek” (Majorné 1985a: 637).

Azt hiszem, nem volt szükségtelen szóvá tennünk hazai szaknyelvoktatásunk történetének eme szubjektív oldalát is.

Visszatérve a mezőgazdasági szakszótárak szerkesztőire és íróira: nyelvtanárként ment nyugdíjba Polonyné Reminiczky Erzsébet, Petrikás Árpádné és hunyt el Cs. Nagy Miklós (mindhárman mint vezető nyelvtanárok).

A magasabb beosztás elérése tehát nem lehetett ösztönző erő a lektorátusi kutatómunkában.

A jegyzetírásért kapott szerzői díjak nem voltak számottevőek. A befektetett munkához, energiához képest szinte elenyészőnek tekinthetők.

Mi volt tehát a *tényleges* ösztönző, motiváló erő a kutatómunkát végző lektorátusi nyelvtanárok tevékenysége mögött?

A magas fokú hivatástudatot, a hallgatók, a pálya iránti elkötelezettséget tennem első helyre. Fontos motiváló tényezőnek tekintem továbbá az új kihívásoknak való megfelelni akarást. A Mezőgazdasági Kiadó megtisztelő megbízása, bizalma, az ágazati szakfordítóképzés beindulása mind fontos ösztönzőt jelentett az egyre magasabb szintre törő kutatómunkához. Megítélésem szerint igen nagy hajtóerőt jelentett az intézmény vezetőinek pozitív hozzáállása, biztatása, erkölcsi (és valószínűleg anyagi) elismerése.

Az ösztönzéssel és motivációval kapcsolatos fenti kérdéseimet és a válasszal kapcsolatos feltételezéseimet elküldtem az Agrártudományi Egyetem Idegennyelvi Lektorátusa egykori – több mint két évtizede nyugdíjba ment – vezetőjének, Petrikás Árpádnénak. Részletes, friss szellemről tanúskodó választ kaptam tőle. Nagy örömmel és megindulással olvastam visszaemlékezéseit, melyek több tekintetben, de nem minden esetben, egybeesnek feltételezéseimmel. Azoknál optimistább, derűsebb kicsengésűek. Szíves hozzájárulásával köszönettel idézem néhány gondolatát, jó egészséget, további alkotó erőt kívánva neki:

„Kérdéseidre válaszolva. Nyelvtanári munkánkat a Debreceni Agráregyetem mindig megbecsülte. Emlékszem rá, hogy összevont tanári értekezleteken sokan panaszkodtak mellőzöttségről, lebecsülésről. Nekünk ilyen gondunk nem volt. Az egyetem vezetői tanszékként kezelték a nyelvi lektorátust is, s más tanszékvezetőkhez hasonlóan én mindvégig tagja voltam a Kari, illetve Rektori Tanácsnak. Fizetésünk a szaktanszékeken dolgozó azonos korosztályú, szolgálati idejű kollégákkal egy szinten volt. Ennek a hozzáállásnak főleg az egyetem rektora, Bencsik István volt a képviselője, de az utána következő vezetők is hasonló módon jártak el.

A jegyzetek írásánál, de különösen a szótárak készítésénél nagyon sok segítséget kaptunk a szaktanszékeken dolgozó kollégáktól (például az egyes témakörök körülhatárolása, a szótárba feltétlenül bekerülendő szókincs meghatározása...).

Az Egyetem közbenjárására a Minisztérium ösztöndíjjal biztosította, hogy néhányan az adott nyelvterületen is gyűjthessék a szótárhoz az anyagot. Például Vasas László egy hónapot tölthetett Madridban az egyetem könyvtárában.

En különösen szerencsésnek mondhatom magamat: kiváló munkatársaim voltak, jól felkészültek, lelkesek, jól megtalálták a hangot a fiatal felnőttek oktatásában. Mindez eredményeink elérésében nagyon sokat jelentett. Ilyen légkörben jó volt dolgozni. Évről évre nőtt azon hallgatók száma, akik állami nyelvvizsgát tettek. Emögött nagyon sok különmunka állt.

A szakfordító-képzés nemcsak különleges órák tartását jelentette, de magunknak kellett kidolgozni a tananyagot, a módszereket, a követelményszintet.

Cs. Nagy Miklós doktori disszertációjának alapanyagát az a magas színvonalú jegyzet jelentette, amit a szakfordító hallgatóknak állított össze. A Kossuth Egyetem szlavisztikával foglalkozó igen szigorú professzora, Dombrovsky József szívesen elfogadta. Sajnos, a szakfordító hallgatók jó nyelvtudásuk ellenére még nemigen találtak olyan munkahelyet, ahol nyelvtudásukat hasznosíthatták volna.

Ami munkánk anyagi megbecsülését illeti, a lehetőségeknek megfelelően volt benne részünk: jutalmak, tanulmányutak, s erkölcsi elismerést is kaptunk: helyi és állami kitüntetések. *De elsősorban nem ez hajtott bennünket, hanem a munka, az alkotás öröme, a hallgatók bizalma, a szótáraknál pedig, hogy valami maradandót hozunk létre.* Azt jól tudtuk, hogy ebből nem fogunk meggazdagodni, noha a Kiadó becsülettel fizetett.”²

Két új mezőgazdasági szótár megjelenése az ezredforduló után

Pompás kiállítású két mezőgazdasági szótárt adott ki 2005-ben majd 2006-ban a Mezőgazda Kiadó a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium támogatásával és a Magyar Agrárkamara közreműködésével. Mindkét szótár jellegzetessége, hogy több nyelv szóanyagát gyűjti egy kötetbe.

Nem tisztem e szótárak elemzése. Ahogy írásom első mondatában jeleztem: a 60-as évek és az ezredforduló között megjelent szakszótárokkal kívánok foglalkozni. A Farkas József szerkesztésében 2005-ben megjelent *Állattenyésztési szótár* „a Szerzők” aláírású Előszavának egyik mondata azonban kötelességemmé teszi a megszólalást. Ennek elmulasztása cinkossá tenne egy etikai vétségben. Idézem az inkriminált mondatot: „Szerzői nyelvtanárok, akik a Kaposvári Egyetem Állattudományi Karán szereztek több évtizedes tapasztalatokat a szaknyelvoktatás terén” (Farkas 2005: vii). A mondatban foglaltak teljesen igazak, mégis félrevezetik az olvasókat, a szótár használóit. Annak ellenére, hogy a szótár alkotói azonosak az 1983-ban kiadott *Állattenyésztési szakszótár* íróival, közöttük nincs új személy, egy teljesen új szótárt mutat-

² Petrikás Árpádné őszinte, keresetlen szavai felbátorítottak arra, hogy a nyelvtanárok erkölcsi elismerésének hatását, fontosságát saját pályám egy epizódjának felelevenítésével is érzékeltessem. Nem volt szándékomban a 70-es évek elején, hogy bölcsészdoktori címet szerezzek, disszertációt írjak. Főigazgatónk, Szilágyi Miklós és helyettese, néhai Bakos Gyula biztatására, mondhatni kérlelhetetlen ösztönzésére láttam neki a munkának. Mindezt utólag erkölcsi elismerésük gyanánt fogom fel, és köszönöm nekik irántam táplált bizalmukat. (A dolgozat 1978-ra elkészült, védeése megtörtént, önálló kiadvány formájában is megjelent 1980-ban: *Az idegennyelvi szakszöveg megértésének módszertani kérdései*. Budapest: OMKDK, 129 p.)

nak be, semmiféle kontinuitásról nem szólnak, illetve minden kontinuitást elhallgatnak. Márpedig az nem lehetséges, hogy a szótár 11.000 címszavának semmi köze ne legyen az 1983-as kiadás kötetenként összegyűjtött 11–18.000 címszavához és azok szókapcsolataihoz. Az új szótár nem keletkezhetett a semmiből.

Még megdöbbentőbb az, hogy az Előszóban nincs semmi utalás az előző kötetek nyugdíjba vonult szerkesztőjére, Polonyné Reminiczky Erzsébetre, akinek úttörő szakmai munkája nélkül nem születhetett volna meg az előd, az Állattenyésztési szakszótár. A fenti tények az elődök alapozó, értékteremtő munkájának semmibevételét, negligálását mutatják. Úgy tűnik, mintha az új szótár készítőit az vezette volna, hogy „A múlttal szemben csak egy kötelességünk van, lerázni magunkról” (Ignotus).³

Feltűnő a különbség, éles a kontraszt, ami a 2006-ban megjelent, Gallyas Csaba és Petrikás Árpádné által szerkesztett *Növénytermesztési szótár* és a fentiekben idézett mű múltkezelésében megmutatkozik. A hatnyelvű *Növénytermesztési szótár* belső címlapján a szerzők nyelvenkénti felsorolása után a következő olvasható: „A mű elkészítésekor kiindulási anyagként a Debreceni Agrártudományi Egyetem nyelvtanárai által összeállított és a Mezőgazda Kiadónál 1992–93-ban megjelentetett, Petrikás Árpádné által szerkesztett szótárakat használtuk fel” (Gallyas–Petrikás 2006: v). A következőkben egyenként felsorolják az előd-szótárak címeit összeállítóik neveivel együtt. (A szerzők névsorát a *Növénytermesztési szakszótár* ismertetésénél már közöltük.) A szerkesztő az előd-szótárak szaktanácsadóinak neveit is feltünteti. A szótár bevezetőjében mindezt nyomatékosan megismétli.

A debreceniek nyilvánvalóan abban a szellemben cselekedtek, hogy „Ami jó volt a múltban, azt át kell vinni a jövőbe is” (Russel).⁴

A lektorátusokon készült egyéb szakszótárak

Orosz–magyar villamosipari szakszótár

A szótár készítője Ságh Károlyné; lektorok Ivanyos Lajos és Salz Péter.

1972-ben jelent meg a Tankönyvkiadó gondozásában a Kandó Kálmán Villamosipari Műszaki Főiskola jegyzeteként Ságh Károlyné munkája, az Orosz–magyar villamosipari szakszótár. A szótár a főiskola idegennyelvi lektorátusának megalakulása évében jelent meg, de az anyaggyűjtés jóval a lektorátus létrejötte előtt történt.

A néhai szerző – egykori kolléganőm – a főiskola, előtte a felsőfokú technikum, illetve még korábban a Kandó Kálmán Híradás- és Műszeripari technikum tapasztalt nyelvtanára volt. A szótárt nem a szakma vagy az intézmény vezetőinek indítványára, hanem előzetes felkérés nélkül, önszántából, saját elhatározásából és kezdeményezésére, a hallgatók szükségleteiből kiindulva teremtette meg. Munkájában támogatást kapott a kiadvány lektoraitól, főként a főiskola egyik legtekintélyesebb oktatójától, Ivanyos Lajos főiskolai tanártól⁵, valamint a szaktanszékektől.

³ Kristó Nagy István: *Bölcsességek könyve. Aforizmák, szállóigék*. Budapest: Gondolat – Winner Kiadó, 1997. p. 242.

⁴ Uo. p. 369.

⁵ Ivanyos Lajos nevéhez fűződik a számítástechnikai képzés megindítása a főiskolán 1970-ben. Munkássága főiskolai szakaszának méltatása megtalálható a Google keresőben „Ivanyos Lajos” címszó alatt, a BMF Neumann János Informatikai Kar honlapján *Kandós gyökereink* címen.

Ságh Károlyné úttörő volt a szakszótár-készítésben. Szótára több mint egy évtizeddel megelőzte a jelentős intézményi és kiadói támogatást élvező mezőgazdasági szakszótárak megjelenését. Ahogy azt majd a szótár későbbi elemzése során látni fogjuk, felfogása sok tekintetben megegyezik az Állattenyésztési szakszótár szerkesztőjének koncepciójával.

A szótár a Kandó Főiskola könyvtárán kívül a BME könyvtárában és kemény kötésbe kötve a Széchényi Könyvtárban is fellelhető. A jegyzetektől eltérően nem a raktárban, hanem a Széchényi Könyvtár olvasótermi szabadpolcán a többi szótár és szakszótár társaságában kapott helyet.

Ha csupán azt írjuk be a Google keresőbe, hogy „villamosipari szakszótár”, akkor egyedül a hét kiadást megélt Sághné-féle orosz–magyar villamosipari szakszótár jelenik meg. Eszerint más villamosipari szakszótár sem orosz, sem angol, sem pedig egyéb nyelveken a mai napig nem született még meg.

Az internetes online antikvárium azt jelzi, hogy a fenti szakszótárból jelenleg nincs megvásárolható példány, a könyv összes megrendelhető példánya *elfogyott*. Mindez talán érzékelteti a szótár helyét a hazai szakszótár-irodalomban, annak ellenére, hogy 1990-től az orosz nyelv oktatása csaknem teljesen kiszorult a hazai műszaki felsőoktatásból.

Az 578 lapnyi mű közel 14.000 szakmai címszót tartalmaz. A szókapcsolatok száma sokszorosan meghaladja a címszók mennyiségét.

A szóanyagot a szerző a villamosipar területéről, elsősorban a főiskola képzési szakirányainak megfelelően állította össze, de szerepel benne az általános alaptárgyak szókinccse is.

A szókinccsgyűjtésnél Ságh Károlyné kész anyagokra: általános és műszaki szótárakra, szógyűjteményekre támaszkodott.⁶ Szemben az Állattenyésztési szótárral, nem volt szükség magyarításra, hisz a kifejezések a megfelelő szótárak felkutatása után adva voltak.

A szótár legnagyobb érdeme az óriási mennyiségű szókapcsolat bemutatása. Erre a tulajdonságára hívja fel a hallgatók figyelmét orosz nyelvi jegyzetünk itt szemléltetett szótárkezelési gyakorlata (Majorné 1984: 181).

13. Keressék meg a főiskolai, dr. Ságh Károlyné által készített Orosz-magyar villamosipari szakszótárban a "напряжение" főnevet! Látni fogják, hogy a szótár csaknem 300 a szóval kapcsolatos szakkifejezést, szókapcsolatot tartalmaz. Keressék ki a szótárból, hogy az általunk tanult "переменный" szónak milyen jelentése van még a "переменное напряжение" szókapcsolatban!

A szótár a szókapcsolatok gazdag tárházát igen *áttekinthető formában* tárja az olvasó elé. Ez az áttekinthetőség volt Polonyné Állattenyésztési szótárának is egyik sarka-

⁶ A szóanyag gyűjtésének forrásairól részletesebben lásd a szótár Előszavát (Ságh 1972: 3–4), valamint Ivanyos Lajosnak a szótárról írt recenzióját (Ivanyos 1975).

latos elve, majd ennek mintájára ez volt tapasztalható a növénytermeszti szakszótárakban is. Ugyanez az áttekinthetőség érzékelhető Kállai Sándorné Csók Ilona 8.000 lexikai egységet, ezen belül 3.000 szókapcsolatot tartalmazó orosz–magyar és magyar–orosz *orvosi szótárában*. A szótár a Semmelweis Orvostudományi Egyetem kiadásában 1987-ben jelent meg (Kállai 1987). Nyilvánvaló, hogy a szerzők egymástól függetlenül jutottak erre a megoldásra. A hallgatók munkáját megkönnyíteni akaró pedagógus szándéka volt az, ami vezérelte és összekötötte őket. Ezért a szótárak nem csupán szakszótárak, hanem, ahogy már említettük, nyelvpedagógiai alkotások is.

Érdekes a különbség, ami az áttekinthetőség *nyomdai* realizálásában megnyilvánult. Ahogy ezt már a mezőgazdasági szótárakról szóló fejezetben bemutattuk, az átláthatóság érdekében a Mezőgazdasági Kiadó a nyomdatechnikai eljárások széles arzenálját nyújtotta. Az 1970-es évek Tankönyvkiadójának ezzel szemben sokkal szerényebbek voltak a lehetőségei. A Villamosipari szakszótár szerzője azonban túltette magát ezeken a korlátokon, maga alkotta meg e határokon belül az átláthatóság eszközeit. A szókincs alfabetikus elkülönítése már biztosít bizonyos áttekinthetőséget, a tördelés szellős, a szókapcsolatok átláthatóak. Vastag betűk híján aláhúzások emelik ki a címszót stb. Ne feledjük el, hogy mindez a számítógépes szövegszerkesztés előtti korszakban történt.

M	
<u>магазин</u>	1 <u>áruház, üzletház; üzlet, kereskedés; raktár, szertár; doboz, szekrény; magazin</u>
декадный~	2 dekádegység; dekádós állás-szekrény
декадный~ ёмкостей	3 kondenzátoregység
декадный~ затухания	4 dekádikus csillapításszekrény
декадный~ индуктивностей	5 induktanciadekád
декадный~ сопротивлений	6 ellenállásdekádszekrény
десятичный~ сопротивлений	7 dekádellenállás
~ ёмкостей	8 kondenzátorszekrény
~ с замещающим декадами	9 tizesátvivő berendezés
~ затухания	10 csillapítószekrény
~ индуктивностей	11 induktivitásszekrény
~ индуктивных сопротивлений	12 induktanciaszekrény, önindukciós tekercsszekrény
~ сопротивлений	13 ellenállásszekrény
штепсельный~ сопротивлений	14 dugaszoló ellenállásszekrény
~ шунтов	15 söntdoboz <árammérőhöz>

Ha *tartalmilag* vizsgáljuk az orosz szótármetszetben szereplő címszókat és kapcsolataikat, akkor megállapíthatjuk, hogy öt kivétellel valamennyi szó szerepel általános elektrotechnikai szövegeket tartalmazó szaknyelvi jegyzetünkben. Ezek a szavak megtalálhatók a Hadrovics–Gáldi féle orosz–magyar köznyelvi kisszótárban és az orosz általános tudományos nyelv Sztjepanova által összeállított gyakorisági szótárban is, ez utóbbi az orosz tudományos nyelv leggyakoribb 2074 szavát tartalmazza (Hadrovics–Gáldi 1959; Sztjepanova 1970).

Az a bizonyos öt szó, köztük a köznyelvből ismert, de a szaknyelvben jelentésváltozáson átesett *magazin* sem a Hadrovics–Gáldi, sem a Sztjepanova-féle gyakorisági szótárban nem fordul elő. Ezek a szavak és szókapcsolatok csak erősen specializált szakszövegekben jelennek meg. Nemcsak ezekre a szavakra jellemző a túlspecializáltság, hanem a főiskolán tanult szavakra is, mivel azok olyan szókapcsolatokban mutatkoznak a szakszótárban, amelyek meghaladják a hallgatók (és a nyelvtanár) nyelvi és szakmai kompetenciáját (5 induktanciadekád; 9 tizesátvivő berendezés).

Jogosan merül fel a kérdés, hogy ha a szókincs tetemes része erősen specializált szövegekben fordul elő, akkor kik voltak a villamosipari szakszótár *címzettjei*?

A Polonyné-féle Állattenyésztési szakszótár tervezett használói a szerző bevezető mondatai szerint „a világra kitekintő állattenyésztési szakemberek: a termelésben részt vevő agrármérnökök és technikusok, a felsőoktatás tanárai és hallgatói, a tudományos intézetek kutatói és dokumentátora ... szakfordítók és tolmácsok, üzletkötők” (Polonyné 1983: 7). Polonyné megfogalmazása bizonyos mértékben transzformálható az Orosz–magyar villamosipari szakszótár felhasználó köreire is, a szótár haszonnal forgatható a legkülönbözőbb szakterületeken.

Ságh Károlyné előszavában azonban a címzettek kizárólag *a főiskola hallgatói*. „A szótár segítséget akar nyújtani a hallgatóknak abban, hogy az orosz nyelvű szakfolyóiratok és szakkönyvek olvasásában gyakorlatra tegyenek szert” (Sághné 1970: 3).⁷

A tények azt mutatják, hogy a szerző „címzése” nem talált célba. A hallgatók nyelvi tudásszintje és az ezt figyelembe vevő főiskolai nyelvi jegyzet nem volt szinkronban a szótárral. A hallgatók nyelvileg alulképzettek voltak ahhoz, hogy számottevően profitáljanak a szótárból. Nagy hasznót a szakfordítóképzés meríthetett volna belőle, ez azonban a villamos üzemmérnökök és villamosmérnökök képzése területén nem indult be.

A 80-as években végzett *szókincsvizsgálataink* alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy jegyzetünk általános elektrotechnikai témákkal foglalkozó szövegeinek szókincese 96%-ban megtalálható Sztjepanova *Частотный словарь общенаучной лексики* című munkájában. Szakmai szövegeink tehát az általános tudományos nyelv részét képezik, szűkebb értelemben vett ágazati terminológiát nem tartalmaznak. A Sztjepanova szótárában nem található 4% nemzetközi és köznyelvi szavakból áll (Majorné 1986: 138). A Sztjepanova-féle gyakorisági szótár szókincese viszont maradtalanul fellelhető a Hadrovics–Gáldi-féle kisszótárban is.

Ez a magyarázata annak, hogy a főiskolai szaknyelvi órákon esetenként – különösen a gazdag szókapcsolatokra való tekintettel – megemlítettük, idéztük a villamosipari szakszótárt, ténylegesen azonban a Hadrovics–Gáldi szótár teljesen megfelelt szük-

⁷ A szótár 1972-ben jelent meg. Az Előszó dátuma: 1970. október 1.

ségeinknek. Ennek a szótárnak a használatára a szakszótár szerzője maga is felhívta a figyelmet az előszavában.

E dolgozat írása közben szerettem volna megismerni *más kollégáim* sok-sok évvel ezelőtti, a szakszótár használatával kapcsolatos *tapasztalatait*. Ezért fordultam levélben Fehérné Torma Magdolna orosz–angol szakos egykori kolléganőmhöz, több főiskolai angol szaknyelvi jegyzet szerzőjéhez. Az alábbiakban idézem sorait:

„Ha jól emlékszem, csak ajánlottam a hallgatóimnak a szótár megvásárlását és használatát, de órán nem hiszem, hogy használtuk volna. 1-1 szótárkezelési órán – félévenként 1-2 alkalom – persze Klárrika szótára is kézbe került, de hogy otthon használták-e utána, azt nem tudom. Ennek oka az volt, hogy a hallgatóknak az általános nyelvi szókincese is nagyon szegényes volt, tehát mindenképpen szükségük volt a Gáldira vagy valamilyen általános szótárra. Az meg túl nehézkes lett volna, hogy mindkét szótárt párhuzamosan használják. Ráadásul ahhoz minden ismeretlen szónál el kellett volna dönteniük, hogy vajon az adott szót most melyik szótárban érdemesebb keresniük.”

Jegyzetünk *szakszövegtípusai* is az általános szótár mellett szólnak. Orosz nyelvi jegyzetünk (Majorné 1984) háromféle szakszövegfajtát tartalmaz: az órán feldolgozott alapszövegeket; szótár nélküli, szintetikus olvasásra szánt, szintén zömmel az órán átvett szövegeket; továbbá házi fordításokra vagy dolgozatírásokra készült, szótár segítségét igénylő szövegeket.

Szótárhasználatra csak az utóbbi esetben került sor, itt alkalmanként már szükség lehetett a Hadrovics–Gáldi-féle szótár mellett a villamosipari szakszótárra is.

A fentiekben kendőzetlenül igyekeztünk feltárni azt, hogy a hallgatók gyenge nyelvi előképzettsége miatt szaknyelvoktatásunk gúzsba volt kötve. Ez az oka annak, hogy nem tudta kihasználni az önmagában még oly kiváló kvalitásokkal rendelkező villamosipari szakszótárt. Ne feledjük azonban el, hogy írásunk a múlt század második felének hazai szaknyelvoktatásáról szól.

Az utóbbi években a szaknyelvoktatást szorító kötelékek engedni kezdenek. Most van megvalósulóban az, amit Szépe György csaknem három évtizeddel ezelőtt „A felsőoktatási hallgatók nyelvtanulásáról” című előadásában kifejtett:

„Az idegen nyelvek tanítása nem feladata a felsőoktatásnak – egy ideális köznevelési rendszerben. Ott ez a feladat befejeződik a középfokon, s a tanulók úgy mennek az egyetemre és főiskolára, hogy többé-kevésbé tudnak két élő idegen nyelvet beszélni. A felsőoktatásban ezután *használják* ezeket az idegen nyelveket: a szakirodalom egy része (sőt kivételesen néhány tankönyv is) idegen nyelven van írva; a vendégprofesszorok idegen nyelven adnak elő; a tanulmányutakat (külföldi vendégféléveket) csak idegen nyelv segítségével lehet lebonyolítani egy magyarországi hallgatónak; a magyarországi felsőoktatásba vendégfélévre, tanulmányutakra érkező külföldi kollégákkal is jórészt idegen nyelven kell beszélni” (Szépe 1980: 67).

Bevallom, hogy a széles távlatokat feltáró előadást, illetve cikket akkoriban utópistikusnak, irreálisnak tartottam. Képzetelem azonban földhözragadtnak bizonyult. A fenti gondolatok napjainkban kezdenek *reális* alakot öltetni. Külföldi részképzés, vendég és hazai professzorok idegennyelvi előadásai, szaknyelvoktatás csak C fokozatú nyelvvizsgálóval rendelkező hallgatók számára – ez már mind napjaink valósága. Még akkor is, ha távol vagyunk az ideális köznevelési rendszertől, hisz a felsőfokú

tanulmányaikat kezdő fiataloknak legjobb esetben is csupán 30%-a rendelkezik középfokú nyelvvizsgával (Silye 2007: 191), és akkor is, ha napjaink sajtóhírei szerint 2008-ban a végzett hallgatók 25–30 %-a nyelvvizsga hiánya miatt nem kapott diplomát (Magyar Rádió július 15. 18 órás híre, MTI augusztus 14-i közleménye).

Minden viszonylagos. Hogy örültünk volna 20 évvel ezelőtt ezeknek az arányoknak!

Az idegen nyelv elsajátíttatása a közoktatás feladata, de a szaknyelv megismertetése és begyakorlása a *felsőoktatásra* vár. A szaknyelvet legjobban az adott felsőoktatási intézmény oktatói ismerik, ezért tanítása fizetett nyelvtanfolyamokon nehezen képzelhető el.

Ebben a közegben nyílik majd fokozottabb igény a szakszótárakra, az orosz nyelv iránti érdeklődés növekedése esetén pedig az új kor igényeinek megfelelően kibővített orosz–magyar villamosipari szakszótárra. Áldozatkész szerzők munkássága révén talán egyszer megszületik az angol–magyar villamossági szakszótár is.

IRODALOM

- Cs. Nagy Miklós (1980): Orosz–magyar fordítástechnikai jegyzet módszertani felépítése. In: Hell György (szerk.): *Alkalmazott nyelvtan és nyelvoktatás*. Budapest: BME Nyelvi Intézet, pp. 221–237.
- (1980): *Orosz–magyar fordítástechnika szakfordító agrármérnök hallgatók számára*. Debreceni Agrártudományi Egyetem Idegennyelvi Lektorátus, 332 p.
- (1981): *Orosz–magyar fordítástechnika 2*. Debreceni Agrártudományi Egyetem Idegennyelvi Lektorátus, 334 p.
- Farkas József (2005, szerk.): *Állattenyésztési szótár*. Budapest: Mezőgazda Kiadó, viii + 728 p.
- Gallyas Csaba – Petrikás Árpádné (2006, szerk.): *Növénytermesztési szótár*. Budapest: Mezőgazda Kiadó, xi + 811 p.
- Gárdus János (1982): Az idegen nyelvi lektorátusok tudományos és szakmódszertani tevékenysége. *Felsőoktatási Szemle* 1982/5. pp. 270–275.
- Hadrovics László – Gáldi László (1959): *Orosz–magyar szótár*. KISSZÓTÁR sorozat. Budapest: Terra, xvi + 928 p.
- Heltai Pál (1983): *Angol–magyar fordítástechnika szakfordító agrármérnök hallgatók részére*. Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kar Idegennyelvi Lektorátus, 347 p.
- Iványos Lajos (1975): Orosz–magyar villamosipari szakszótár. In: Suara R. – Pajor L. (szerk.): *Korszerű nyelvoktatás II. Tanulmányok a szaknyelvoktatás köréből*. Budapest: Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, pp. 267–271.
- Kállai Sándorné Csók Iona (1987): *Orosz–magyar, magyar–orosz orvosi szótár orvos-, fogorvos-tanhallgatók és aspiránsok részére*. Budapest: Semmelweis Orvostudományi Egyetem, 134 p.
- Klaudy Kinga (1980): *Orosz–magyar fordítástechnika*. Budapest: Tankönyvkiadó, 151 p.
- (2007): *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástechnikai tanulmányok*. Budapest: Tinta, 274 p.
- Major Ferencné (1984, szerk.): *Orosz nyelvi jegyzet*. Budapest: Tankönyvkiadó, 401 p.
- (1985a): Reflexiók a Felsőoktatási Szemle februári „nyelvoktatási” számához. *Felsőoktatási Szemle* 1985/10. pp. 635–638.
- (1985b): Recenzió Polonyné Reminiczyk Erzsébet négy nyelvű állattenyésztési szakszótáiról. *Magyar Nyelvőr* 1985/4. pp. 309–310.
- (1986): A Kandó Kálmán Villamosipari Műszaki Főiskola hallgatói számára készült orosz nyelvi jegyzet összeállításának és felhasználásának főbb kérdései. *Folia Practico-Linguistica* XVI/2. pp. 133–144.

- Márkus György (1978): *Orosz–magyar fordítástechnika*. (= A Tudományos Tájékoztató Elmélete és Gyakorlata 23.sz.) Budapest: Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, 165 p.
- Petrikás Árpádné (1993): *Orosz–magyar növénytermesztési szakszótár*. Budapest: Mezőgazda Kiadó, 640 p.
- Polonyné Reminiczy Erzsébet (1983): *Orosz–magyar állattenyésztési szakszótár*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó, 447 p.
- Rakonczi János (1973): A műszaki tudományos nyelv továbbfejlesztése. *Felsőoktatási Szemle* 1973/7–8. pp. 453–454.
- Ságh Károlyné (1972): *Orosz–magyar villamosipari szakszótár*. Budapest: Tankönyvkiadó, 578 p.
- Silye Magdolna (2007): Szaknyelv kutatás a többciklusú felsőfokú képzésben: Javaslatok a fejlesztési irányokra. In: Uő. (szerk.): *Porta Lingua – 2007*. Debreceni Egyetem, pp. 191–200.
- Szépe György (1980): A felsőoktatási hallgatók nyelvtanulásáról. In: Hell György (szerk.): *Alkalmazott nyelvian és nyelvoktatás*. Budapest: BME Nyelvi Intézet, pp. 67–80.
- [Sztjeranova] Степанова, Е. М. (1970): *Частотный словарь общенаучной лексики*. Изд. Московского Университета, 86 стр.

TÓTH ANDREA

A célnyelvi önkorrekción vizsgálata a szinkrontolmácsolásban szerzett gyakorlat függvényében

1. Bevezetés

A természetes beszédtevékenységet egy ellenőrző mechanizmus figyeli, vagyis a beszélő a saját belső beszédének az alapján ugyanúgy észreveszi a hibákat, mint amikor másokat hallgat (Levelt 1989, idézi Navracscics 2007). Ha hibát észlelünk, a további feldolgozást felfüggesztjük addig, amíg a hibát ki nem javítjuk. Az úgynevezett „feltartóztató” monitorozás azon az elgondoláson alapszik, hogy minden típusú hibát még az artikuláció előtt kijavítunk (Laver 1980, idézi Navracscics 2007). Ezzel szemben az „áteresztő” monitor szerint a beszédletrehozás folytatódik, így az artikuláció előtti hiba megjelenik a beszédben (Levelt 1989, idézi Navracscics 2007). Jóllehet, egyes megakadásjelenségek a rejtett javítások közé tartoznak, mivel a hibát még azelőtt észleljük, mielőtt kimondtuk volna (Navracscics 2007).

A beszédletrehozás során tehát minden egyes beszélő egyben önmaga hallgatója is, vagyis folyamatosan monitorozza saját beszédprodukciónját annak érdekében, hogy ellenőrizze a kivitelezés helyességét és a kommunikáció adekvátságát. Ha azt feltételezzük, hogy az önmonitorozási rendszer ugyanazt a beszédmegértési rendszert használja, amit más beszélő megértéséhez (Levelt 1989), a következő kérdések merülnek fel a szinkrontolmácsolás esetében:

- Változik-e a tolmács önmonitorozási mechanizmusa a tolmácsolási tevékenység során, amikor a beszédmegértési rendszert a bejövő forrásnyelvi információk feldolgozása már lefoglalja?
- Különbözik-e az esetleges hiba detekciója, illetve a hibás kivitelezés korrekciójának aránya a szinkrontolmácsolásban és a spontán beszédben?

Jelen tanulmány a szinkrontolmácsolás során működő célnyelvi önkorrekcións mechanizmus kérdéskörével foglalkozik, vagyis azzal, hogy az említett tevékenység során az önjavítás a beszédletrehozás mely szintjein valósul meg leginkább, tapasztalható-e eltérés az egynyelvű spontán beszédben működő effajta mechanizmushoz képest. Megválaszolandó kérdés továbbá, hogy a gyakorlatszerzés milyen hatással van a szóban forgó jelenségre.

2. A kivitelezés korrekciója egynyelvű spontán beszédben

A beszéd szándékától az elhangzásig tartó folyamatot sokféleképpen modellálták, azonban a sok esetben kísérletileg igazolt, illetőleg tapasztalatokon alapuló feltételezések legátfogóbb összefoglalását Levelt alkotta meg (1989, idézi Gósy 2005). A pro-

dukción mechanizmus három nagy része a beszédszándékot követő grammatikai, fonológiai és artikulációs tervezés.

A sokszor nem nyelvi formában jelentkező makrotervezés egyes részei megjelenhetnek a beszédlétrehozás során. Ha a beszélő a gondolatok kivitelezése során nem a megfelelő nyelvi formát preferálta, akkor korrigálásra kényszerül, amit többféleképpen is megvalósíthat. Leggyakoribbak a téves névelők, a téves egyeztetések, illetve az indokolatlan ismétlések. Az egyeztetési tévedések valójában agrammatikus formák. Az alany és az állítmány hibás egyeztetése viszonylag gyakori a morfológiailag oly gazdag magyar nyelvben, még abban az esetben is, amikor a gondolat nyelvi formába öntését nem nehezíti sem szünet, sem pedig közbeékelődés. Az ismétlés legtöbbször a kötőszavakra jellemző, amelyek a szünettartás „szinonimájaként” értelmezhetőek, a megfelelő szerkezet keresését segítik elő (Gósy 1999).

Kísérletek igazolták, hogy a hallgató a szegmentális szint hibáit viszonylag pontosan és könnyen korrigálja, közülük is leggyorsabban és legsikeresebben az egyszerű nyelvbtlásokat (Gósy–Bóna 2006). A tervezési folyamatban a legcsekélyebb erőfeszítést tehát nagy valószínűséggel az artikulációs gesztusok lehívása és kivitelezése jelenti, de csak akkor, ha a megelőző tervezési szintek részfolyamatai tökéletesen működnek.

Magyar beszélőkkel végzett kísérletek a fonémák és a szavak szintjén anticipációs¹ és perszeverációs² hibákat, fonéma- és szófelbukkanásokat, valamint fonémacseréket találtak (Huszár 1998, idézi Gósy 1999). Gósy Mária nyelvbtlásokkal kapcsolatos gyűjtései (amelyek típusuk szerint csoportosítva tartalmaztak fonetikai, morfológiai és szemantikai nyelvbtlásokat) azt is alátámasztották, hogy a beszélő nem mindig van tudatában a tévesztésnek. A javítás sem mindig tudatos, illetve nem egy esetben a hiba korrigálása nem történik meg, vagyis a beszélő ki nem ejtettnek tekinti az addig elhangzottakat, a korrigálásokról sok esetben nincs is emléke (Gósy 1999).

Az ismétlések és a téves kezdésekre kapott adatok azt mutatják, hogy összesítve minden huszadik szó esetén fordulnak elő; a beszélők között azonban jelentősek lehetnek a különbségek. Angol anyanyelvűekkel végzett kísérletek szerint a leggyakoribb esetben 13 szavanként, a „legritkább” esetben pedig 33,3 szavanként következett be az elemzett megakadások egyike. Tíz magyar beszélő spontánbeszéd-anyagának 16,6%-a tartalmazott ismétlést, téves kezdést, hezitálást; az egyes beszélők közötti legalacsonyabb arány 11,41%, a legmagasabb 21,97% volt (Gósy 2004).

3. A tolmácsolás mint kétnyelvű beszédtevékenység

A tolmácsolás a beszédpercepció és a beszédprodukció speciális esete, és mint ilyen számos ponton eltér az egynyelvű spontán beszédtevékenységtől. Az eltéréseket a következőképpen foglalhatjuk össze:

1. A beszédpercepció és beszédprodukció nem azonos nyelven zajlik, van köztük egy átkódolási szakasz, így ha a forrásnyelvi szöveg nem törlődik azonnal, strukturális vagy lexikai interferencia léphet fel.

¹ Az anticipációk esetében egy későbbi elem korábban jelenik meg a kiejtésben a hangsor legkülönbözőbb helyein (Gósy 2002).

² A perszeverációk esetében egy korábbi elem tartósan megmarad, és hat az időben később következő elem artikulációs tervezésére (Gósy 2002).

2. Az átkódolási szakasz ellenére is időben egymásra csúszhat a forrásnyelvi percepció és a célnyelvi produkció, így fokozott szerephez jut a figyelemmegosztás.
3. A szegmentálás (értelmi egységekre bontás) menet közben történik, és ennek során szükséges a megfelelő követési távolság (*time lag*) kialakítása (G. Láng 2005).
4. Mivel a tolmácsolandó szöveg befejezetlen, részleges értés alapján történik a jelentés rekonstrukciója.
5. A gondolatok megformálásának két teljesen különböző stratégiáját kell működtetni. A szinkrontolmács a nyelvi formától a gondolattig és a gondolattól a nyelvi formáig vezető utat két különböző stratégia szerint járja be, és ezt szinte egyidejűleg teszi.
6. A gondolattól a nyelvi formáig vezető utat megnehezíti, hogy ebben nem saját gondolatok kifejezéséről van szó, hanem úgynevezett „kívülről megadott program” (Leontyev 1969, idézi Klaudy 1994, 1997) által meghatározott beszédtevékenységről.
7. E külső program teljesítéséből adódóan a motiváció is más. A tolmácsok nem a saját kommunikációs igényeiket elégítik ki, hanem másokét, így az egynyelvű beszédtevékenységtől eltérően a tolmácsolást közvetett motiváció jellemzi (Klaudy 1994, 1997).
8. A mentális erőforrások korlátozottan állnak rendelkezésre (mint például a munkamemória, a figyelem és feldolgozó kapacitás, az idő) (G. Láng 2005).

4. Szinkrontolmácsolási korpusz vizsgálata

4.1. A vizsgálat célja

A tanulmányban ismertetésre kerülő vizsgálatnak az a célja, hogy feltárja a szinkrontolmácsolás során tetten érhető önkorrekciós mechanizmus működését, illetőleg az abban bekövetkező esetleges változásokat a gyakorlatszerzés függvényében.

A célnyelvi önkorrekció vizsgálata hasznos eredményekkel szolgálhat a szinkrontolmácsolás során működő beszédprodukciós folyamatok minél jobb megértéséhez, valamint segíthet kiegészíteni a szinkrontolmácsolás folyamatorientált modelljeit.

4.2. Anyag és módszer

A tanulmányban ismertetésre kerülő vizsgálat korpuszát két angol–magyar irányú szinkrontolmácsolási gyakorlat képezi, amelyek rögzítése között 1 év telt el. Az első szinkrontolmácsolási korpusz – címe: *The worthless Ivy League?* – a vizsgálatban részt vevő tolmácsolók tanulmányainak kezdetén, 2007-ben került rögzítésre, a második felvétel pedig – címe: *Five Years on Food Safety in Europe* – 2008-ban, a záróvizsgán készült. A 2007-ben készült felvétel időtartama közel 1 óra (52'38"), míg a 2008-ban rögzített beszédanyag megközelítőleg 40 perc (39'21"). Mindkét szöveg aktuálpolitikai kérdésekkel foglalkozik: az első az amerikai oktatáspolitikai, a második pedig az európai élelmiszerbiztonság egyes szegmenseit tárgyalja.

A korpusz 7 tolmácsoló, közülük 6 nő és 1 férfi (átlagéletkoruk 25,6 év) szinkrontolmácsolási teljesítménye.

A vizsgálatban azokat a megakadásokat tekintetem önkorrekciós jelenségeknek, amelyek esetében a hibás kivitelezés (jelen esetben: morfológiai vagy szintaktikai hiba, téves szótalálás, lexikai változtatás, újraindítás, ismétlés) korrekciója a tolmács-

hallgatók részéről megtörtént. A két korpusz feldolgozása során tehát a bennük előforduló önkorrekción jelenségeket az említett kategóriák alapján regisztráltam és elemeztem.

A két forrásnyelvi szöveg összemérhetősége szempontjából fontosnak tartottam a következő szövegváltozók meghatározását: A 2007-ben rögzített szöveg lexikai sűrűsége (azaz a tartalmas szavak/össz-szósám százalékos aránya) 52% (385/734), míg a 2008-ban felvett szövegé 55% (271/496). A szónok átlagos beszédtempója a 2008-as beszédanyagban 0,2 szótaggal gyorsabb, mint a 2007-es korpuszban (2,7 szótag, illetve 2,9 szótag/sec). A 2007-ben rögzített forrásnyelvi szövegben az átlagos mondathosszúság 15,9 szó (734/46), a 2008-ban készült beszédanyagban pedig 17,7 szó (496/28). Ezeket a szövegváltozókat tekintetbe véve tehát nincsen jelentős különbség a két forrásnyelvi szöveg között.

4.3. A vizsgálat eredményei

A célnyelvi önkorrekción alakulását a két beszédanyagban az 1. táblázat foglalja össze. Ez a 2007-es és a 2008-as korpuszban előforduló összes önkorrekción kísérletet, a szinkrontolmácsolott szövegek terjedelmét és a célnyelvi önkorrekción előfordulási gyakoriságát tartalmazza az egyes tolmácsolókat (Th1–Th7) vonatkozóan. A 2007-ben rögzített korpuszban átlagosan 25,1 szavanként regisztráltam önkorrekción, míg a 2008-ban felvett beszédanyagban 22,5 szavanként, tehát az egy évvel későbbi teljesítményben nem tapasztalható szignifikáns különbség az átlagos előfordulási gyakoriság tekintetében. Ez az eredmény két tolmácsoló (Th3, Th6) meglepő számaival magyarázható, ugyanis mindkét tolmácsolót a 2007-es (vagyis a korábbi) beszédanyagban jóval gyakrabban javította célnyelvi teljesítményét, mint a 2008-ban rögzített korpuszban, és ebből adódik az átlagértékek kiegyenlítetttsége.

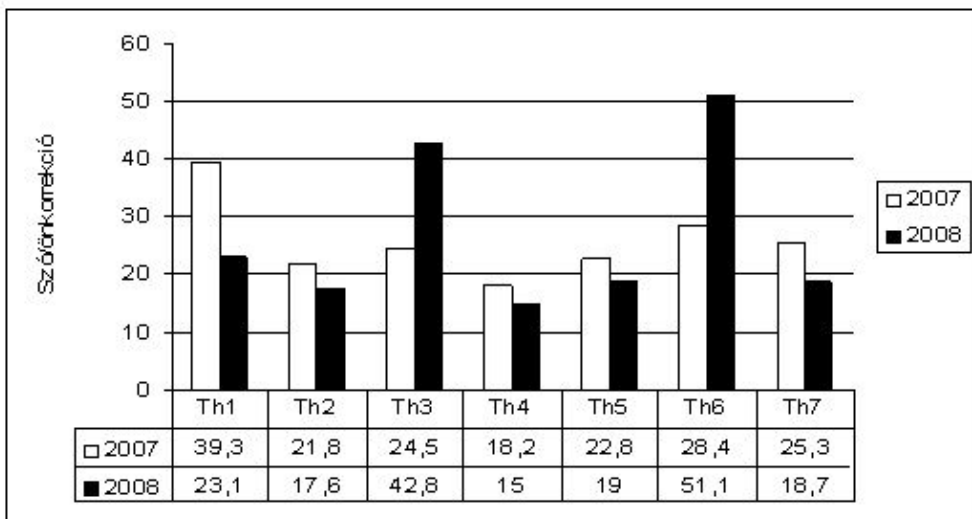
	Összes önkorrekción		Szavak száma		Előfordulási gyakoriság	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Th1	18	18	707	416	39,3	23,1
Th2	26	20	567	351	21,8	17,6
Th3	23	8	564	342	24,5	42,8
Th4	26	19	474	285	18,2	15,0
Th5	22	17	502	323	22,8	19,0
Th6	20	7	567	358	28,4	51,1
Th7	22	19	557	356	25,3	18,7
Átlag	22,5	15,4	563	347	25,1	22,5

1. tábla: A célnyelvi önkorrekción alakulása a gyakorlatszerzés függvényében

Ugyanakkor az egyéni teljesítményeket tekintetbe véve hét tolmácsoló közül öt 2008-as beszédanyagában jóval gyakrabban fordult elő önjavítás (Th1 esetében például ez az arány 39,3 szóról 23,1 szóra csökkent, ami azt jelenti, hogy a 2008-ban regisztrált beszédanyagban a tolmácsoló jóval gyakrabban, 23,1 szavanként javította ki saját teljesítményét). Az önkorrekción mechanizmus működésében bekövetke-

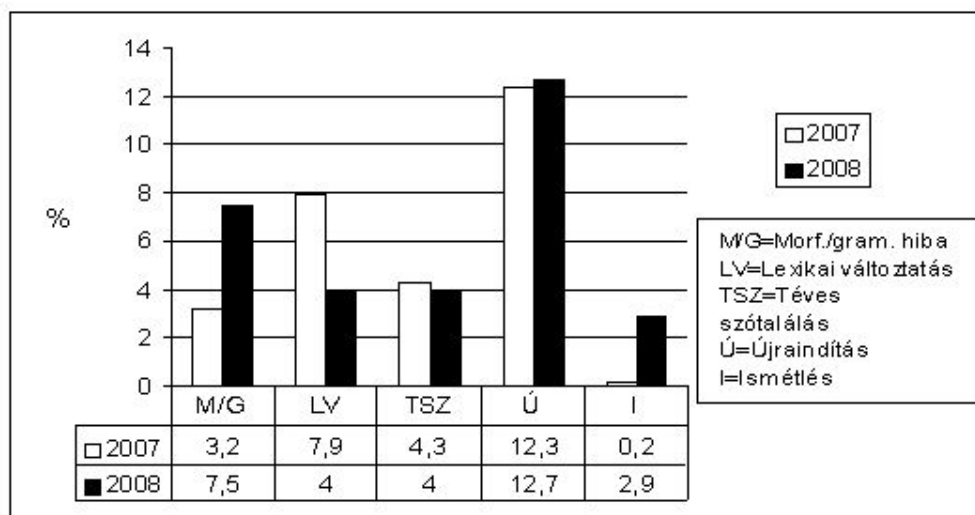
ző pozitív változás tehát egyértelműen igazolja a gyakorlatszerzés fontosságát a célnyelvi kivitelezés monitorozási folyamatában. A tolmácsolás hatékonyabb működése, valamint a minőségében is kifogástalan célnyelvi szöveg létrehozása azonban akkor valósulna meg, ha e hibák korrigálása még az artikuláció előtt megtörténne, vagyis ha túlnyomórészt az úgynevezett „feltartóztató” monitorozás működne.

Ha összehasonlítjuk az egynyelvű spontán beszédnek a szakirodalomban meghatározott idevágó adatait (lásd fentebb a 2. pontban) és a jelen vizsgálat eredményeit (lásd az 1. ábrán), láthatjuk, hogy a legalacsonyabb értéket illetően szinte nem tapasztalható különbség (egynyelvű spontán beszéd: 13,0 szavanként, szinkrontolmácsolás: 15,0 szavanként), jóllehet a legmagasabb értéket nézve szignifikáns eltérés mutatkozik (egynyelvű spontán beszéd: 33,3 szavanként, szinkrontolmácsolás: 51,1 szavanként). Mindazonáltal ha a szélső értékek helyett az átlagértékeket vesszük figyelembe, az önkorrekciónak előfordulási gyakorisága szinte megegyezik az egynyelvű spontán beszédben és a szinkrontolmácsolás szövegekben. Az egynyelvű spontán beszéd mutatója minden huszadik szóra határoz meg önkorrekción, míg a szinkrontolmácsolás szövegekben 25,1 (2007), illetve 22,5 szavanként (2008) mutatkozik az önjavítás valamely típusa.

1. ábra: A célnyelvi önkorrekciónak előfordulási gyakoriságának alakulása

Ahhoz azonban, hogy meg tudjuk állapítani, hogy a célnyelvi önkorrekciónak mechanizmusa a szinkrontolmácsolás szövegekben a beszéd létrehozás mely szintjein valósul meg leginkább, elengedhetetlen ezeknek a jelenségeknek a típusait is megvizsgálunk. A 2. ábrán ezek az eredmények láthatóak. Az egyes értékek az önkorrekciónak jelenségeknek a teljes korpuszra vetített átlagos arányait mutatják, tehát a számok azt tükrözik, hogy a szövegeknek (átlagosan) hány százalékát teszik ki az önjavítás egyes típusai.

2. ábra: Az önkorrekción aránya a hibák típusai szerint

A 2007-es és a 2008-as korpuszban előforduló önkorrekción típusait összehasonlítva jól látható, hogy a legmagasabb értéket mindkét beszédanyagban az *újrاندítás* adja: 12,3%, illetve 12,7%; a gyakorlatszerzés következtében nem történt jelentős változás: mindössze 0,4%-kal több *újrاندítás* fordult elő a 2008-ban felvett szövegekben. Hasonló különbség tapasztalható a *téves szótalálások* arányában, ez esetben azonban csökkenő tendenciát (4,3%-ról 4%-ra) mutatnak az értékek. Szignifikáns különbség látható azonban a lexikális hozzáféréshez köthető *lexikai változtatások*, illetve a nyelvi tervezés szintjéhez kapcsolódó *morfológiai-grammatikai hibák* korrigálása esetében; e különbségek az előbbinél csökkenő (7,9%-ról 4%-ra), az utóbbinál növekvő (3,2%-ról 7,5%-ra) tendenciát mutatnak. Tehát az egy évvel később rögzített beszédanyagban 3,9%-kal kevesebb *lexikai* változtatás és 4,3%-kal több *morfológiai/grammatikai* korrekción történt. Ez az eredmény alátámasztja a globális beszédmegértési modellnek azt az állítását, miszerint a grammatikai hibát kevésbé fogadjuk el, mint a szemantikailag rendhagyót (Gósy 1999). A tolmácsolók – a gyakorlatszerzés eredményeképpen – feltehetően fokozottabban tudták monitorozni célnyelvi teljesítményüket és korrigálni az előforduló hibákat, ezért következ(het)ett be a *morfológiai/grammatikai* javítások számának ilyen mértékű növekedése.

Lássunk néhány példát az egyes típusokra:

- a nyelvi tervezés szintjéhez köthető grammatikai összehangolatlanság: „oktatás-hoz...ban részesülhetnek”, „ez a...ezek az iskolák jó iskoláknak tünnek”, „az...a főiskolán”; „de több fele” (*több mint a fele* helyett); „nos, ezek nehezek...nehéz kérdések”, „hogyha például a Princeton és az Arizonai Egyetem is...Egyetemre is felvennének mindkettőnket”, „ennek a leckéje...leckének sokkal több a tanulsága”;
- a lexikális hozzáféréshez köthető:

- téves szótalálás: „a kompetens munkaerőt *sze...kedvelik*”, „attól is függ, hogy milyen erős *isko...közéiskolába* jártál”, „a legtöbb *fői...egyetemen*”, „néhány kivételes *tehetség...vagy kül... adottság*”, „a *karri...a pályafutásod* során”, „egy *kompetens...egy szakértő* alkalmazott”, „azok az *egye...azok a diákok*”, „nem az iskola *teszi...okozza...a sikereket*”;
- lexikai változtatás: „a beszédemnek *ebben* a részében...a *következő* részében”, „*ez nem attól...nem azért* van, mert”, „*egy...az* elit egyetemekre jární”, „*menyire...hogyan* közvetítenek fontos értékeket”, „ahogy azt tudják, a *mai...a témánk*”;
- a lexikális hozzáférés és az artikulációs tervezés összehangolatlanságából adódó újraindítás: „*közve...közvetíteni* a diákoknak”, „*jö...jövedelemmel* rendelkeztek”, „*olyan...olyanná* tenni, hogy komoly”, „a diákok *ö...önbizalmát* is”, „hogy *mi...mitől* függ az”, „*csak a...csak a* karriered”, „*a...a...az* érettségizettek háromnegyede”, „tehát *ők...ők...ők* teszik magukat sikeressé”, „*e...emiatt* tűnik jónak”, „az *ö...ötvenezer* dollár”, „*A...A...Amerikában* az egyetemek metaforája”, „végül *a...a* munkaerőpiacon ugranazt”.

5. Összegzés

Jelen tanulmány a szinkrontolmácsolás során működő célnyelvi önkorrekciós mechanizmus kérdésével foglalkozott, és annak a vizsgálatát tűzte ki célul, hogy különbözik-e a beszédkivitelezés korrekciója az egynyelvű spontán beszédben és a szinkrontolmácsolásban, illetve arra, hogy a gyakorlatszerzés milyen hatással van a szóban forgó jelenségre.

Az egynyelvű spontán beszédet pszicholingvisztikai megközelítésből tárgyaló szakirodalom szerint a kivitelezés korrekciója a beszédprodukción természetes velejárója. Nemegyszer előfordul, hogy a beszélő önjavításra kényszerül beszéd közben, aminek sokféle oka lehet. Az adott beszédhelyzet javításra készítheti a beszélőt, mert a létrehozott szekvencia nem adekvát a mikrotervezési szándékkal. A kivitelezés hibás volt: a beszélő mégsem a megfelelő struktúrát vagy lexikai egységet alkalmazta. Továbbá az is előfordulhat, hogy a beszélő szándékától függetlenül a kiejtett szekvencia téves volt (Gósy 1999).

A szinkrontolmácsolás szövegek elemzése során kapott eredmények azt mutatták, hogy az önkorrekciós mechanizmus hasonlóképpen működik a spontán beszédben és a tolmácsolási tevékenység során. Ezt látszanak alátámasztani az előfordulási gyakoriságban tapasztalható eredmények, vagyis mind az egynyelvű spontán beszédben, mind pedig a szinkrontolmácsolás szövegekben hasonló gyakorisággal mutatkozott az önkorrekció jelensége.

A gyakorlatszerzés eredményeképpen pozitív változást tapasztalhattunk az önmonitorozási és az önkorrekciós mechanizmus működésében, amely feltehetően együtt járt a mentális energia gazdaságosabb kihasználásával, a figyelem-megosztás hatékonyabb alkalmazásával és bizonyos részkészségek automatizálódásával.

IRODALOM

- Gósy Mária (1999): Tempóészlelés és beszédmegértés. In: Uó (szerk.): *Tanulmányok a beszéd időviszonyairól V.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, pp. 87–122.
- (2002): Megakadásjelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamataiban. *Magyar Nyelvőr* 126. pp. 192–203.
- (2004): *Fonetika, a beszéd tudománya.* Budapest: Osiris Kiadó, 350 p.
- (2005): *Pszicholingvisztika.* Budapest: Osiris Kiadó, 401 p.
- Gósy Mária – Bóna Judit (2006): A megakadásjelenségek javítása a beszédmegértésben. *Magyar Nyelvőr* 130. pp. 33–49.
- Klaudy Kinga (1994): Fordításelmélet és pszicholingvisztika. *Magyar Nyelvőr* 118. pp. 75–82.
- (1997): *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral.* Budapest: Scholastica, 417 p.
- G. Láng Zsuzsa (2005): *Tolmácsolás felsőfokon.* Budapest: Scholastica, 210 p.
- Levelt, W. J. M. (1989): *Speaking. From Intention to Articulation.* Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 584 p.
- Navracsics Judit (2007): *A kétnyelvű mentális lexikon.* Budapest: Balassi Kiadó, 179 p.

KÖNYVSZEMLE

Daczi Margit – T. Litovkina Anna
– Barta Péter (szerk.)

Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai

(Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 79.)

Budapest: Tinta Könyvkiadó,
2008. 318 p.

Immár a humor is felsorakozott a magyar nyelvtudomány kedvvel és eredménnyel művelt témái (például a szleng, a terminológia és a fordítás) közé. Ez nem mindig volt így: amikor annak idején témát keresve a népi nyelvészet részének tekintett humort tartottam csábítóknak, Szépe György figyelmeztetett: ha nem is tabu ez a téma, de szerencsét sem szokott hozni, hiszen az ő egyetemi évfolyamtársa, a pályáját aztán nyugaton folytató filozófus, Mészáros István is jól kikapott, amikor ezzel a témával kacérkodott. Ez persze már jó régen volt, de nem annyira régen, mint amikor a fáma szerint még Jókai Mór is azt tervezte, hogy a humorról beszél majd akadémiai székfoglalójában (vajon ki beszélte le vagy mi térítette el?).

Az is egyre gyakoribb (és nem kis részben a Tinta Könyvkiadó érdeme), hogy mind több országos konferencia (teljes vagy válogatott, esetleg több tematikus kötetbe szétosztott) anyaga nyomtatásban is megjelenik. Nagyon nagy az értéke egy-egy ilyen gyűjteménynek a konferencián részt vevők és előadók mellett a jelen nem lévők és az utókor számára (meg persze a résztvevők publikációs indexe szempontjából), de az is kétségtelen, hogy töménységük hasonló Pieter Breughel képéhez, melyen nem kevesebb mint százhusz flamand közmondás van megfestve (az anti-proverbium, e kötet kétségtelen főhőse akkor még vagy nem volt föltalálva, vagy nem vélték méltónak írásbeli rögzítésre, pláne kutatásra). A magyar tudományos humorkutatás meg-

győző dokumentumaként tavaly megjelent az első Humorkonferencia válogatott anyaga, és a hírek szerint hamarosan összeül a második konferencia is.

Ha a tudományos humorkutatás a kötet tanúsága szerint sínen van is, a humorral (legalábbis itt és most) azért – úgy tűnik – még sincs minden rendben. Ezt nemcsak a beszédesen szerény aktuális vicctermés és a média humorának színvonala jelzi, hanem a következő eset is: 2009 kora nyarán egy „Humor és magyar” című (nagyon jó) egyetemi diplomamunka védeése után az egyik bírálóról bebizonyosodott, hogy nem értette meg a cím humorát. Vagyis – legalábbis intellektuális – életünknek (újmagyarul szólva) „nem igazán” része még az efféle humor. Annak ellenére, vagy talán éppen azért, mert a média és a reklám olyan fárastóan erőlteti a szójátékokat. Ízlés dolga persze, ki mennyire díjazza például a HVG címlapjainak a humorát (erről is szól egy tanulmány); nekem főleg az nem tetszik benne, hogy egész szerkezete (poénja) import (a *Der Spiegel* volt az ötletadó). A humor antropológiája (ami ebben a kötetben is szerepel, főleg a politikai jellegű humor vizsgálatakor) pedig soha nem volt olyan aktuális, mint a mai világ mai Magyarországan. Csak egy példa: a *Liget* 1996/2. számában Lányi András „Valahol megint utat veszettünk” című tanulmányához hozzászólva Vekerdy Tamás hosszan fejtegeti, miért „a létünket egy másik síkra emelve gyógyít[ó]” humor lehet a megoldás. Mind a Lányi-kiindulás, mind a Vekerdy-javaslat aktualitása fennáll 13 év után is, és ez különösen fontosá teszi a humor középpontba kerülését.

A kötet szerkesztői főiskolai-egyetemi oktatók, szerzői között is a legtöbben a felsőoktatáshoz kötődnek mint oktatók, doktorandusok vagy diákok, de vannak közöttük középiskolai tanárok és kutatók is. Szakmájukat tekintve pedig nyelvészek, pszichológusok, etnográfusok, filmesztéták, történészek, sze-

miotikusok, kommunikációkutatók. Működési helyükben is nagy a szórás: Budapesten és Budapesten kívül, valamint a közelebbi és távolabbi külföldön tevékenykednek.

Mellékletként a kötet közli a Humorkonferencia teljes programját. Ebből kiderül, milyen széles volt a merítés, hiszen a Bibliától Erdélyig, az ókori Egyiptomtól a poszt-szovjet Oroszorszáig, a sajtótól a fotóig és a filmekig stb. terjed. Bár például a XIX. századi magyar humorral foglalkozik tanulmány – mint erről még lesz szó –, a történeti dimenzió eléggé gyenge. A 40 előadásból a szerkesztők a 29 „legjobbat” választották ki publikálásra, a recenzensnek persze semmiképpen sem sikerülne ezek közül egy bármilyen szempontból „legjobbat” kiemelni. Meg kell elégednem annak megállapításával, hogy az elméleti megalapozástól, a széles beágyazástól és a – nem meglepően legtöbbször – kognitív keretben való vizsgálódástól a konkrét műfajok, jelenségek, problémák alapos filológiai-logikai-grammatikai vizsgálatáig rengeteg érdekes és hasznos írással találkozni. Ahogy már a felsorolásból kiderült, a lehető legszélesebb a merítés, és egyetlen tanulmány sincs, mely témájával vagy módszerével ne tanúszkodna e szakma fejlettségéről. E recenzió végén ugyanakkor néhány szinkrón és főleg diakrón hiányt fogok megemlíteni.

A továbbiakban részben „apróságokról”, részben pedig néhány olyan jelenségről szeretnék szólni, melyek nemcsak ezt a kötetet jellemzik, hanem általában is megfigyelhetők és talán megfontolásra érdemesek.

Tudom, hogy a forma és a hivatkozás- és idézéstechnika nem központi szempont, mégis megemlítek néhány dolgot, mert nem egyedi (és a modern technika révén könnyen elkerülhető) jelenségekről van szó. E kötetben sincsen több elírás, helyesírási hiba és következetlenség, mint amennyi általában jellemző (az átlagosnál sokkal gondatlanabb kiadók és kiadványok is vannak persze, ami mindegyik miatt azért furcsa és káros, mert e kiadók könyvei viszont sokszor tartalmilag igen magas színvonalúak). Itt sem minden szerző

tudja azonban, hogy a „mint” előtt nem mindig áll vessző; egyazon szerzőnél is egyszer *chiazmus*, másszor *kiazmus* áll; némely szerző mondatai „angolok (de legalábbis indoeurópaiak) maradtak” („A humor az osztályteremben huszadik századi jelenség”, „Hogy az emlékezés jobb különleges dolgokra [...]”).

Az értekező próza sajátos tipográfiájával elég sokszor van baj: az a helyes, ha vagy egyik szerző keresztnéve sincs kiírva, vagy mindegyiké (a szerintem ostoba előbbi szokást egyre többen követik sajnos nálunk is; angolszász vidéken, ahonnan ájtött, azért sem érthető, mivel ott a pronominalizációhoz tudni kell, nő-e vagy férfi az idézett szerző, márpedig egyetlen betűből ezt más nem tudhatja, csak a bennfentes...). Egy a bibliográfiában többször idézett gyűjteményes kötetre érdemesebb ugyanúgy, névvel és évszámmal utalni, mint a többi tételre, és fölösleges újra és újra minden adatával együtt szerepeltetni. Az is suta, ha jelen kötet valamelyik tanulmányában ugyanennek a kötetnek egy másik tanulmányára teljes bibliográfiával utalnak, nem pedig a közös, éppen kézben tartott kötetben való szereplésre utalva.

A kötet némely tanulmányához kapcsolódóan megemlítem (főleg a napokban befejeződött államvizsgák, tehát az első „bolognás”, vagyis három év után diplomázó diákok diplomamunkáinak tapasztalatai alapján) azt az újabban terjedő szokást, hogy a szerző lábjegyzetben megadja (helyesebben az Internetről odamásolja) bizonyos műszavak, fogalmak meghatározását. Ha sajátos használatról, általa bevezetendő vagy népszerűsítendő szóról van szó, akkor ez helyesnek tartható, de olyan általános műveltségi szavak esetében (ebben a kötetben szerintem ilyennek számítható az *andante* és *moderato*), amelyek csak neki magának okoztak gondot és/vagy ugyanezt tételezi fel olvasóiról, akkor jobban tenné, ha az olvasóra bízna, érti-e. Érdekes, hogy a *békekölcson* ebben a kötetben meg van magyarázva a fiatalabb nemzedék kedvéért, de a *tandolin* nincs (se-

hol nem találtam meg, Tótfalusi Istvánnak a szintén a Tintánál megjelent *Idegenszó-tár*-ában sem; a szövegösszefüggésből persze kiderül, hogy kerékpárfélét jelent, a *tandem* szinonimája).

Ennek az ellenkezője az a szokás, hogy az angol műszavakat, sokszor szövegeket nem adja meg a szerző magyar fordításban. Az persze inkább még csak „wishful thinking”, mint realitás, hogy nálunk az angol már „közjó”; az viszont biztos, hogy az angolon kívüli nyelvek, főleg a német ismertsége ma Magyarországon ehhez nem elég. Főleg ezért suta megoldás, ha pont egy olyan német szó marad lefordíthatatlan, mely ráadásul poént hordoz: *Beschneidung* (itt a *kreativitás megnyirbálása* fogalom részeként) nemcsak „az eredetiben is humoros kifejezés”, ahogy a szerző fogalmaz, hanem *körülmetélés*-t is jelent. Még ennél a körnél maradva: amilyen örvendetes, hogy parafrázisok sora készült már a „ha a nagyanyámnak ...ja volna, ő volna az ...” sémára, érdemes volna nem folyton a kerékből és az omnibuszból kiindulni, hanem (ahogy Steven Pinker teszi *A nyelvi ösztönben* az eredeti zsidó változatot idézve) a kézenfekvő anatómiai különbségből...

Jó amerikai módra sok pároldalas tanulmány bibliográfiája majdnem olyan hosszú, mint a szerző saját szövege. A tisztességebb eljárás ilyenkor megjelölni, mi az, ami közvetlenül fel lett használva, és mi az, ami csak tájékoztatás céljából szerepel. Az sem rossz, bár persze fáradtságosabb megoldás (a Péccsett megjelent, azóta megboldogult JANUS választotta ezt az utat), ha egy ilyen tematikus kötet összes tanulmányának összes bibliográfiája összesítve szerepel. Javasolnám a humorológusoknak, hogy – mondjuk a következő ilyen kötet mellékleteként vagy valamelyik folyóiratban – adjanak közre egy humor-alapbibliográfiát. Ez lehetne csak ömlesztett, de lehetne ezen kívül tematikailag is bontott, esetleg könyveket és tanulmányokat (de akár dokumentumokat stb.) külön is feltüntető, az ömlesztett alapbibliográfiára a szokásos rövid utalással hivatkozó is. Nyil-

ván nemcsak e kötet szerzői, hanem olvasóihasznaólói és a szakmák más képviselői is szívesen hozzájárulnak saját gyűjtésükből ehhez az adatbankhoz (én magam a tanév végi esedékes házi rendcsinálás kapcsán tucatszám találtam – részben fejemből régen kiment – forrásokat).

Az egyik elméleti összefoglaló tanulmány így fogalmaz: „[...] tulajdonképpen a humor-elméletek történetéből jól ismert inkongruencia- vagy kontrasztelméletek szemantikai, nyelvészeti alapú újrafogalmazása” (p. 214). Ez a továbbfejlesztés persze akár (a modern, főleg angolszász társadalomtudományokban nem éppen példa nélküli) újrafelfedezésnek is tekinthető, ha meggondolja az ember, a humorelméletek történetének milyen kevés képviselője szerepel a kötetben, akár csak megemlítve is. A humor régebbi és nem eredménytelen kutatóira, akik között van, illetve volt magyar is; Wilhelm Buschra, Freudra, Bergsonra, Fónagyra, Koestlerre – ha csak nagyon ritkán is, de azért – van hivatkozás (néha persze csak a bibliográfiában szerepelnek, afféle „muszáj” alapon), de korán meghalt kollégánk, Nagy Ferenc (1941–1984) ilyen irányú munkássága már szinte teljesen ismeretlen a kötet szerzői között. Szintén nem meglepő, hogy a nem angolszász, főleg a német szakirodalom milyen kevésbé van képviselve (a közmondás-parafrázisok atyján, Miederén kívül), Jean Paul pedig, a téma egyik klasszikusa, annyira ismeretlenné vált, hogy nemcsak e kötetben marad említetlenül, hanem ha nagyritkán beszélnek is róla valahol nyilvánosan, immár maga választotta „makaróni-nevét” sem tudják helyesen kiejteni (*Jean* franciául, *Paul* németül). Magam például jellemzőnek, de nem éppen megnyugtatónak tartom, hogy e kötet tanulsága szerint szakmai-elméleti tekintélyként Farkasházy Tivadar hat, de például Neil Postman (többek között a *Crazy Talk*, *Stupid Talk* szerzője) egyáltalán nem.

Ugyanez vonatkozik a humor gyakorlóira is: bár örvendetesen van a kötetben történeti elemzés, a nem is olyan régmúlt halhatatlan-

nak vélt nagy alakjai közül például mint elemzési tárgy vagy akár csak referencia a kötetben alig-alig van jelen Karinthy Frigyes (aki szinte teljesen kiszorult a köztudatból, még a bölcsészhallgatókéből is), és teljesen hiányzik a nagy kabaré-konferansziék (például Kellér Dezső vagy Tabi László) intellektuális humora, a könyveivel Angliából is hatni képes Mikes György, „Rímhányó Romhányi” vagy akár az évfordulóján most éppen ünnepelt Rejtő Jenő. (Gárdonyi Géza maga által is megtagadott ifjúkori „Göre Gábor”-a ma már persze csak történeti értékű lehet.) Egy példa: a világhálón terjedő (és az elemző által természetesen a folklórig visszavezetett) nonszensz (a *trottyolt ratyli* nevű „ősi magyar étel” receptje) kapcsán eszébe juthat az embernek a Bárdi György alakította rádiókabaré-figura, Gugyerák Lajos („elipszilonnal, ott középen”, Tardos Péter jeleneteiben) és persze a halandzsa atyja, Karinthy Frigyes. Ami azért (volna) fontos, mert a nonszensz nemcsak az avantgardhoz kapcsolódik (mint az illető tanulmány szerző helyesen megemlíti), hanem az angol humorhoz is (melynek magyarországi megjelenése e kötetben még nem váltott ki nagyobb figyelmet), vagyis a humorhoz, ezáltal a nyelvhez való viszony akár egy értelmes és termékeny nemzetkarakterológia alapja is lehet (erre egyébként nagyon szép és meggyőző példákat hoz a kötet a japán, a többféle szláv és a román tárgyú tanulmányokkal). Kár, hogy a kelet-európai zsidó humor sincs értékéhez méltóan képviselve!

Ha volna névmutató, könnyebben kiderülne ezek a hiányok, pontosabban fehér foltok, én csak a kötetet ceruzával és papírral a kezemben olvasva vártam-kerestem néhány örök etalonnak vélt figurát, illetve szerzőt. Lehet, hogy azért reklamálok őket, mert fiatal korunknak része voltak – de Karinthy például nem, és az a Mikszáth Kálmán sem, akinek a humorát Karácsony Sándor társadalomfilozófiai elemzés tárgyává tette.

Mint már előre kijelentettem: nem tudom és nem is akarom eldönteni, a 29 tanulmány közül melyik a legjobb. Vegye ki-ki (a szoro-

sabban vett nyelvészeken túl természetesen az anyanyelvi nevelésben és az idegennyelv-oktatásban működők, de mindenki más is, aki a művelődéstörténet, azon belül a mentalitástörténet iránt érdeklődik) a kezébe a kötetet, lapozgassa, és bőven lesz alkalma elgondolkodni a tudományos humorkutatáson is, meg persze élvezni a tárgyat is.

Végezetül hadd idézzek a számomra legkedvesebb, e kötetben olvasott mondatból (újdonságnak nem hatott, hiszen olyan örök igazság): „[...] empirikus igazolása nehézségekbe ütközik” (p. 244). Szerencsére – hiszen így marad még feladat, másképp megfogalmazva: lehetőség nyelvészeknek és humorkutatóknak...

Terts István

Fercsik Erzsébet – Raátz Judit
Keresztnevek enciklopédiája.
A leggyakoribb női
és férfinevek
 Budapest: Tinta Könyvkiadó,
 2009. 439 p.

Az egyes ember életében a (kereszt)neve az a szó, amelyet a legtöbbször hall, s amelyet mások a legszorosabban kapcsolnak személyéhez. A gyermek a családi kisközösségbe születik bele, ezt jelzi családneve, keresztneve pedig megismételhetetlen egyediségének záloga. A szülők feladata az, hogy olyan nevet válasszanak gyermeküknek, amellyel ő szívesen azonosítja magát, s elnyeri a környezet elfogadását is. A névadási szokásokat a törvények többé-kevésbé korlátozzák. E tekintetben a magyar jog a szigorúbbak közé tartozik: szemben például a megengedő amerikaival vagy oroszországgival, hogy az áttekinthetetlen kodifikálású ázsiaiakat ne is említsük.

Mivel Magyarországon a törvény nem engedi meg az ad hoc névadást, a közösség fokozottan érdeklődik a bejegyezhető nevek iránt. Ezt jól mutatta Ladó János először

1971-ben megjelent *Utónévkönyv*-ének, a katolikus névválasztók körében pedig Fekete Antal könyveinek példátlan népszerűsége. Ladó könyve a bejegyezhető nevek listájaként a törvény kiegészítéseként is funkcionált, aki más nevet, vagy egy abban szereplőt eltérő helyesírással próbált meg bejegyeztetni, a MTA Nyelvtudományi Intézetének javaslata alapján tehette ezt meg.

Jelenleg a bejegyeztethető nevek 2710 elemet tartalmazó listája olvasható a Nyelvtudományi Intézet honlapján. Hozzáférhető a magyarországi kisebbségek számára választható utónevek jegyzéke is. Az *Enciklopédia* szerzőit a nevek hozzáférhetősége mentesítette a taxatív felsorolás kényszere alól. Lehetőséget adott számukra ahhoz, hogy a száz leggyakoribb férfi és női nevet művelődéstörténeti szempontok alapján mutassák be.

A névcikkek logikus szerkezetben csoportosítják az ismereteket. Először a név eredetéről, kialakulásának motivációjáról kapunk információt. Ha a szakirodalom több magyarázatot is ismer, ezek mindegyikét közlik. Ezt követi katolikus szokás szerint a védőszent(ek) és a névnap(ok) megjelölése. A név gyakoriságáról huszadik és huszonegyedik századi statisztikák alapján informálják az olvasót. A becézett alakok és a név női-férfi párja mellett megtudunk egyet-mást a legközismertebb idegen megfelelőiről és családnévi használatáról.

Különösen informatív a címnév rokonait szemléltető ágrajz. Ez feltünteti az eredetet: az *Ágnes* esetében mind a hiteles görög *hagnoszt*, mind a hangzása alapján tévesen hozzákapcsolt 'bárány' jelentésű *agnus*-t. Ezután a rokon neveket olvashatjuk származási kapcsolatokkal együtt: az *Ágnes*-ből származik a kötött tőalakból önállósult *Agnéta*, ebből a *Netta*, majd annak becézett változata, a *Netti*. Szerepel a csokorban a 'bárány' jelentést magyarosító régi magyar *Baranka*.

A névcikkek érdekes része a név híres viselőinek bemutatása. A magyar névhasználatban ritka nevek esetében a szerzők szinte lehetetlen feladatra vállalkoztak: a hazánkban csak az utóbbi időben divatba jött *Kevin* szó-

cikke számára például egyetlen híres névviselőt sem találtak. Az *Erik* szócikkben a normann hajósok, svéd és dán királyok mellett csak *Erich Maria Remarque* és *Erich Kästner* írók számítanak Magyarországon többé-kevésbé ismertnek. A *Miklós* esetében viszont hosszú a hírességek sora *Zrínyi Miklós*-tól *Mészöly Miklós*-ig.

Sok érdekességet megtudhat az olvasó az adott név viselőinek a művészet több ágában való megjelenéséről. A *Judit* név a művészet-történetben leginkább a Holofernész levágott fejével a kezében megjelenő hős asszony képében vált híressé. Bár a történet minden történelmi alapot nélkülöz, számos irodalmi feldolgozása ismert: a magyar irodalomban elsőként Tinódi Lantos Sebestyén és Sztárai Mihály költöttek róla históriás éneket. Szó esik a szócikkben többek között Balassi egyik műzsájáról, Bebek Juditról, a Berzsenyivel levelező Dukai Takách Juditról és a *Jóka ördöge* házsártos hárpíájáról. Az illusztris sort a Bartók-opera, *A kékszakállú herceg vára* Juditja zárja.

Egy keresztnév beágyazottságát jelzi, hogy hány földrajzi név elemeként találkozunk vele. A helynevekben gyakran feltűnnek szent királyaink nevei. *István*, *László* számos helység védőszentjeként és névadójaként szerepel. A *Szentkirályszabadja*, *Szentistvánbaksa*, *Mátraszentistván* helységnevek az államalapítóra emlékeztetnek, Szent Lászlóra is számos település *Bükkszentlászlótól Pilisszentlászlón* keresztül *Zalaszántlászlóig*. Az újabb keletű névadás termékei a városrész-elnevezések, ezek a Habsburg-család tagjainak emlékét őrzik: *Erzsébetváros*, *Lipótváros*, *Terézváros*.

A paraszti élet visszatérő ritmusáról árulkodnak a híres névnapokhoz kapcsolódó népszokások. A februári *Zsuzsanna-nap* a tavasz közeledtét jelzi, számos időjárás-előjelző hiedelem kapcsolódik hozzá. Az április 24-i *Szent György napján* hajtották ki a mezőre az istállóban telelő jószágot, amelyet aztán az őszi *Szent Mihály napján* tereltek vissza. *Péter-Pál* napja a paraszti élet fontos dátumát,

június 29-ét, az aratás kezdetét jelöli. A november 11-i *Márton-nap* pedig nemcsak a libapecsénye és az újbor, hanem az elszámolás, a jobbágytartozás levonásának napja is volt.

A népi szólások, csúfolók a gyakori vagy furcsa hangzású nevekre épülnek. Ezek legtöbbször egyszerűen a rímhelyzetet használják ki, például *Klári, Klári, lárifári; Elemér, minden lyukba belefér; István, vicispán, süvegelik az utcán.*

A köznevesülés folyamata a köznevek és a tulajdonnevek termékeny kölcsönhatásáról tanúskodik. Köznevek gyakran váltak keresztnévvé, ilyenek többek között a *Piros*, a *Barna*, a *Bátor*. A gyakori nevek viszont összetételek tagjaiként maguk is gazdagítják a köznyelvi szóállományt. A női nevek sokszor virágnévből származnak, például *Viola, Hajnalka, Rózsa*. De női nevekből is keletkeznek virágnevek: a *boglárkőköröcsin* a *Boglárkából*, *ilonahagyma* és *kékilonka* az *Ilonából*, *zsófiaseprű* a *Zsófiából*. A *Katalin* nemcsak a pettyes bogárnak adta a nevét, hanem számos növénynek is: *katakóró*, *katalinrózsa*, *borzaskata*. Egyes vidékeken még az esthajnalcsillagot is *katicsillagnak* nevezik. A férfinevek is köznevesülhetnek, így lesz a hencegő vadász neve *gácsérpista*, a leselkedni szerető ember neve *lesipéter*, a pesti csibésznyelvben pedig *károlyka* a törvénytörő bíróságot megnevezése.

A szerzők ezzel az alkotásukkal új műfajt teremtettek a magyar könyvkiadásban. Nyelvtudományi (elsősorban névtani), néprajzi és kultúrtörténeti ismereteket csoportosítottak a keresztnévek köré. Ezzel nemcsak sok, más helyről nehézkesen előbányászható információt tettek egyszerűen hozzáférhetővé, hanem számos tudáselemet kritikailag újraértelmezve olvasztattak bele egy elegáns, áttekinthető szerkezetbe.

A könyv *A magyar nyelv kézikönyvei* sorozatban látott napvilágot. A Tinta Kiadó munkatársai most is gondos munkát végeztek. A jól áttekinthető tördelés, az olvasót előzőeken segítő tipográfiai megoldások hasznos segítőtárrá teszik a kötetet, amely bor-

vörös borítóján a stilizált magyaros motívumokkal (Temesi Viola érdeme) tetszetős tárgyként díszíti is polcunkat.

A lexikont bátran ajánljuk a tárgykör iránt érdeklődő értelmiségi nagyközönségnek. A legnagyobb szerepet azonban kétségtelül a bölcsészképzésben és a pedagógusképzésben fogja játszani névtani, művelődéstörténeti és kulturológiai stúdiumok sokoldalú taneszközeként.

Huszár Ágnes

Fedinec Csilla (szerk.)

Értékek, dimenziók a magyar-ságkutatásban

Budapest: Magyar Tudományos

Akadémia Magyar Tudományosság

Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. 313 p.

Az objektív véleményalkotásnak előfeltétele külső nézőpont választása. A vizsgálandó tárgytól el kell távolodni ahhoz, hogy elfogulatlanul megítélhető legyen; ez alaptétel a természettudományokban, követendő elv a szellemtudományokban, s valószínűleg helye lenne a politikában is. A nyelv szeszélyes játéka folytán azonban szereplővé válik a „külső” szemlélő is: a határainkon túli és az államhatáron belüli nyelvhasználó egyformán keresi helyét, lehetőségeit, identitását, gyökereit, jogát és rangját a magyarul beszélők közösségében. A bemutatandó tanulmánykötetből részletesen *A nyelv mint szimbólum* című nyelvészeti blokkot emelném ki, mely négy, Magyarországgal szomszédos országban élő szakember letisztult szemszögéből vizsgálja a nyelvi változás, szétfejlődés, nyelvhalál, azonosságtudat, nyelvoktatás, nyelvművelés, nyelvi jogok és a joggal való élés és visszazárás kérdéseit, azaz a kisebbség lét számtalanszor vitatott, meg nem oldott kérdéseit.

Ahogy a mindennapok eseményei múlt időbe téve megteremtik a történelmet, ugyanúgy hozzák létre az egymás mellé helyezett

állapotok a nyelvtörténetet. Történelem, nyelvtörténet: tudományos diszciplínaként, megváltoztathatatlan axiómaként rögzültek a beszélő tudatában, olyasvalamiként, amire az élő embernek nincs ráhatása, ami megváltoztathatatlan. Senki sem érzi magát egy lezárt folyamat résztvevőjének, tudomásul vesszük a megváltoztathatatlanok tartott tételeket. Aztán a pusztá tudomásulvétel átalakul a *tudományos alázat – köteles tisztelet – vallásos áhítat* furcsa egyvelegévé, s mindez elkezd önálló életet élni. Ettől kezdve a kételynek még a leghalványabb megfogalmazása is megbocsáthatatlan bűnnek minősül. A nyelvi különfejlődés egyenes út a nemzethalálhoz, s ennek elkerülésére az egyetlen gyógymód a nyelvművelők kezében van, akik vigyázó szemüket Budapestre vetik: ott dől el, mi a helyes és mi helytelen...

Szilágyi N. Sándor „A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban” című tanulmányában nem tesz mást, mint csupán nézőpontot vált, illetve olvasóját vezeti rá észrevétlenül nézőpontváltásra. Végeredményben arról van itt szó, hogy a deiktikus tér helyet cserél az intrinzikus térrel¹, s ezzel lényegesen megnöveli az objektivitás lehetőségét. Az olvasó így ráérezhet a kisebbségi lét paradoxonjára: *a kint van bent és a bent van kint*. A bentlevőséget a kisebbség számára a „határon túli” terminussal jelölt haza jelenti, mely a szó szoros értelmében az ő határain innen van... s folytathatnánk még hosszan a gondolatmenetet. A többszörös nézőpontváltás felgyorsítja a gondolkodást, szinte kikényszeríti a tárgyla-

¹ „Miller és Johnson-Laird (1976, p. 396) a következőben határozta meg a deiktikus és intrinzikus téri referencia-rendszert. Deiktikus rendszer: „az a nyelvi rendszer, mely a teret a beszélő egocentrikus kiindulópontjából eredő koordináta-rendszerhez viszonyítva értelmezi.” Intrinzikus rendszer: „[az a nyelvi rendszer,] mely a téri kifejezéseket, a referens intrinzikus részeiből kiinduló koordináta-rendszerhez viszonyítva értelmezi.” (Alan Garnham: Néhány téri kifejezés egységes elmélete. In: Lukács Ágnes – Király Ildikó – Racsmány Mihály – Pléh Csaba (szerk.): *A téri megismerés és a nyelv*. Budapest: Gondolat, 2003. pp. 30–31.)

gos ítéleteket. Ettől tételek dőlnek meg, axiómák végére kerülnek kérdőjelek, tételek rendeződnek új struktúrákba.

Szilágyi N. Sándor programadó tanulmánya az MTA 2002-es közgyűlésén elhangzott előadásának írásos változata, mely ma, azaz hét évvel később sem veszített aktualitásából. A nyelvi különfejlődés károsként való értelmezése, sőt a fejlődés/változás egyértelműen negatív megítélése, a konzerválásra irányuló törekvés továbbra is élő szemlélet. A nyelvtörténet korszakolásában javasolt változtatása ma sem jelenik meg a tankönyvekben, annak ellenére sem, hogy a javasolt 1918-as korszakhatár mellett feltűnt már egy újabb, az 1990-es is: ennek az évnek a politikai eseményei szintén nagy horderejű változást idéztek elő a magyar nyelv életében.²

Szilágyi egzakt módon írja le álláspontját, szünteti meg a félreértésre alkalmas pontatlanságokat. Elkülöníti egymástól a tényeket és a félreértelmezéseket, meghatározza az objektív eredményre vezető vizsgálat lehetséges kereteit. Ilyen félreértelmezés például: „Egy nem éppen általános, de nem is csak szórványosan előforduló egyoldalú értelmezés szerint a nyelvi különfejlődés azt jelenti, hogy a Magyarországon kívüli nyelvváltozatok eltávolodnak a magyarországitól. Mintha csakis azok változnának, a magyarországi meg nem. Márpedig ez biztosan nem lehet így. Hiszen az is tétele az általános nyelvészetnek, hogy a nyelvi változások tekintetében általában a központ az, amelyik könnyebben újít, gyorsabban változik, a periféria pedig konzervatívabb. Nyelvjárásaink esetében is a peremnyelvjárások a legarchaikusabbak. Ha pedig erre is gondolunk, akkor innen nézve rögtön látszik az is, hogy a magyarországi, illetve a többi regionális nyelvváltozat különfejlődése elég nagy részben annak is tulajdonítható, hogy a magyarországi nyelvváltozat különfejlődik a többitől, azok pedig

² Minya Károly: *Mai magyar nyelvújítás*. Budapest: Tinta Kiadó, 2003. p. 7.

nem követik ebben” (p. 108). A vizsgálat hagyományos keretét újjal cseréli fel: „... az ilyen sajátosságok vizsgálatára a klasszikus dialektológia nem alkalmas: ezek a jelenségek területhez köthetők ugyan, de nem nyelvjárási sajátosságok. Kutatásukra a szociolingvisztika bizonyul alkalmasabb keretnek” (p. 107).

A tanulmány további része, valamint Lanstyák István „A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után” című írása egymásra épül. Szemléletmódjukban közös tárgyyszerűség, a jóslások és félelmek igazolási kényszerre helyett a tények rendszerezése, összegzése mutatja meg a továbblépés lehetőségét. Szilágyi nagyobb általánosságban tipizálja a nyelvi változásokat, Lanstyák a szókincs rétegeit négy kategóriába sorolva elemzi részletesen, megkülönböztetve a táji, közmagyar, határon túli (közvetlen, illetve alaki kölcsönszavak) és államnyelvi eredetű kölcsönszavakat. Szilágyi példaként említ bizonyos típusokat, egyúttal megjelölve létrejöttüknek okát is. Ezek a következők:

- szervesen szerkesztésmód a magyarországi – különösen írott – nyelvhasználatban;
- a kétnyelvű közösségekben közkedveltebb az analitikus szerkesztésmód a magyarországi szintetikus helyett;
- a funkcionális nyelvváltás nem elsősorban a kétnyelvűséggel függ össze, hanem az intézmények, fogalmak másféle felépítésével.

A szaknyelvoktatás hiányosságait Szilágyi mellett Lanstyák és az erdélyi nyelvi helyzetet elemző Péntek János is („A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái”, pp. 136–152) súlyos gondként jellemzi: kódváltásra kényszerül a legtudatosabb nyelvhasználó is, ha nem ismeri – mint ahogyan nem is ismerheti, hiszen nem létezik – anyanyelvén az egyes szakmák terminológiáját.

Lanstyák részletesen elemzi a nyelvi szétfejlődés okait, lefolyását. Eredményei mindenben alátámasztják Szilágyi megfigyeléseit. A határon túli szavak jellegzetességeinek egy része már az 1918 előtti időszakban ki-

alakult különbségekre vezethető vissza, mivel peremterületi helyzetben kevésbé jutottak el ide a központban létrejövő változások (lásd Szilágyi). Az 1918 utáni helyzetben az egyes régiók nagymértékben elszigetelődtek egymástól, ez a szétfejlődést erősítette; ugyanakkor a kisszámú oktatási intézmény (elsősorban főiskola, egyetem) a távoli régiók beszélőit addig soha nem látott mértékben hozta össze, ez viszont addig nem tapasztalt nyelvhasználati hasonlóságokat idézett elő. A szétfejlődés fontos oka természetesen a politikailag alárendelt státusz a határainkon túl, míg a kitelepítésekkel, lakosságcserével Magyarországon gyakorlatilag egyre kevésbé volt meg a lehetősége a kétnyelvűségnek. Fontos tényező még, hogy a szomszédos országokban egymáshoz képest is különböző státusú a magyar nyelv, más az intézményi, oktatási háttér.

Péntek János az erdélyi helyzet tekintetében több tényezőt elemez részletesen, ezekből kettőt emelnék ki:

– Erdély nyelvileg korántsem tekinthető egységesnek. A tagoltság nagyrészt ma is megfelel az évszázadok során kialakult nyelvjárásoknak. Ehhez járultak a nyelvi egységsülésnek a legkevésbé sem kedvező történelmi-politikai folyamatok, a településszerkezet alakulása, az egyház gyakran kétséges befolyása: „Ez a kompromisszum [ti. a kétnyelvűség megjelenése a liturgiában] az egyház védekező stratégiájához tartozik, amely az etnikus jelleg feladásával megpróbálja megőrizni azokat a híveket is, akik nyelvet váltottak. [...] A moldvai magyarok helyzete pedig azt bizonyítja, hogy a római katolikus egyház általánosabb anyanyelv-bátorító gyakorlata ellenére, és annak ellenére, hogy tagadhatatlan a helyi népi közösségekhez való kötődése, vannak különleges helyzetek (és nemcsak Romániában), amikor világegyházként éppen az erőszakos asszimilációban játszik szerepet” (p. 142). A negatív példa említése azonban nem öncélú, a szerző nem áll meg a pusztá szemrehányásnál, illetve számonkérésnél, hanem mindezekon felülemelkedik, túlmutat

a jobbitás érdekében: „Érdeemes arra is figyelemmel lenni, hogy mind protestáns, mind katolikus közösségekben előfordul, hogy az egész közösségre kiterjedő nyelvcsere követően a magyar nyelv ritualizált szövegek reliktumnyelveként szakralizálódik: mindennapi nyelvként átadja a helyét a románnak, szakrális használatban viszont megőrződik. *A nyelvi tervezésben ez kiindulópontja lehet a nyelvi revitalizációnak, nyelvéllesztésnek*” (p. 143 – kiemelés tőlem, H.R.).

– Az egyház mellett az iskolai oktatás hibáira is felhívja a figyelmet: főleg székelyföldi nyelvi szigeteken élők továbbtanulási, előbbrejutási esélyeit rontják az államnyelv (ebben az esetben a román) oktatásának hiányosságai. A románul tudást csak elvárja, megköveteli az iskolarendszer, de az oktatására nem fordít gondot.

A kötet nyelvészeti témájú tanulmányainak következő fontos tematikai egysége az identitástudat és a nyelv kapcsolatának vizsgálata. „A Kárpát-medence egész magyarságára kiterjedő, az 1990-es években végzett szociológiai vizsgálat következtetése szerint a kisebbségi magyarok döntő többsége magyar identitású, identitástudatuk alapvetően nem etnikai, hanem kulturális jellegű” – szögezi le Péntek János (p. 144). Az identitástudat–nyelv–iskola összefüggéseit elemzi Csernicskó István „Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben” című tanulmányában. Eredményei egyértelműen tanúsítják a kárpátaljai magyarok ragaszkodását anyanyelvükhöz, az iskola nyelvmegtartó szerepét. Mindezeket összevetve az ukrán nemzetpolitika törekvéseivel, melyekkel az iskoláztatást a homogén nemzetállam szolgálatába kívánja állítani, előre jelezhetők a kialakuló konfliktusok.

A fentiekben bemutatott nyelvészeti blokk jellemezhető áttekintésként, mint helyzetkép, beszámoló – de minden tanulmányában benne van a „munkaterv” egy vagy több eleme is. E munkaterv teljesített pontjaira konkrétan is hivatkozik az első három szerző, akik elismeréssel nyugtázzák a nyelvi szét-

fejlődést dokumentáló munkákat, amelyek „határtalanítás” néven már bevonultak a köztudatba: a nyelvi korpusz határon túli anyagának gyűjtése, a szótárprogram. Az adatoknak a szótárba való bekerülése, a szótári minősítés összehangolása a tényleges adatokkal jelentős eredmény a dokumentálás területén.

A tényfeltárásnak, rendszerezésnek, az adatgyűjtésre épülő véleményformálásnak és tájékoztatásnak mintapéldáit nyújtják a szerzők a fentiekben ismertetett *A nyelv mint szimbólum* című részben. A nyelvészeti megközelítés mellett a történelem, irodalom, népességföldrajz, filozófia indíttatásából vetődnek fel újra és újra az identitás, a külső-belső nézőpont szükségszerű körforgásának dilemmái a további tematikus egységekben: *Identitáskonstrukciók, Történelmi léthelyzetek, Az irodalom eszköztára*. Bár nyilvánvaló, hogy az egyes tanulmányok nem előzetesen kitűzött terv, egységes útmutató szerint készültek, mégis minden tanulmány közös szellemiségében, problémaérzékenységében, tárgyyszerűségében, kiemelkedő szakmai színvonalában, a megformálás tisztaságában, s nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az élvezhetőségben. Megfontolandó, hogy érdemes lenne a kötetet idegen nyelv(ek)en is megjelentetni, s ezzel pozitív irányba befolyásolni a rólunk kialakult képet.

Úgy tűnik, a kisebbségi lét egzisztenciális kérdései példaértékű józanságra intik a szakembert. Ragaszkodik a tényekhez, nem hadakozik Don Quijoteként álságos összeesküvést őrlő szélmalomokkal, nem oktat ki, nem fenyeget és nem zár ki senkit sehonnan. Nem ás és nem temet be se gödröket, se árkokat. Ehelyett gondolkodik, és gondolkodásra készlet.

Hegedűs Rita

Czeglédi Sándor

Language Policy, Language Politics, and Language Ideology in the United States¹

Veszprém: Pannon Egyetemi Kiadó, 2008. 296 p.

Kíváncsian vettem kezembe Czeglédi Sándor *Language Policy, Language Politics, and Language Ideology in the United States* című munkáját: tud-e valaki még újat mondani Huntington és Nunberg után?

Mint a szerző a bevezetésben megállapítja, az Egyesült Államok nyelvpolitikája az, hogy nincs nyelvpolitikája: „the standard policy is to have *no policy* on language” (p. 15). Ennek ellenére, mint az a könyv olvasása során kiderül, meglehetősen aktívan foglalkoznak nyelvpolitikával a Kongresszusban. Czeglédi a 107. és 108. Kongresszus ülészakainak nyelvpolitikai témájú betérjesztéseit vizsgálja, tetten érve ezzel, hogy a zéró politika csupán hangzatos szöveg marad még az USA-ban is.

A könyv első fejezete terminológiai kérdéseket tisztáz: mi a nyelvpolitika (*language policy*), mi a nyelvtervezés (*language planning*) és a nyelvi ideológia (*language ideology*), és hogyan értelmezhető mindez speciálisan az Egyesült Államok esetében. Amellett, hogy alapos áttekintést kaphat az olvasó arról, hogy hogyan változtak ezeknek a terminusoknak a jelentései a történelem folyamán, egyes kutatók hogyan értelmezték és magyarázták őket, a fejezet legizgalmasabb része – legalábbis a recenzió írója számára – az, amelyben a szerző az amerikai értékek, az angol nyelv és az amerikai identitás közötti összefüggéseket boncolgatja (1.2.2.3. *American Values, the English Language, and American Identity*). Mivel az USA-ban a nyelvi jogok leggyakrabban az állampolgári jogok részeként jelennek meg, nem pedig önállóan, felmerül a kérdés: vannak-e egyál-

talán, és ha igen, milyenek a nyelvi jogaik a nem angol anyanyelvűeknek és a bevándorlóknak? Hiszen, mint ahogy a szerző megjegyzi, az „amerikai álm”-nak erősen egalitáriánus konnotációja van, így kézenfekvő volna valamiféle szabályozás a nyelvi jogokra vonatkozóan is. Az iskolák feladata ugyanis az esélyegyenlőség biztosítása („schools are supposed to equalize opportunities and create democratic citizens of each generation”, p. 52), és ha valaki nem él a lehetőséggel, az saját hibájából nem teszi, nem pedig nyelvileg hátrányos helyzete miatt. Hogy mi módon próbálták ezt alátámasztani vagy cáfolni az 1960-as évektől a polgárjogi perek döntései, elolvashatjuk a könyvben. A szerző felvillantja a híres „Lau kontra Nichols”-ügyet, a választások nyelvét szabályozó döntéseket és egyéb, az amerikai nyelvpolitikát vizsgálók számára ismerősen csengő, nyelvpolitikai vagy állampolgári jogok szempontjából fontos bírósági pereket, mindezt többek között Hochschild és Scovronick, Lowi és Ginsberg, McEnroy, Huntington, valamint Ricento elméleteinek értelmezésével.

A második fejezet történelmi áttekintést nyújt arról, hogyan változott a nyelvi sokszínűséghez való hozzáállás a gyarmati időktől napjainkig. Szó esik az 1957-es „szputnyik-frász” és a 2001. szeptember 11-i terrortámadás nyelvtanulásra gyakorolt hatásáról, amely nemzetbiztonsági szempontból emelte ki az idegen nyelvek tanulásának fontosságát. Ahogyan azt Czeglédi megállapítja: békeidőben – úgy tűnik – a minta az, hogy a nyelvpolitikai változások helyi szinten és államszinten kezdődnek, majd szövetségi szinten kerülnek a felszínre, míg krízishelyzetben a szövetségi kormány cselekszik elsőként, majd az egyes államok, elfogadva a vezetést nyújtotta útmutatót (p. 59).

A fejezet első részében a gyarmati időktől az első világháborúig tartó szakasz legjelentősebb nyelvpolitikai eseményeivel, a nyelvi diverzifikációra vonatkozó elméletekkel és nézetekkel ismerkedhet meg az olvasó, közben a Kloss, Crawford és Lo Bianco műveire

¹ A könyv címének pontos értelmezését a recenzió tartalmazza. – A szerk.

való hivatkozásokból megtudhatjuk a téma nemzetközileg elismert kutatóinak az álláspontját is. Értelemszerűen a következő alfejezet innen folytatja a történelmi áttekintést: szó esik a kisebbségi nyelvekről, ezek létjogosultságáról, illetve a kétnyelvűséget érintő kérdésekről. Ha a recenzeáló ismét megengedhet magának némi szubjektivitást, megjegyzné, hogy a fejezet különösen érdekes része a nyelv, az oktatás és a nemzetvédelem összefüggéseiről szóló alfejezet. Ismétlem, mindez a recenzió írójának személyes érdeklődését és véleményét tükrözi, hiszen a következő, a személyiségi és/vagy nyelvi jogok egyéni, illetve kollektív szintű kapcsolatát vizsgáló alfejezetek az USA nyelvpolitikáját vizsgáló szakirodalomban páratlanok: hihetetlenül részletes és pontos összefoglalót kapunk azokról a döntésekről, dekrétumokról és szabályozásokról, amelyek a nyelvi jogokat, illetve a kétnyelvűséghez való aktuális hozzáállást tükrözik.

Nem kevésbé izgalmasak a következő alfejezetek, amelyek az angol nyelv szövetségi, illetve állami szinten való kötelezővé tételére irányuló törvényjavaslatokat, illetve szabályozásokat mutatják be. Gondolom, az mindenki számára ismert és nyilvánvaló tény, hogy az Amerikai Egyesült Államoknak nincs hivatalos nyelve. Ha mégsem volna ennyire magától értetődő, ki lehet keresni a könyvben azoknak a törvényjavaslatoknak a leírását, amelyek erre vonatkoznak (pp. 110–115, a könnyebb megértés kedvéért szépen táblázatba szedve). De megtalálhatjuk az „English-only” javaslatokat ellensúlyozni kívánó „English Plus” (az angol és még egy másik nyelv használatát célzó) javaslatok beterjesztésének időpontját, leírását, illetve támogatottságát tartalmazó táblázatot is.

Czeglédi Sándor könyvének fő részét a következő két fejezet, a 107. és 108. Kongresszus nyelvpolitikával kapcsolatos beterjesztéseinek és döntéseinek összefoglalása és elemzése adja. Vizsgálataihoz a nyelvtervezés céljainak Moshe Nahir által felállított 11 kategóriás osztályozását használja, kissé át-

alakítva (az eredeti 11 osztályt megtoldva még 6 másikkal, például a *nyelv hivatalossá tétele* vagy a *nyelv mint nemzetbiztonsági faktor*, amelyek speciálisan az Egyesült Államok nyelvtervezési gyakorlatát tükrözik). Szükség is volt ezeknek a további kategóriáknak a bevezetésére, hiszen ha a 107. Kongresszus elé kerülő összes beterjesztést nézzük, a leggyakoribbak az olyan esetek voltak, mikor a nyelvet (a korlátozott angolnyelv-tudással bírók anyanyelvét) politikai, jogi, oktatási célok és lehetőségek elérésének eszközeként tekintették. Nahir 11 kategóriájából csak a „nyelv mint a tágabb kommunikáció eszköze” célú beterjesztések száma jelentős (p. 132).

A következő nagy rész a 108. Kongresszus elé kerülő javaslatokat tárgyalja ugyanezen szempontok alapján. Itt is kiugróan magas azok száma, melyek a nyelvet mint eszközt tekintik, hogy az állampolgár hozzájuthasson mindazokhoz a lehetőségekhez, amelyek az Amerikai Egyesült Államok állampolgárait megilletik jogi, politikai, egészségügyi stb. szempontból.

Természetesen a beterjesztések elemzése nem csupán célok kategorizálására szorítkozik. Megtudhatjuk, hogy melyiket hányan támogatták, milyen álláspontot képviseltek a Szenátusban, illetve a Képviselőházban. Innen is csupán egy grafikont emelnék ki: a 107. Kongresszusban a 440 képviselőből 101 támogatta teljes mértékben az asszimilációt, 67 pedig pluralistának volt tekinthető; míg a szenátorok közül 47-nek nem volt határozott véleménye, a többség viszont (53 fő a 100-ból) legalább egy beadványt támogatót (vagy asszimilációt célzót, vagy pluralistát). További elemzést olvashatunk még arról is, hogy milyen álláspontot képviselnek a republikánus és melyet a demokrata politikusok. Az elemzés eredményeit még sokáig sorolhatnám, de sokkal többet tud meg az olvasó, ha kinyitja a könyvet a 201. és a 254. oldalon az áttekintő táblázatnál, és saját maga vonja le a megfelelő következtetéseket azzal kapcsolatban, hogy mennyire volt asszimilációt, illetve

pluralizmust támogató az Egyesült Államok Kongresszusa 2001 és 2004 között.

A könyv zárófejezete visszatér a bevezetőben felvetett terminológiai kérdésekre, főnyomra hangolva a nyelvpolitika és a nyelvi ideológia fogalmát az USA-ra vonatkoztatva. Végezetül felveti a kérdést: mekkora az esélye annak, hogy az Egyesült Államokban egységes nemzeti (szövetségi?) nyelvpolitika alakuljon ki? A könyvet olvasva egyet kell érteni annak írójával: a közeljövőben nem sok; de ha mégis igény lenne valamiféle összehangolt nyelvpolitikára, az bizonyára a személyiségi jogok, az egyes csoportok tagjait megillető jogok, illetve az emberi jogok köré összpontosulna.

Hadd zárjam én is a bevezetőben feltett kérdésre adott válasszal a könyvismertetést: igen, még az USA nyelvpolitikáját valamilyenre ismerő vagy nyelvpolitikával foglalkozó kutatóknak, oktatóknak és hallgatóknak is tud újat mondani Czeglédi Sándor.

Papp Vanda

Yan-kit Ingrid Leung (szerk.)
**Third Language Acquisition
 and Universal Grammar**
**[Harmadiknyelv-elsajátítás
 és egyetemes nyelvtan]**
 Bristol: Multilingual Matters,
 2009. 219 p.

Ez a könyv a harmadik nyelvnek (L3) az elsajátítását vagy a még több nyelvű elsajátítást közelíti meg kilenc tanulmányban az Univerzális Grammatika (UG), vagyis a generatív nyelvészet szemszögéből.

A könyv szerkesztője és az egyik tanulmány társszerzője, Leung szerint a szerzők a felnőttek L3-elsajátítását vizsgálják. A tanulmányokban szereplő adatközlőket tekintve viszont a „felnőttek” megjelölés nem pontos, hiszen többnyire felsőoktatásban tanulók és kisebb számban 30–40 éves korú felnőttek,

de tizenévesek csoportjai is szerepelnek a felmérésekben. Így például a 2. fejezetben a kínai adatközlők átlagéletkora 16,7 év, a 9. fejezetben szereplő Fülöp-szigeteki filippínó vagy tagalog anyanyelvűek pedig 12–18 évesek. Az első fejezetben szereplő 15 adatközlő életkorával nem találkozunk, róluk mindössze azt tudjuk meg, hogy második nyelvüket, a spanyolt felsőoktatási keretek között tanulták. Ezen okok miatt a vizsgálatokban részt vevő „felnőttek” helyett megfelelőbb lett volna „fiatalok és felnőttek”-ről beszélni.

A könyvben található tanulmányok vizsgálati módszerei és az irodalmi hivatkozások hasznosnak ígérkeznek az idős nyelvtanulók számára a vizsgálatában is. Saját, idősokkal folytatott kutatásomhoz különösen sok értékes információval szolgálnak, mert a 60 év fölötti nyelvtanulóim előzetesen legalább két vagy három nyelvet tanultak és használtak életük folyamán.

Az első fejezetben Patricia Bayona két vizsgálatot összegez, amelyek a mediális és személytelen passzív szerkezetek elsajátítását vizsgálják generatív szempontból a spanyolban mint idegen nyelvben. Az első vizsgálatban a spanyol második nyelvként (L2), a másodikban pedig harmadik nyelvként (L3) szerepel. Mindkettő angol anyanyelvűekkel készült Kanadában, és a résztvevők első nyelvének (L1) a teljes transzferét kutatja mind a második nyelv (L2), mind a harmadik nyelv (L3) elsajátításában. Az első vizsgálat arra összpontosít, hogy az UG [vagyis „egyetemes grammatika”] mennyire hozzáférhető a második nyelv elsajátítása során. A felmérésekben két módszertani eszközt alkalmaztak, a „nyelvtani helyesség” tesztet és a „valóságérték-megítélés” tesztet. A spanyol középfokon és haladó szinten tanulók eredménye a „nyelvtani helyesség” tesztben alátámasztotta az UG-hez való teljes hozzáférést. Ezek a „grammatikai helyesség” tesztek a *se* spanyol jelölő felszíni struktúráját hivatottak vizsgálni (például *Este libro SE lee facilmente. Este coche SE conduce con facilidad*). A „valóságérték-megítélés” tesztekben elért eredmények

viszont azt mutatják, hogy ezeknek a tanulóknak problémáik vannak a spanyol mediális szerkezetek absztrakt szemantikai tulajdonságait illetően. A spanyol nyelvben ugyanis a mediális szerkezetek fogalmi kategóriák. Noha ezek a szerkezetek is a *se* reflexív jelölőt alkalmazzák, szintaktikai és szemantikai jellemzőik különböznek a reflexív, személytelen és passzív szerkezetektől (annak ellenére, hogy az utóbbiak szintén tartalmazzák a *se* reflexív jelölőt). Megjegyzem, hasonló problémák találhatók egyéb újlatin nyelvekben, így a románban is. Arról viszont nem adnak világos képet az eredmények, hogy a második nyelv elsajátításának kritikus periódusa után az UG teljes mértékben hozzáférhető-e a szintaxis és szemantika határterületén. Az egyik vizsgálatot a „nyelvtani helyesség” teszt segítségével háromnyelvűeknek egy olyan csoportjával ismételték meg, akiknél az L2 a francia, az L3 pedig a spanyol nyelv volt. Ez a vizsgálat a tipológiai közelségre vagyis (a) az L2 tudásszintjének a hatására, és (b) az L2 tanulási és használati frissességére összpontosít; magyarán mondván azt vizsgálták, hogy a tanulók mikor/mióta tanulták/tanulják, illetve használták/használgatják a franciát. Az eredmények azt sugallják, hogy a magasabb L2 francia tudásszint szignifikánsan nagyobb mértékben segíti a spanyol nyelv elsajátítását, mint az alacsony francia nyelvtudás. Ezek az eredmények valamelyest alátámasztják a tipológiának és az L2 tudásszintjének a szerepét az L3 elsajátításában. (Ezt eddig is sejtettük, de szervezett vizsgálatot nem végeztek ebben a témában.) Bayona elutasítja a „Teljes Átvitel (transzfer) Teljes Hozzáférés” modellt, mivel vizsgálatban teljes L1-hozzáférést nem tapasztalt.

A második fejezetben Diana Hsien-jen Chin a spanyol harmadik nyelvként (L3) való elsajátítását vizsgálja taiwani résztvevőkkel, és ezen belül arra igyekszik fényt deríteni, hogy az „aspektuális kontraszt” elsajátítása mely transzfer-forrásnak köszönhető. A nyelvtanulók L1 nyelve a kínai és az L2 nyelve az angol; a befejezett és befejezetlen igeaspek-

tus szemantikai ellentétével kapcsolatos tudásukat és jártasságukat mérték fel a spanyol és az angol nyelvben. Az „elfogadhatóság teszt” eredményei azt mutatják, hogy a tanulók (akiknél tehát az L2 az angol) érzékenyen reagáltak az állapotot, befejezést és megvalósítást kifejező angol igék befejezett és befejezetlen aspektusú jelölésére és ezek szemantikai ellentétére. Ezenkívül pedig egyéni eredmények arra világítanak rá, hogy az L1 kínai befolyása sem hagyható figyelmen kívül néhány tanuló angolságára, tehát az L2 angol „köztes nyelv” [intermediary language] jellegére. Chin szerint az L3 elsajátításában mindkét előző nyelv, az L1 és L2 is alapjául szolgál a nyelvi transzfernek, ezen belül az L2-nek nagyobb hatása. (Megfigyeléseim szerint ez magyar → román → angol viszonylatban is így van.)

A harmadik fejezetben a neves alkalmazott nyelvész, Vivian Cook azt állítja, hogy (a kritikus periódus után) a második, harmadik vagy bármelyik ezután következő nyelvet elsajátító tanulót egy másik, egynyelvű beszélővel ellentétben nem kellene „abnormálisnak” tekinteni. A szerző itt arra az elméletre támaszkodik, hogy „a nyelv” a chomskyánus felfogásban – az UG értelmében – tekinthető az agyban létező egyetlen nyelvnek, mivel ebben a keretben több nyelv is jelen lehet az „agyban”. Éppen ezért szerinte a kétnyelvűséget vagy többnyelvűséget kellene normának tekinteni; sőt épp az egynyelvű beszélők azok, akiket megfosztottak azoktól a bemeneti információktól (inputtól), amelyek „több mint egy nyelvet” képesek előidézni az agyban.

Suzanne Flynn a negyedik fejezetben igyekszik feltárni a kapcsolatot a harmadik vagy többnyelvű elsajátítás és az UG elmélete között. Ennek érdekében a szerző vonatkozó mellékmondatokat vizsgált olyan háromnyelvű diákok körében, akiknél az L1 kazah, az L2 orosz és az L3 az angol nyelv. A fejezetben ismertetett vizsgálat empirikus eredményei igazolják a „halmozott növekedés” [cumulative enhancement] modellt, amely

szerint az L3 elsajátításában nemcsak az L1 nyelvtana meghatározó jellegű, hanem a nyelvtanulók által az előzetesen ismert összes nyelv nyelvtani sajátosságai meghatározóak az új nyelvi minták elsajátításában. Eredményei emellett a „konstans modell”-t is alátámasztották, melynek értelmében az UG változatlan marad a nyelvelsajátítási folyamat során; s ez az UG a célnyelvtől vagy bármelyik más korábban elsajátított nyelvtől függetlenül létezik.

Az ötödik fejezetben Rebecca Foote az újlatin nyelvek befejezett és befejezetlen igeaspektusának elsajátítását vizsgálta nyelvtanulók három olyan csoportjában, ahol: (1) az L1 az angol, L2 egy újlatin nyelv, az L3 egy másik újlatin nyelv, (2) az L1 egy újlatin nyelv, L2 angol, L3 egy másik újlatin nyelv, (3) az L1 angol és L2 egy újlatin nyelv. A vizsgálat a nyelvi tipológia szerepére összpontosult a nyelvi átvitelben, hiszen Foote feltételezése szerint az olyan újlatin nyelvek, mint a spanyol, olasz és francia, nagymértékben hasonlítanak egymásra az aspektus-jelölést illetően: a befejezett/befejezetlen igeaspektus közötti szemantikai ellentétben. A vizsgálati alanyoknak azt kellett eldönteniük, hogy a *de* kötőszavas összetett mondatok mely esetben voltak „logikusak”: (a) akkor, amikor az első tagmondat befejezett aspektusú igét tartalmazott, vagy (b) amikor befejezetlen igeaspektus szerepelt a tagmondatban. A vizsgálat folyamán mindkét háromnyelvű csoport következetesen jobban teljesített, mint a kétnyelvű csoport. Ez arra enged következtetni, hogy a háromnyelvű csoportok azért tudták sikeresebben alkalmazni az igeaspektussal kapcsolatos tudást az L3-ban, mert azt a fajta tudást az előzőleg ismert újlatin nyelvben már elsajátították. Foote állítása szerint morfoszintaktikai (és szemantikai) szinten a nyelvi tipológia döntő szerepet játszik a fő nyelvi transzfer forrásának a meghatározásában az L3 elsajátítása során.

Carol Jaensch tanulmánya a hatodik fejezetből a német nyelv elsajátítását vizsgálja a névelők és a melléknévi jelzők esetének és

nemének sajátosságai szempontjából. A vizsgálatban szereplő nyelvtanulók háromnyelvűek, ahol az L1 a japán, az L2 az angol és az L3 a német. Itt a szerző nem azt vizsgálja, hogy az átvitel/transzfer az L3-ba melyik nyelvből történik, hanem az L2 nyelvi szintjének a hatását igyekszik feltárni az L3 elsajátításában. Az eredmények alapján arra következtethetünk, hogy az L2 magasabb szintű ismerete pozitív hatással van az olyan L3-ban létező, de az L1 és L2-ből hiányzó nyelvi sajátosságok megtanulására, mint amilyenek például a névelős szerkezetek esete és neme. Jaensch azt is feltételezi, hogy a harmadik nyelvet elsajátító tanulóknak valószínűleg jobb a lexikai tudása, valamint kiválóbbak a metalingvisztikai és a kognitív képességeik, amelyek megkönnyítik az UG paramétereire való hozzáférést az L3 nyelvben.

A hetedik fejezetben Fufen Jin a „nulla objektum”-ok státusát igyekszik feltárni köztesnyelvi grammatikákban olyan nyelvtanulók segítségével, akik esetében az L1 mandarin kínai, az L2 angol és az L3 norvég. Míg a kínai nyelv megengedi a mondat szintű objektumok, vagyis kifejezett tárgyak elhagyását, az angol és a norvég nyelvben nem szabad elhagyni ezeket a „nulla objektum”-okat. A kínai anyanyelvű résztvevőknek angol és norvég nyelvhelyességi megítéléses és hibajavításos feladatokban kellett számot adniuk a „nulla objektum”-oknak az általuk tanult három nyelvben fellelhető különbségeiről. Az L2 és L3 nyelvekben a „nulla objektum”-okat szignifikánsan különböző gyakorisággal alkalmazták a nyelvtanulók. Míg a nyelvtanulók az L2-t, tehát az angol nyelvet illetően meglehetősen sikeresek voltak a nyelvtanilag helytelen „nulla objektum”-ok elutasításában, addig az L3, a norvég nyelv esetében nem bizonyultak ilyen nagy mértékben elutasítónak. Jin ezeket az eredményeket annak tudja be, hogy az L1 (kínai) „erős”, míg az L2 (angol) „gyenge” hatással rendelkezik az L3 (norvég) elsajátításában. Következésképpen az L3 elsajátításában a nyelvi transzfer közvetlen forrásaként szereplő L1 nyelvtana

még abban az esetben sem zárható ki, amikor az L3-hoz tipológiailag közelebb álló L2 nyelvet magas szinten ismeri a tanuló.

Sirirat Na Ranong és Yan-kit Ingrid Leung a „nulla objektum”-okat azonosító tulajdonságoknak az elsajátítását veszi szemügyre a nyolcadik fejezetben. A vizsgálatban részt vevő csoportok nyelvismerete a következő. 1. csoport: L1 thai, L2 angol, L3 kínai; 2. csoport: L1 angol, L2 kínai; 3. csoport: L1 mandarin kínai, L2 angol. Az elméleti szintaxisban vitatott az a tény, hogy a felszíni hasonlóság ellenére a thai és a mandarin kínai nyelvekben ugyanaz a „nulla objektum”-ok alapvető státusza. A kínai és a thai anyanyelvűek nyelvtani azonosító feladatokban adtak számot anyanyelvi tudásukról abból a célból, hogy a „nulla objektum”-ok (és a megjelenített objektumok) státuszát meg lehessen állapítani. Az elért eredmények alapján az absztrakt szintaxist illetően a nulla (és megjelenített) objektumok hasonlóak mind a thai, mind a kínai nyelvben. Ezt követően a szerzők a thai anyanyelvűeknek az L3 (vagyis a kínai) elsajátítását abból a célból vizsgálta, hogy feltárják a transzfer (és a tipológia) szerepének mértékét a „nulla objektum”-ok elsajátításában. Itt jól teljesített az a thai anyanyelvű csoport, amelynél az L2 az angol, az L3 a kínai, valamint az az angol anyanyelvű csoport, amelynél az L2 a kínai volt. A szerzők szerint az angol anyanyelvűek jó, „anyanyelvszerű” teljesítménye a kínai „nulla objektum”-okat megítélő tesztben azzal magyarázható, hogy ez a csoport „felszíni” hasonlóságokat észlelt a kínai „nulla tárgyas” névmások és az angol megjelenített tárgyas névmások között, s ezt világos stratégiák adoptálásával is alátámasztotta. A csoportok azonban szignifikánsan különböznek egymástól abban, ahogyan a megjelenített objektumokat interpretálják. Na Ranong és Leung az eredményeket nem az UG-hoz való hozzáférésnek tulajdonítják, hanem azzal érvelnek, hogy az L1 nyelvnek kiváltságos szerepe van a „nulla objektum” elsajátításában mind az L2, mind az L3 nyelvben.

Az utolsó fejezetben Wai Ian Tsang a tagalog anyanyelvűeknek a kantoni kínai reflexívumait vizsgálja Hong Kongban. Ezen nyelvtanulók esetén az L1 a tagalog, az L2 angol, az L3 kantoni kínai; a kontroll-csoport tagjainak pedig az L1 a kantoni és az L2 az angol. Egy „korreferencia-megítélés” tesztben a tagalog anyanyelvűek az L3 célnyelvükben, vagyis a kantoni nyelvben a reflexívumokat helyileg/lokálisan kötötték, mégpedig függetlenül a reflexívumok (monomorfémikus/polimorfémikus) típusától, illetve a ragozott vagy ragozatlan struktúráktól. Ez azért is érdekes eredmény, mert míg az angol nyelvben a reflexívumok helyileg kötöttek, a tagalog és a kantoni kínai nyelvekben ezek a fajta kötések [reflexive binding] lokálisak vagy akár hosszú távolságúak [long distance] is lehetnek. (például: Mr Ai says that Mr Bj thinks that MrC will paint himself i/j). Látható, hogy a nyelvtanulók az L3 kantoni reflexívumokat nem az anyanyelvük mintájára képezték, hanem többnyire olyan reflexív mintákat alkalmaztak, amelyek az L2 angolban is megengedettek. Ennek ellenére az eredményeket a szerzők nem az L2 (angol) hatásának tulajdonítotják, hanem a minimális távolság fogalmával magyarázzák.

A könyvben olvasható tanulmányok lehetőséget biztosítanak számunkra, hogy betekintést nyerjünk egy fiatal, sőt – Leung szavaival élve – egy csecsemőkorát élő kutatási területbe, mely nem más, mint a harmadik nyelv elsajátítása. (Emellett a kelet-közép-európai bonyolult nyelvi alaphelyzetben nekünk, magyar anyanyelvűeknek az sem mindennapi lehetőség, hogy Magyarországon a legkevésbé tanult vagy elterjedt nyelvek sajátosságaival ismerkedhetünk meg, mint amilyen például a kazah, tagalog vagy éppen a thai.) A tanulmánygyűjtemény fő értéke az, hogy a nyelvsajátítás diszciplinájának kiszélesítése – az L3 bevonásával – demonstrálja az univerzális nyelvtan (UG) figyelembevételével folyó alkalmazott nyelvészeti kutatások szükségességét.

Fülöp Erzsébet Mária

Szabó Edina

A magyar börtönszleng szótára

Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2008. 231 p.

Szabó Edina könyve, *A magyar börtönszleng szótára* a debreceni Kossuth Egyetemi Kiadó *Szlengkutatás* című sorozatának ötödik kiadványaként jelent meg 2008-ban. A sorozat ezt megelőző részei a nemzetközi szakirodalom megismerésére is nagy hangsúlyt fektető elméleti jellegű munkák voltak, a szleng mibenlétével, meghatározásával foglalkoztak. Ezekkel szemben Szabó Edina szótára gyakorlati munkának, egy önálló kutatást feldolgozó alkotásnak tekinthető. Ez az első magyar börtönszleng-szótár, amelyet a bemutató fülszöveg nem érdemtelenül aposztrofál hiánypótlóként. A több mint ötezer szócikket tartalmazó munkán keresztül egy ez idáig nyelvileg is teljesen zárt világba tekinthetünk be.

A szóanyag 1996 és 2005 között gyűlt össze elsősorban kérdőíves, de néhol interjú módszerrel. Az adatgyűjtés 16 helyen: Debrecen, Nyíregyháza, Sátoraljaújhely, Szeged, Tököl, Budapest, Balassagyarmat, Vác, Esztergom, Kalocsa, Sopronkőhida, Pálhalma, Baracska, Székesfehérvár, Dunaújváros és Kecskemét büntetés-végrehajtási intézeteiben folyt, így a szócikkek szinte valamennyi megyénkből származnak. Ebben a hatalmas szómennyiségben talán érdemes lett volna a specifikumok (egy-egy intézetben felbukkanó szavak, kifejezések, például a kizárólag Baracska jellemező: *a farm, ahol élünk* 'börtön') előfordulásának helye mellett azok idejét is megjelölni, mivel a majd tízéves vizsgálat eredménye egy esetleges későbbi, történeti-összehasonlító munka alapját is szolgálhatná.

Már a szótár első nagy egységében („A börtönszleng kutatása Magyarországon”) jól érzékeli a szerző az eddigi gyűjtések (terminológiai) visszásságát, amely leginkább a tolvajnyelv fogalmának általánosságából adódhat. A szakirodalomban talán elsőként mond-

ja ki, hogy a tolvajnyelvként számon tartott szókincset (szókincs-gyűjteményeket) börtönszlengnek is érthetnénk, azonban „a fogvatartottakkal vagy börtönviselt személyekkel folytatott gyűjtések nem a börtönben használt szlengre irányultak elsősorban, hanem a bűnözői élet nyelvét, a tolvajnyelvet (argót) akarták megismerni” (p. 9). Világosan látszik, hogy a két fogalom – tolvajnyelv és börtönszleng – nem használható szinonimaként, illetőleg a börtönszleng szókészlete nem olvasható be a tolvajnyelvbe, amiről a szakirodalom hajlamos volt megfeledkezni. „A szabadlábban lévő bűnözői csoportok életmódja, a csoportokban uralkodó szokások és viselkedési formák, valamint a csoportokat létrehozó és működtető szabályok élesen eltérnek a börtönben mint szociológiai értelemben is zárt intézményben tapasztalhatóaktól, ami alapján joggal feltételezhetjük, hogy a börtönben kialakult szleng más jellemzőkkel rendelkezik, mint a szabadon élő bűnözőké” (p. 9). A szerző javaslatot is tesz a terminusok használatát illetően; a bűnözői szlenget mint általános kategóriát, továbbá annak két funkcionális szempontból elkülöníthető típusát nevezi meg: a börtönszlenget és a tolvajnyelvet. Az előbbi a büntetés-végrehajtási intézmények elítéltejei használják, akik számára a játékosságra, valamint a megváltozott életkörülményeik fogalmainak megnevezésére, újramegnevezésére teremt lehetőséget a börtönszleng; az utóbbi pedig a szabadlábban lévő elkövetőkhöz kapcsolható, akik számára a speciális nyelvhasználat főként a társadalomtól való elkülönülést jelenti. Arra a szerző is utal, hogy a börtönszleng és a tolvajnyelv teljes mértékű distinkciója nem minden esetben lehetséges, azon azonban talán el lehetne gondolkodni, hogy a nyelvhasználat helye (börtönök és az azokon kívüli alvilág) és a szlenghasználat funkciója (a megváltozott életkörülmények fogalmainak megnevezése, illetve a titkosság, az elrejtőzés) vajon elegendő alapot biztosítanak-e a két nyelv szétválasztásához, vagy a jövőben ilyen esetekben meg kell elégednünk a szerző által tágabb

kategóriaként javasolt bűnözői szleng megnevezéssel. (Azt még érdemes megjegyezni, hogy a fogvatartottak szerint a saját szlengjük elsődleges funkciója – a tolvajnyelvvvel megegyezően – a titkosság. Erre Szabó Edina egyik interjúrészlete mutat rá: „Fontos használni, hogy a felügyeletet félrevezessük. Azért használjuk, hogy más ne értsen meg minket. A titkosság miatt használom, hogy az örök ne értsék.” (p. 28)) Mindez ismételt felhívja a figyelmet arra, hogy a két csoportnyelv elkülönítése nem problémamentes. Az viszont szociológiailag is igazolható, hogy a nyelvhasználat elsajátítása az adott közösségbe való beilleszkedés egyik feltétele, így mindenképpen jogos az elkülönítés. A fogvatartottak szlenghasználatának a szocializációs-reszocializációs folyamatokban betöltött szerepére a szerző a tanulmány későbbi részében bőven kitér.

A továbbiakban a szakirodalmi előzmények kimerítő és filológiailag is pontos számbavételét olvashatjuk az 1950-es évektől napjainkig, a kifejezetten nyelvészeti tárgyú vizsgálódásoktól a laikus gyűjteményekig. C. Fehér Ferenc *Szabaddalbon* (1991) című szociográfiáját tárgyalva a dolgozatban egy tisztázatlan fogalom kerül bevezetésre: a „börtönszleng mint beszédmód”. Az ezt megelőző egzakt definícióhasználatot megtöri az említett fogalom meghatározatlansága, noha ebben az esetben minden bizonnyal Péter Mihály terminológiájára támaszkodik a szerző: „Beszédmódnak eszerint a nyelv használatának olyan változatát nevezhetjük, amelynek sajátosságát nem a közlésnek a közlési helyzethez történő funkcionális megfeleltetése, sem pedig a beszélőnek valamely társadalmi csoporthoz való tartozása, hanem a beszélő meghatározott *attitűdje*, beállítottsága határozza meg” (Péter 1999: 30).

A szótár bevezető tanulmányának második részében („A börtön és a fogvatartottak”) Szabó Edina nemcsak a saját szűkebb tudományterületén, hanem a szociológiai kérdésekben is igen nagy körültekintéssel tájékozódik. Érzékletes megállapításokat kapunk a

börtön hierarchiájáról, valamint az ezt szervező formális és informális csoportok alakításáról, alakulásáról (pp. 16–18), melyek megléte releváns a szleng kialakulásának szempontjából. Ez a széles ismeretkör elengedhetetlen, hiszen „a szleng születésével és működésével kapcsolatosan nagyon fontos leszögezni – mondja *Szlengkutatás* sorozat első kötetében Kis Tamás –, hogy ez *elsősorban (szociál)pszichológiai* és nem nyelvészeti probléma” (Kis 1997: 240).

A szerző szlengszemlélete nagyban támaszkodik Vlagyimir Jelisztratov megállapításaira, miszerint a „szleng kozmoszának középpontjában az ember áll valamennyi életmegnyilvánulásával, az emelkedetten intellektuálistól a fiziológiaiig. Az ember szlengképe tehát jellemének valamennyi megnyilvánulását magában foglalja: a mohóságot, a szenvedélyességet, a bujaságot, a gyöngeséget, az ostobaságot, az észet, a szabadságvágyat, a makacsságot, a ravaszságot stb.” (pp. 20–21; forrása Jelisztratov 1998: 189). A szótárát megelőző tanulmányában talán kiemelten is foglalkozhatott volna Szabó Edina a szleng mibenlétével, általános jellemzőivel, hiszen ennek az alapfogalomnak a pontos tisztázásával a börtönszlengről tett megállapítások is könnyebben igazolhatóak. A szleng önálló meghatározása természetesen nem szerepelt a kutatás célkitűzései között, és a viszonylagos definiátlanság a szakirodalom „sokszínűségére” is rámutat, valamint arra, hogy jelenleg nincs olyan fogalmi meghatározás, amelyet a kutatók legalább többségükben elfogadnának (erről bővebben Fenyvesi és munkatársai 1999).

A börtönszleng fogalmát ennek ellenére több szempontból, alaposan megvizsgálta a szerző (noha ennek összegzésével adós marad a szöveg). Szabó a tanulmányban kitér a börtönszlenget beszélők körére (a büntetésüket töltő elítéltek), a nyelvhasználat formájának meghatározására (speciális informális nyelvváltozat és beszédmód), a nyelvhasználat funkcióira (új fogalmak megnevezése, nyelvi játékosság), alapegységeire (zárcakö-

zösségek) és stílusára (csipős, élénk) (pp. 10–20).

A harmadik részben („A börtönszleng megítélése a fogvatartottak között. Nyelvi attitűdök és reszocializáció”) a szerző a börtönbe kerülést követő és a kikerüléskor végbe menő reszocializációs folyamatokra koncentrálna, de olyan módon teszi ezt, hogy közben nem téveszti szem elől kutatási tárgyát, ezt a speciális nyelvhasználati formát. Pontról pontra végigköveti az elítéltek adaptálódását a megváltozott körülményekhez, ezzel párhuzamosan a nyelvhasználat alkalmazkodását. Világosan rámutat arra, hogy ez a két folyamat szétválaszthatatlanul összefonódik ebben az átmeneti élethelyzetben, hiszen a szerző megállapítása szerint a szlenghasználat alapvetően segíti a szocializációt, de ennek sikerességéről csak akkor beszélhetünk, ha a nyelvi alkalmazkodás is bekövetkezett. „A reszocializáció ugyanis akkor megy végbe, amikor (mintegy észrevétlenül) olyan jegyek jelennek meg a fogvatartottak viselkedésében, amiket bekerülésük első napjaiban még elfogadhatatlannak és elképzelhetetlennek tartottak a saját viselkedésükben” (p. 33). A beilleszkedés nyelvi aspektusát nézve ez lehet az a stádium, mikor a fogvatartott úgy nyilatkozik, hogy ő már észre sem veszi, hogy milyen szituációban használ börtönszlenget, nem is tudatosul benne, hogy az szleng: „Itt egyfolytában használja az ember. Annyira berögződik, hogy majd kint is kénytelen lesz használni. – Általános a használata. – Valaki nem akarja használni, de az beleszokik. Beleszokik, vagy megszokik” (p. 32). Itt a börtönszlenget a szerző nem pusztán szó- és kifejezőkészletnek tekinti, hanem – Péter Mihály már említett szlengmeghatározásához hasonlóan – a szóhasználathoz kötődő nyelvi viselkedésként, beszédmódként értelmezi: „2003 első hónapjaiban több alkalommal készíttettem interjúkat a Budapesti Fegyház és Börtönben a fogvatartottak öt fős csoportjaival azzal a céllal, hogy jobban megismerjem a börtönszleng használóinak véleményét saját nyelvvaltozatokról, feltárjam a hozzá fű-

ződő nyelvi attitűdjeiket” (p. 26). A feltett kérdésekből a nyelvi attitűdnek kétféle, bár szorosan összekapcsolódó értelmezése válik lehetségessé.

A szerző legtöbbször valóban a nyelvi attitűdöt (tehát a szoros értelemben vett nyelvi viselkedést) vizsgálja. „Tudvalevő, hogy az emberi viselkedés legtöbb formájának része a nyelvi viselkedés. Van tehát nyelvi attitűd is (ang. *language attitudes*, ném. *Spracheinstellung*), amely az egyes embereknek és emberek csoportjainak nyelvekkel, nyelvvaltozatokkal, nyelvi jelenségekkel és elemekkel, illetőleg a konkrét nyelvhasználattal szembeni beállítottságát, hozzájuk való viszonyulását, róluk kialakult értékelő jellegű vélekedést jelöli. [...] A nyelvi attitűd – más megközelítésben – a nyelvi viselkedésre való felkészültséget, készséget jelenti. Az arra való hajlamot, hogy egy adott nyelvre, nyelvvaltozatra, nyelvi jelenségre vagy elemre vonatkozóan következetesen így vagy úgy, kedvező vagy nem kedvező módon reagáljunk. A nyelvi attitűd nem azonos tehát a nyelvi viselkedéssel, magatartással, jóllehet kapcsolatuk igen szoros” (Kiss 2002: 135).

A fölített kérdések a szűkebb értelemben vett nyelvi viselkedést vizsgálják, de a kapott válaszok és azok összevetése már a nyelvi attitűdre reflektálnak. A fogvatartottak a börtönszlenget elítélendőnek, károsnak tartják: „Én személy szerint nem használom, de mások igen”, bár az interjúból mégis az ellenkezője válik világossá. „Hozzá tartozóimmal használom. Tanulnak tőlünk, felveszik. – A vicces részét a családdal, gyerekekkel is használom.” A szerző jó érzékkel mutat rá ebben az esetben a nyelvi attitűd kognitív, megismerő komponensére, ami több más tényező mellett azokat a nyelvhasználati hiedelmeket foglalja magában, amelyek szerint a szleng vélhetően elutasításra találna a kompetens megítélők között. Ezért a börtönszleng beszélői saját nyelvhasználatukat stigmatizálnak érzik, miközben a szlenghasználat rejtett presztízzsel rendelkezik, hiszen – mint már említettük – a reszocializáció nem te-

kinthető sikeresnek a börtönben érvényes szleng elsajátítása nélkül (pp. 26–33).

A szótár negyedik fejezetében („A börtönszleng nyelvi vizsgálata”) a szerző bő példaanyaggal dolgozva vizsgálja a börtönszleng mint lexikai kategóriát, szókészletet és kifejezőkészséget, azon belül különös tekintettel a szavak elterjedtségére és a különféle szóalkotási módokra. A szerző itt tér ki a produktív szlengalkotó kategóriákra, fogalmi területekre (az ún. attrakciós központokra), ilyenek például a ’férfi’ *faszi*, ’nő’ *gádzsi* megnevezései, a különböző büncselekmények, a rendőrséghez köthető, valamint a börtönbeli hierarchiára utaló fogalomkörök is (pp. 34–46).

A szűkebb értelemben vett szótár több mint ötezer szócikket tartalmaz, amelyeket a szerző kérdőíves módszerrel gyűjtött egybe. Noha a kérdőívek összeállításában Szabó Edina a lehető legnagyobb körültekintéssel és alaposan járt el, az irányított kérdés jellegéből adódóan maradhatnak lefedetlen nyelvi fogalomkörök a szövegben (például ünnepi alkalmak stb.). Mivel ilyen speciális helyzetben, a börtön falain belül történt a gyűjtés, ez a direkt anyaggyűjtés természetesen indokoltnak mondható. A gyűjtés érdekes részleteiről egyébként egy 2004-ben megjelent munkájában számol be a szerző (Szabó 2004: 6).

A szótári részt áttekintve rábukkanhatunk néhány olyan szócikkre, amelyeknek – éppen a szlengfogalom körvonalazatlansága okán – vitatható a szótárba történő besorolása, ilyen például az akár köznyelvinek is tekinthető *fogoly* ’fogvatartott, sittes’. A felvett szócikkek egy másik része pedig az ún. közszlengbe is tartozhat, ilyenek a *fullos* ’gazdag, vastag’, *csíp* ’szeret, kedvel’, *csóró* ’szegény’, *bratyzik* ’barátkozik, ismerkedik’. A szótárban való többirányú eligazodást, keresést jelentősen megkönnyítette volna egy, a köznyelvi, fogalmi kategóriákon alapuló névmutató.

A szerző a börtönszleng kutatása közben nagyon helyesen ismerte fel, hogy a szleng sajátos determináltsága miatt – szó- és kifejezőkészséget, valamint nyelvhasználati forma

egyszerre – csak akkor kaphatunk teljes képet a mai magyar börtönszlengről, ha azt ezen a kettős „tükrön” keresztül szemléljük. Ezt a dichotómiát a kiadvány felépítése is jól mutatja, hiszen a szoros értelemben vett szótárban a természetes környezetükből kiszakított szlengszavak és kifejezések találhatók, míg a tanulmány nagy részében a szleng mint nyelvhasználati mód tárgyalása kap helyet. Ez mindenképpen megfelel a Szilágyi Márton által a szlengszótárakkal kapcsolatosan elsőként megfogalmazott kívánalmaknak, miszerint az ilyen jellegű kutatómunka akkor tesz eleget a tudományosság követelményeinek, ha a szótár mellett az adott csoportnyelvet tárgyaló tanulmány is helyet kap; csak ebben biztosítható (bármely) szleng bemutatása a maga komplexitásában (Szilágyi 1992).

Szabó Edina átgondolt, szakmailag igényes börtönszlengszótára ennek az elvárásnak maradéktalanul eleget tesz.

Oszlánszki Éva

IRODALOM

- C. Fehér Ferenc (1991): *Szabadlábon*. Gyöngyös: Dominó, 125 p.
- Fenyvesi Anna – Kis Tamás – Várnai Judit Szilvia (1999, szerk.): *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 285 p.
- Jelisztratov, Vlagyimir (1998): *Szleng és kultúra*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 183 p.
- Kis Tamás (1997, szerk.): *A szleng kutatás útjai és lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 301 p.
- Kiss Jenő (2002): *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 318 p.
- Péter Mihály: „Húsz év múlva” Régebbi és újabb gondolatok a szlengről. In: Fenyvesi és munkatársai (1999), pp. 25–38.
- Szabó Edina (2004): Egy kutatás módszerei (Börtönszleng Magyarországon, 1997–2004). *A hét II.*, 51–52. december 16., p 16.
- Szilágyi Márton (1992): Bakaduma. *BUKSZIV/4.*, 1992. tél, pp. 428–431.

Kiss Éva (szerk.)

Pedagógián innen és túl. Zsolnai József 70. születés- napjára

Pápa: Pannon Egyetem BTK –
Pécs: Pécsi Tudományegyetem FEEK,
2007. 951 + xvi p.

Jelen kötet szerzőinek többsége egyetemi vagy főiskolai oktató, intézetvezető vagy kutatóintézeti munkatárs, akik az ünnepektől barátai, segítőtársai, kortársai vagy pályatársai. Árnyalja még az összeállítást néhány tanítvány és gyakorló pedagógus írása is.

A szerkesztő tisztelgő szándékát dicséri a köszöntőkönyv szerkezeti felépítése. A fejezetek Zsolnai József *A tudomány egésze* (2005) című munkájának struktúráját követik, s bennük az egyes tanulmányok „hovatartozását” a lábléc felirataival jelzi a szerkesztő.

Az írások többsége a neveléstudomány szakterületéről való, de nem kevés a más tudományágakhoz tartozó tanulmány a filozófia, a genetika, a nyelvtudomány, az irodalomtudomány, a szociológia és a művelődéstörténet köréből. Mellékletben kapott helyet tizenhat képzőművészeti alkotás színes fotója.

A köszöntő írások közül három foglalkozik az ünnepektől professzor pályaképével, munkásságával.

Hárs György Péter „Megszolgált 70 év: az iskolától az iskoláig” (pp. 11–15) című írásában felvázolja a „vargabetűkkel teletűzdelt” életút állomásait az ásothalmi tanítótól az iskolateremtő kutatóig: a *Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés (NYIK)*, valamint az *Értékközvetítő és képességfejlesztő program (ÉKP)* kidolgozóján át a tudományos főmunkatárs intézetigazgatóig és a mostani pápai professor emeritusig. Parabola-értékű történet oldja a pályaképet és teszi személyessé a megemlékezést – Zsolnai József önéletrajzi könyvéből idézve: *Vesszőfutásom a pedagógiáért. Egy pedagógus-életút sikerei és botrányai*.

Orosz Lajos „ex libris” rövidségű karcolatában (pp. 17–18) egy autonóm, önfejlesztő

ember képét vázolja elénk, míg Koltai Dénes (pp. 9–10) egy jelentős nagy fához hasonlítja az örökké teremtő, újat akaró, innovációra képes, nyughatatlan vándortanárt, a kitűnő szakembert, Zsolnai József professzor urat.

A *Tudománytan* fejezetben Varga Csaba szociológustól „A metaelmélet hipotézise” címen olvasható tanulmány (pp. 23–34), „A metaelmélet” munkacímmel készülő könyvnek bevezető fejezetéből vett részlettel.

N. Sándor László pedagógiai szakújságíró „A visszahódítható teljesség” című írásában (pp. 35–37) a *Mindentudás Egyeteme* televíziós előadás-sorozatot „mint az iskolán kívüli művelődés, a felsőfokú és a felnőttkori művelődési igény kielégítésére szánt kísérletet” (p. 37) kezeli, és jelzi, hogyan kapcsolódhat a műveltségigénybe a pedagógia sok-sok ága.

Czeizel Endre orvos-genetikus „A pedagógia és a genetika testvérisége” című tanulmányában (pp. 41–50) az egyén adottságait vizsgálja külső ráhatások kölcsönhatásában. Írását magyar zeneszerzők és költőgénuszok családfa-elemzésével teszi lebilincselő olvasmánnyá.

A szociológiai írások között a középfokon továbbtanuló romagyerekek mobilitási esélyeiről ír Liskó Ilona (pp. 53–68). Vizsgálatok alapján levont következtetésében problémaként jelzi, hogy a társadalmi réteghelyzetből való kiemelkedés a gyerekkori környezetben tanult magatartási minták elutasítása mellett gyakran együtt jár a környezettel való szakítással is. Ezenkívül még két dolgozat foglalkozik a kötetben cigánykérdéssel. Handó Melinda roma gyerekek iskolai sikertelenségeinek hátterét elemzi (pp. 543–549), és követendő példaként bemutatja két iskola gyakorlatát. Takács Viola 2001-ben végzett attitűd-vizsgálata a tanár szakos hallgatók körében (pp. 513–526) új szempontú eredményt mutatott a roma tanulók megítélésében. A szerző feltételezésével szemben, amely szerint mennél több a roma gyermek az osztályban, annál nagyobb gondot okozni tanításuk a pedagógusnak, a megkérdőjelezett tanár szakos hallgatók elvárása azt

mutatta ki, hogy kevesebb pedagógiai gondot okozna, ha osztályukban többségben lennének a roma tanulók, mint ha csak az osztály felét tennék ki (p. 524).

Somlai Péter szociológus a „Megnyúló kamaszkor: az életút új szakasza” című tanulmányában (pp. 85–93) a „post-adolescence” jelenségét elemzi. Azokra a fiatalokra használja a terminust, akik élettanilag és állampolgári jogaik szerint érettek, de kitolódott felkészülési szakaszban élnek, „köztes életkori státuszban” lévő emberek. E fiatal nemzedék megváltozott életfelfogását – ami tanulási, pályaválasztási és párválasztási döntések bizonytalanságában jelentkezik – számos jelenséggel és folyamattal magyarázza, többek között az identitás és önmegvalósítás keresésével, a szabadidő eltöltésének új módjaival, az élmény-társadalom új intézményeivel stb.

Terjedelmes fejezet a *Neveléstudomány*, hatvankét írással. Benne Benedek András „A felnőtt kori tanulás problematikájához” című dolgozata (pp. 122–128) az egész életen át tartó tanulás paradigma-jellemzőkkel leírható új rendszerét elemzi a formális-nonformális tanulás és az életkor összefüggésében.

Kilenc tanulmány a felsőoktatás keretében foglalkozik a pedagógusképzés tanítási problémáival, különböző nézőpontokból.

Kocsis Mihály pedagógusképzés-kutató a tanárképzést értékelte reprezentatív minta alapján, a Pécsi Tudományegyetemen a végzetekkel készített interjúk segítségével (pp. 154–166). A vizsgálat a tanárként végzetek szakmai szocializációjával kapcsolatos értékelések és önreflexiók feltárására irányult – három területet érintve: a tanári pálya választásával kapcsolatos attitűdökre, az elméleti pedagógiai és a tantárgy-pedagógiai képzés értékelésére, valamint a tanárképzésben tanultak felhasználhatóságának megítélésére. Az interjúk során szerzett információk új összefüggésekre adtak magyarázatot. Ilyen volt például az interjúalanyok képzés előtti szubjektív életútja, amely segített megérteni az iskolával, illetve a pedagógiai jellegű tantárgyakkal szemben tapasztalható előítéletet.

A szerző vizsgálatai alapján rámutatott arra is, hogy „a tanári mesterség – a vizsgálati minta területén – egyelőre nem tudott kilépni a rutinpraxis keretei közül” (p. 164).

Bókay Antal irodalomtörténész „A posztmodern egyetem kapujában” című írásában (pp. 167–174) a bolognai folyamatot elemzi az egyetemszervezési mechanizmusok tükrében, szembeállítva az egyetemi hagyományokkal, amelyek súlyt, stílust, értelmet adnak az intézménynek.

Tóth József földrajztudós „Felsőoktatásunk és a lokális – regionális-nemzeti – globális kihívások” (pp. 195–201) című dolgozata is az egyetem helyzetét és kapcsolatrendszerét mutatja be, kiemelve a társadalmi környezettel való összefüggését. A közel félszáz országra kiterjedő PISA-jelentés oktatásfelmérésének tudományterületenkénti rangsora alapján rávilágít az oktatási eredményesség és a gazdasági fejlettség kapcsolatára. Ugyanis szoros korreláció mutatható ki a gazdasági sikeresség, az általános fejlettség és a kutatási-fejlesztési ráfordítások között. A dolgozat központi témája az egyetem és régiójának kapcsolatrendszere: az egyetemek közötti, valamint az egyetem és a régió egyéb intézményei közötti kapcsolat és kölcsönhatás. „A magyar felsőoktatás akkor reagál jól a globalizáció kihívásaira, ha lokális és regionális beágyazottságát megőrizve arra koncentrálna, hogy mi a nemzeti érdekünk, ezen belül a felsőoktatás érdeke” (p. 200).

Szépe György nyelvész a pedagógusképzés modelljeiről ír (pp. 181–194) a többfokozatú felsőoktatás keretében, amerikai és pécsi tapasztalatok alapján, nemzetközi kitekintéssel. Elemzi az egységes, de belül rétegzett szerkezeteket: a három-négy éves BA (baccalaureatus) szintet, az egy-három éves MA (magister) szintet és a legalább három éves PhD (philosophiae doctor) szintet. Ezek a szintek egymásra épülnek (és idővesztés nélkül folytathatók a félig felsőfokúnak tekintett két éves „post-secondary” képzésen túl is). A tanulmány kitér a tanárképzés tartalmára, megkülönböztetve azt a pedagógia-

szakról. Olvashatunk a tanszékeknek, a gyakorlóiskoláknak és a tanárképző intézetnek a tanárképzésben betöltendő szerepéről is.

Vekey Tamás pszichológus „Anomáliák?” című esszéjében (pp. 202–207) reflexióit írja le a magyar felsőoktatás gyakorlatának általa tapasztalt szélsőségeiről (a kreditrendszerrel, az alapképzésről, az iskolai pluralizmusról stb).

Békési Imre nyelvész felsőoktatás-történeti írása, „Elfogult emlékezés a polgári iskolára és a polgári iskolai tanárképzésre” (pp. 208–210) egy múltat idéző figyelmeztetés érték-megőrző szándékkal napjaink reformpedagógiai törekvéseinek a „túlhajtásaira”.

Történeti áttekintésű iskolaelméleti írások is helyet kaptak a kötetben, így Vágó Irén oktatáskutató „Ki mit talált ki? A középiskolák alkalmazkodásának típusai” és Trencsényi László pedagóguskutató „Az iskola funkcióiról a nevelési intézmények »történeti rendszertanában«” című tanulmánya (pp. 235–254, illetve 255–269). Neveléstörténeti tanulmányokat olvashatunk Pukánszky Béla, Tölgyesi József neveléstörténészek tollából is.

A *Neveléstudományok* fejezetben összehasonlító olvasáspedagógiai vizsgálatokat is találunk. „Melyik módszer?” címen öt olvasástanítási módszer összehasonlító elemzéséről szól reprezentatív minta alapján Cs. Czachesz Erzsébet és Vidákovich Tibor tanulmánya (pp. 400–408). Az empirikus vizsgálatra kiválasztott öt olvasástanítási módszer (Ligeti, Lovász, Romankovics, Tolnainé, Zsolnai) mindegyike meghatározó volt a 80-as évek anyanyelvi nevelés reformjában. A mérés második osztályos korcsoportú olvasástechnikai tudásra vonatkozott. A szerzők az eredmények alapján azt állapították meg, hogy az olvasástechnikai tudás nem módszerfüggő. „Alaptalan a sokszor elhangzó állítás, miszerint a gyenge olvasási teljesítmény hátterében a hibásan megválasztott módszer áll” (p. 408).

Csizmazia Sándorné (pp. 563–574) negyedik osztályos tanulók körében végzett megyei szintű szövegértési vizsgálatot is-

mertet szövegtípusok vonatkozásában. Újdonság értékű a dolgozatban a szövegértés mérésére alkalmas standardizált mérőeszközének mérésmetodikai szempontú ismertetése.

Kommunikáció-kutatással foglalkozó szakember számára is tanulságos Zsolnai Józsefné Mátyási Mária „A gyerek a törvény” (pp. 409–417) című írása, amely tanítási tapasztalattal kiegészített esetleírás egy autista fiatal társas helyzetekben megfigyelt nyelvi viselkedéséről.

Szép számban tartalmaz a kötet a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés (NYIK), valamint az Értékközvetítő és képességfejlesztő program (ÉKP) kontextusában készült tanítási technológiákat, napi gyakorlatot gazdagító óravázlatokat, helyi iskolákra vonatkozó tantervi adaptációkat, összehasonlító elemzéseket, így többek között Bandiné Liszt Amália (pp. 217–228), Laboda Erika (pp. 229–234), Csizmazia Sándor (pp. 334–341), Balogh Zsigmond (pp. 342–347), Csonka Imréné (pp. 348–354), Barlai Róbertné (pp. 355–365), Balázs Éva (pp. 388–399), Kovács Lászlóné (pp. 461–467), Pusztainé Szabó Margit (pp. 468–474), Új Imréné Tóth Rózsa (pp. 475–492), Monoriné Papp Sarolta (pp. 498–506) írását.

A *Nyelvtudományok* címszó alatt alkalmazott nyelvészeti tanulmányok olvashatók. A fejezet tíz írása közül négy kifejezetten vagy közvetve gyermeknyelv-kutatásról szól, és a nyelvi, illetve az anyanyelvi nevelés problémaköréhez nyelvészeti szempontból közelít.

Nagy J. József „Beágyazások a 9–10 éves gyermekek élőbeszédében” (pp. 769–776) című dolgozata az alárendelő mondatok szintézisét vizsgálja egy korábbi tanulmányában (Nagy 1996) közölt, alacsonyabb korcsoportú tanulókra vonatkozó adatokkal való összevetésben.

Gósy Mária fonetikus kísérleti vizsgálattal, „Beszédhangok differenciálása 6–9 éves korban” (pp. 777–783) mutat rá a beszédpercepció mechanizmusok részfolyamatából a

diszkriminációs képességnek a különösen nagy fontosságára az írott anyanyelv, az olvasás és írás megtanulásában.

Lengyel Zsolt nyelvész áttekintést ad (pp. 835–844) a mentális lexikon vizsgálatának egyválaszos szóasszociációs fajtájáról részben nemzetközi, részben hazai szakirodalom és saját adatok alapján.

Navracsics Judit nyelvész (pp. 850–860) dolgozatában a korai háromnyelvűség kialakulásának folyamatát írja le egy Magyarországra érkező család két kisgyermekének (két és három évesek) megfigyelése alapján.

Kitűnő írások olvashatók a modern, generatív nyelvészet, azon belül is a magyar nyelvleírás területéről, ilyen Bánréti Zoltán „A szó ellipszise” (pp. 784–793) és Medve Anna „Szintagmatikus kapcsolatok, szörend, modulok” (pp. 794–806) című dolgozata.

A recenzió műfaja nem ad lehetőséget arra, hogy egy ilyen terjedelmes gyűjtemény minden egyes írásról beszámoljunk; ez azonban nem jelenti azt, hogy az említetlenül maradt közlemények ne volnának igényesek. Értékes tanulmányokkal találkozunk a *Történelem-tudományok*, az *Irodalomtudományok*, a *Filozófiai tudományok* fejezetekben, valamint a *Művészeti és művelődéstörténeti tudományok* és a *Média- és kommunikációs tudományok* fejezetekben is.

Ez a vaskos tanulmánykötet százegy írást tartalmaz, számos tudományterület kutatóinak munkáiból állt össze, olvasása után mégis marad hiányérzetünk. Sajnálatos, hogy hiányos azoknak a megemlékezőknek a sora, akik a hetvenes évektől fogva tanítványként évtizedeken át meghatározóak voltak a NYIK és az ÉKP programok kidolgozásában, tevékenyen részt vettek ezek elterjesztésében. A tisztelgő pályatársak, barátok írásai között csekélynek tűnik a kötetben a „régii” tanítványok saját munkásságát reprezentáló, mesterüket ezzel köszöntő tanulmányainak száma.

Sárdi Edit

HIVATKOZÁSOK

- Nagy J. József (1996): Beágyazások a 6-8 éves gyermekek élőbeszédében. In: *Absztrakció és valóság. Békési Imre köszöntése*. Szeged: JGYTF Kiadó, 207–212 p.
- Varga Csaba (2005): *Metaelmélet, metafizológia*. Nagykovácsi: Stratégiakutató Intézet, 2005. 507 p.
- Zsolnai József (2002): *Vesszőfutásom a pedagógiáért: egy pedagógus-életút sikerei és botrányai*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 376 p.
- (2005, vál. és összeáll.): *A tudomány egésze: a magyar tudomány tudomáypedagógiai szemléje* [elektronikus dok.]. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Arcanum; Pápa: Veszprémi Egyetem Pedagógiai Kutatóintézete. 1 CD-ROM, 12 cm.

Forgács Róbert

Anya – nyelv – csavar

Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2008. 142 p.

„Az ékesszólás kiskönyvtára” sorozat egyik darabját szeretném bemutatni és egyben ajánlani a nyelvi fejtörőket kedvelő diákok és magyartanárok figyelmébe. A szerzőt a Duna Televízió *Nyelvörző* című műsorából ismerhetjük, ahol már sok csavaros eszű gyerek tehette próbára tudását és szellemi fürgeségét. Nyelvi játékokkal lépten-nyomon találkozhatunk rejtvényűságokban vagy akár utcai reklámplakátokon, viszont kevés olyan kiváló, könnyen áttekinthető, témák szerint rendezett gyűjtemény látott napvilágot mostanában, mint ez a kötet.

Már a cím is egy feladattípusra utal. A *nyelv* szó az *anya*- előtaggal is és a *-csavar* utótaggal is értelmes összetételt eredményez. Ez a két kifejezés: *anyanyelv* és *nyelvcsavar*, jól összefoglalja a könyv tartalmát.

A nyelvtan sajnos ma az egyik legkevésbé kedvelt tantárgy a diákok körében, ezért a magyartanároknak és az idegennyelv-taná-

roknak egyaránt fontos feladata a nyelv megszerettetése és az iránta való érdeklődés felkeltése. Ez a kiadvány a játékos feladataival tökéletesen alkalmas erre a célra. A fejezetek a nyelvtani tananyagba tartozó témákat jelölnek meg (például jelentéstan, nyelvtörténet, szólások, közmondások, idegen szavak), így könnyen felhasználhatók az adott téma tanításához. A kiadvány azonban egyáltalán nem tankönyvszerű.

A feladatok rendkívül változatosak, ezért a gyűjtemény alkalmazható általános és középiskolában, frontális oktatás és kooperatív módszer keretei között is. A diákok motiválásának egyik módszere a versenyeztetés: a feladványok egyik típusánál egyetlen jó megoldás van, amelyet minél gyorsabban meg kell találni, a másik típusnál pedig a lehető legtöbb jó megoldást kell összegyűjteni (például szólánc, szótaglánc, megadott végződések keresése). Otthon a családdal vagy baráti körben is lehet játszani, a feladatok egy része legalább olyan szórakoztató, mint az Activity nevű társasjáték.

Az első fejezet a szókincsfejlesztést tűzi ki célul, ami fontos feladat, mert sajnos kevesen beszélnek választékosan, sok gyerek nehezen fejezi ki magát. A tanulók addig nem ismert szavakkal gazdagodhatnak (például *bakcsó*, *sillabusz*, *fidibusz*), és már ismert, de ritkán használt szavakat eleveníthetnek fel. A feladatok nagy része egy adott szóhoz keres különböző elő- és utótagokat.

A következő fejezetben a megunhatatlan anagrammák kerülnek elő. A kellőképpen összekevert betűkből nem könnyű feladat helyreállítani az értelmes szavakat (bár a gyakorlott szem pillanatok alatt megfejtje ezeket a feladványokat). A könyv írója rendkívül változatos módszereket eszelt ki a betűkkel való játékra: találunk nemzetközi autójelzések-től kezdve a kémiai vegyjeleken keresztül az sms-nyelvig mindent.

Ötletes feladatok a szóegyenletek: ezek a matematikához állnak közel, a logikus gondolkodást fejlesztik. Találhatunk köztük könnyebbeket (például ülőhely + paripa = já-

rófelület, megoldás: padló) és komolyabb fejtörést igénylőket is.

A szerző külön fejezetet szentel az idegen eredetű szavakkal kapcsolatos feladatoknak. „A team prezentálja a kompozíció struktúráját” – olvashatjuk az egyik „magyarra fordítandó” mondatot. Ez a feladat a szakszövegek paródiájának is tekinthető. (A hétköznapi életben leggyakrabban a jogi szaknyelv bukatoival találkozunk.)

A hatodik rész témája, a szinonimák és elmentések keresése kiválóan alkalmas a szókincs bővítésére és a kreatív gondolkodás fejlesztésére.

A témák között szerepel a nyelvtörténet is. A középiskolai tananyag nagyon kevés időt szán rá, pedig ez a nyelvészet egyik legérdekesebb területe. A diákok megtanulják, hogy a magyar a finnugor nyelvek közé tartozik, de nem ismerik ennek a hátterét, csak néhány közös eredetű, első látásra nem kifejezetten hasonló szópárt tanulnak meg, kételkedve. A fejezetben előkerülnek a jövevényszavak, a népnyelv és a nyelvújítás szavai is. A következő részben a tájnyelv külön fejezetként jelenik meg. Fontos megtanítani, hogy a tájnyelvi szavak is a magyar nyelv részei, nem pedig megbélyegzendő kifejezések. A szavak jelentésének kitalálásában és a megjegyzésében is sokszor segít a szöveggörnyezet, például Házunk kéményére tavasszal két *keszta* költözött.

A szólások és közmondások összekeverése gyakori jelenség, több feladat is irányul az ilyen hibák javítására. A szerző kreatívan közelíti meg a témát: a szólásokban és közmondásokban szereplő állatok, színek, számok szerint szerkeszti a feladatokat.

Az irodalmi rész jó példa a magyar tantárgy két nagy területének összekapcsolására, ami több új általános iskolás tankönyvcso-magnak is célja. A találós kérdések megfejtései között a kötelező olvasmányok mellett Harry Potter is előkerül.

A nevek és az eszperente a hagyományos nyelvtankönyvekben nem szerepelnek, de talán éppen emiatt keltik fel az érdeklődést.

A csupa „e” magánhangzóval megírt rejtvények nagyon népszerűek a tanulók körében. Még nagyobb kreativitást igényelne a feladat megfordítása, ha egy megadott fogalmat kellene csupa „e” magánhangzóval elmondani.

A jelentéstannal és a helyesírással foglalkozó fejezetek feladatai kevésbé újszerűek, inkább a hagyományos típusokba sorolhatók, de ettől még jó gyakorlófeladatok.

Nagyon praktikus, hogy a könyv végén a megfejtéseket is megtalálhatjuk, így könnyen ellenőrizhetjük a válaszainkat, vagy megnézhetjük azt, amire végképp nem sikerült rájőnünk.

Ákár a tananyag kiegészítéseként, akár otthoni társasjátékként használjuk a könyvet, biztos, hogy a nyelvi fejlődés és a jókedv nem fog elmaradni.

Györfly Lilla

Lőrincz Ildikó (szerk.)

Nyelvek és kultúrák dialógusa (Apáczai-füzetek 3.)

Győr: Nyugat-magyarországi Egyetem, Apáczai Csere János Kar, 2008. 180 p.

A viszonylag új, 2007 elején indult *Apáczai-füzetek* sorozat döntően a Nyugat-magyarországi Egyetemen folyó alkalmazott nyelvészeti és irodalmi kutatások termésének biztosít publikációs lehetőséget. A most megjelent harmadik kötetben helyet kapott cikkek a kulturális pluralizmus meglehetősen tág fogalmához kapcsolódó területeket ölelik fel.

Az első Apáczai-füzet hármasság tagolása (irodalmi, nyelvészeti és gyakorlati blokkra) alapjaiban véve változatlan maradt, csak a szekciók száma nőtt, számuk jelenleg négy (nyelvpolitikai, idegennyelv-oktatási, anyanyelvi nevelési és irodalmi szekció), ehhez mintegy függelékként kapcsolódik egy saját empirikus kutatás és egy önrecenzió jellegű könyvismertetés a használó diákok bírálati alapján.

Amint kinyitjuk a könyvet, sajnos rögtön feltűnnek komoly formai-szerkesztési hiányosságai, a szedési hibák rendkívül nagy száma. Mindezt tovább súlyosbítja a nem egyenesen megkövetelt formázás, hivatkozárendszer és jegyzetapparátus, jellemző a helyesírás-ellenőrző program javításainak kritikátlan elfogadása is. Szóhiány, betűhibák, szóközhiányok és felesleges szóközök fordulnak elő nemhogy a könyv írásaiban, már a tartalomjegyzékben is. A kisebb illusztrációk is sokszor darabosak. A grazi képek jók és hangulatuk illik a könyvhöz, viszont nem világos számomra, miért éppen Graz került bele, amikor grazi vonatkozású cikk egy sincs. Talán szerencsésebb lett volna, ha az egyes témakörhöz illő képet választanak mindenhova.

A könyvet Cseh Sándor és Szilágyi Magdolna előszava után Lőrincz Ildikó figyelemre méltóan gazdag bibliográfiájú cikke nyitja, amely a JaLing-program kísérleti magyarországi alkalmazásának eredményeit mutatja be. A *Janua Linguarium* névre hallgató projekt keretében speciális tananyagot dolgoztak ki, melynek részét képezi egyes nyelvek párhuzamos figyelése, összevetése, a nyelvek közötti hangzás- és hangkészletbeli különbségeknek, a nyelvek működésének, eredetének, valamint a különböző nyelvcsaládoknak az ismertetése, különös tekintettel az európai nyelvekre. Mindehhez megfelelő segédletek és hangzó anyagok is készültek. Ezek felhasználásával a gyerekek például ismeretlen nyelvű mondatokat fordítanak úgy, hogy csak néhány előre megadott kulcsszó magyar megfelelőjét látják. A metanyelvi tudatosság szintje és a nyelvi fogékonyság látható fejlődést mutatott már a rövid kísérleti programban is. Azt kell azonban mondanunk, hogy az iskolai nyelvtanórák anyaga (például Szende Aladár: *A magyar nyelv tankönyve*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.) döntően még mindig a régi történeti-leíró, sőt néhol még a latinus logikai szemlélet nyomait is magán viselő paradigmán alapszik, és ebbe, úgy tűnik, nem férnek bele olyan újítások, mint a JaLing-program. Sok tanuló attitűdje a

nyelvtan, a nyelvi jelenségek, struktúrák iránt negatív, ennek alakulásában az akár 10–15 évvel ezelőtti nyelvallapotot tükröző példák mellett az eltúlzott matematikai-logikai szemlélet is egészen biztosan szerepet játszik. Azonban a határok lebontásának, a szociolingvisztikai szemlélet hazai térhódításának, valamint az alternatív oktatási módszerek mind nagyobb térnyerésének együttes hatása alól az anyanyelvi nevelés a legkevésbé sem vonhatja ki magát. Ha mindez kikényszerítene egy szemléletváltást a nyelvi jelenségek oktatásában, akkor az új paradigma alapján létrejövő tananyagoknak már integráns részét képezhetnék a JaLing-programon és a hozzá hasonlókon alapuló oktatási módszerek adaptációi is. Mindennek azonban a magyar oktatáspolitikai légkör nem igazán kedvez.

Görcsné Muzsai Viktória első cikke klaszszikus nyelvpolitikai, oktatási problémát vesz görcső alá. Hosszú bevezetőjében bemutatja a „kétnyelvű”, illetve kisebbségi oktatás különböző típusait (Garcia és Skutnabb-Kangas osztályozása alapján), majd rátér az Európai Iskolákban, valamint a bécsi Európai Középsiskolában működő oktatási rendszer és felfogás ismertetésére. Így a cikk egy létező, erős többnyelvűséget biztosító oktatási rendszerrel ismerteti meg az olvasót; kár, hogy még mindig csak a „kiválasztott” keveseknek van esélyük ezt közelebbről megismerni. A más kultúrák iránt az iskolának köszönhetően nyitottabb emberek ugyanis kevésbé lesznek fogékonyak az ostoba nacionalista, idegenellenes szölamokra, szélsőséges ideológiákra, átlátanak bizonyos csapdát rejtő politikai törekvéseken, ugyanakkor államuk és kultúr-nemzetük öntudatos, szilárd identitású polgáiraivá válnak. A montesquieu-i záró mondat – „*Szükségképpen vagyok ember, és véletlenül francia*” – szellemét minden demokratikus ország oktatáspolitikájának követnie kellene.

Björn Freiberg angol nyelvű cikkében a Civilizációk Szövetsége nevet viselő 2005-ös spanyol-török ENSZ-kezdeményezésről ír, melynek kimondott célja a vallási fundamentalizmus elleni fellépés a terrorizmus elleni

harc részeként. Az írás igen kemény, bíráló hangnemű. Szerzője durva párhuzamot von a kezdeményezés és a hitleri Németország politikája között, megjegyzi, hogy a pokolba, vagyis egy pokoli diktatúrába vezető út is jószándékkal van kikövezeve. Mivel azonban néhány fontos dologról bántó módon elfeledkeznek, a cikk végkövetkeztetésével sem érthetünk egyet. El kell fogadni, hogy igenis vannak abszolútnak vehető, veendő értékek, jogok, mint például az élethez való jog (ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 1948), és a terrorizmus fő vonása éppen ennek semmibevétele. Természetesen rögzíteni kell azt is, hogy a jogok ütközése esetén melyik az elsődleges. Sokkal szerencsésebb lett volna, ha a szerző az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*-ból mint alapidokumentumból kiindulva próbálja vizsgálni a szervezetet. A recenzens szerint ugyanis az élethez való jogot egyetlen más jog sem írhatja felül, így az előbbre való, mint például a szabad vallásgyakorlás joga, tehát igenis lehet legitimitása egy ilyen ENSZ-szervezetnek. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy az államok szuverenitását nemzetközi jogi eszközökkel korlátozni *kell* (a cikk az 56. lapon ennek aláásásáról ír), mert ha egy ország szabadon tehet bármit a saját állampolgáraival és a területére lépő idegenekkel a mai világban, ahol az adatrögzítés és a média eszközei félelmetes fegyverré válhatnak az államhatalom kezében, az *valóban* orwelli diktatúrákhoz vezethet és vezetett is már.

A második blokkban az idegennyelv-tanulás motivációs faktorait, az idegenként tanult nyelvek, konkrétan a magyar, az olasz, az orosz és a cigány (lovári) presztízviszonyait tárgyaló cikkek kaptak helyet. Itt meg kell említenünk a könyv egy további, igen fájó formai hiányosságát is: a cikkek *előtt* nincs *kötelező jelleggel* absztrakt (kivonat), így nem döntheti el az olvasó, hogy a cikket érdemes-e elolvasnia; különösen áll ez az idegen nyelvű cikkekre.

Kis Zita Margitnak a magyar mint idegen nyelv pozíciójáról, presztízviszonyairól szó-

ló cikke objektív, jól megírt, az olvasót magával ragadni képes dolgozat, bár van néhány hiányossága is. Empirikus vizsgálaton alapul, azonban hiányolom a táblázatok, grafikonokat, ezek nélkül a kutatási eredmények nem világosak az olvasó számára. Ha nem számszerűsíthető módon vettük fel az adatokat, akkor a szöveges válaszok kategorizálása után az eredmények szintén táblázatba foglalhatók. Ezt a hiányt leszámítva személyes tapasztalataim is alátámasztják az írottakat.

Sok tekintetben hasonló Kissné Pintér Zsuzsanna cikke. A magyarországi olaszoktatás történetének rövid bemutatása után rátér a kérdőív, a gyűjtött adatok ismertetésére, végül megállapítja, hogy az amúgy igen magas presztízsű olasz nyelv választásánál még mindig inkább a pozitív nyelvi attitűd, a szubjektív motiváció a döntő, és az idegennyelv-tudás fontosságának tudatosulása csak ez után következik.

Görcsnyé Muzsai Viktória második, orosz nyelvű cikkében az orosz nyelv presztízsviszonyairól ír világszinten és magyar viszonylatban, továbbá stratégiákat fogalmaz meg az orosz nyelv nyugat-magyarországi helyzetének javítására. Az 1980 után született magyar fiatalok már semmit nem tanultak oroszul. A régi rendszernek való hátat fordítás szándéka együtt járt az orosz nyelv szinte teljes kiszorulásával, mivel azt az elnyomás, a politika nyelvének bélyegezték a magyarok. Az orosz napjainkban ismét kezd divatba jönni, hiszen mégiscsak egy százmilliók által beszélt világnyelvről van szó, melyet a szláv nyelvterület más részein is (a volt Szovjetunió kivül főleg Szlovákiában és Bulgáriában) jól megértenek.

Szilágyi Magdolna cigány nyelvű cikkének címe: „Miért jó, ha cigányul tanulsz?” A cigány nyelvből szerzett nyelvvizsga népszerűsége vitathatatlan, a cikkíró kollégája, Kolompár Hajnalka által a *romapage.hu* oldalon említett esetet továbbgondolva talán nem felelőtlen az a kijelentés, hogy a lovári nyelvnek a nem romák általi elsajátítása sokat javíthat a cigányság és a többségi magyar

társadalom viszonyán, elsősorban persze hosszabb távon.

A nyelvi nevelési, valamint az irodalmi szekcióban helyet kapott cikkek érdemi bírálatához, elemzéséhez igen komoly nyelvoktatási tapasztalatra, sőt filozófiai háttérismertetekre volna szükség, ezért ezeket nyelvész-ként csak válogatás szintjén, vázlatosan ismertetjük.

Helen Sherwin felvetése, érvelése a gyermekirodalom alkalmazásáról az általános iskolás gyermekek idegennyelv-oktatásában elég meggyőző, a cikk gazdag angol nyelvű bibliográfiára épül. „Icing on the cake” – magyarul „hab a tortán”-nak fordíthatjuk: a gyermekirodalom a nyelvtanításban perifériára szorul, és csak ilyen „jutalom”-szerepben jelenik meg. Sherwin felsorol fejlesztési, emocionális, intellektuális, motivációs és nyelvészeti érveket, szükségleteket, melyek a gyermekirodalom kiterjedtebb alkalmazása mellett szólnak. A cikk döntően az anyanyelvi nevelés klasszikus eszköztárát hozza fel, melyre azonban a tárgyalt korosztály esetén az idegennyelv-tanításban is lehet és kell is építenünk. Sajnos, itt is kívánnivalót hagy maga után a formai tagolás, a felsorolásjelek használata nem egységes, ahogy a helyesírás-ellenőrző által ki nem javított elütések is benne maradtak a cikkben.

A másik két tanulmány már átmenetet képez az irodalmi szekció felé. Makkos Anikó műve tulajdonképpen egy jól megírt könyvajánló, könyvismertetés, Kate DiCamillo *Penny miatt* című ifjúsági regényét elemzi klasszikus „arisztotelészi” módon, életrajzi párhuzamok megvonásával. A cikk végén ismertetett amerikai tanítási módszereket Magyarországra sajnos nehéz adaptálni, mert a regény tanítása Amerikában egy nagyobb egész részeként, a többi tárgy tanmenetével összhangban és nem azoktól elszigetelten történik. Az adaptáció még leginkább a Waldorf-iskolákban oldható meg, ahol például az amerikai irodalmat jól ismerő osztálytanító és angoltanár együttműködésére fel lehet építeni egy Amerika-epochát vagy általában

a regény tanítása beilleszthető az „epochális” tanmenetbe.

Szénási Annamária az amerikai irodalom indiánképének és a kapcsolódó fogolytörténeteknek mint műfajnak a változásáról ír angol nyelven. Leginkább J. F. Cooper életművét, ezen belül is főleg a „Bórharisnya-ciklus”-t, valamint Coopernek (és másoknak) a mai világ indiánképére gyakorolt hatását mutatja be. Összehasonlítja a mű által sugallt képet a kutatások révén feltárt vagy éppen teljesen fel nem tárható valódi történeti háttérrel. A cikkből kiviláglik az író felelőssége is a születendő mű cselekményének tárgyával kapcsolatos kép alakulásában; a valóság ugyanis nemegyszer teljesen mást mutat, mint az irodalmi romantika, de irodalmi művet többen olvasnak, mint történeti tárgyú tudományos cikkeket. A fogolytörténet ma is létező műfaj, megfilmesítve képes megtölteni a mozikat. Míg régen az indiánok jelentették az egzotikumot, az ismeretlent, ma, amikor már mindent tudunk szinte az egész Földről, átvették a helyüket a különböző thrillerek, sci-fi szereplői. Mindezt a szerző az alapvető emberi természetnek tulajdonítja: sokan egyfajta kielégülést éreznek, amikor a filmben látható horrorisztikus jelenetektől reszketnek, de közben tudják, hogy nekik maguknak nem eshet bajuk.

Az irodalmi szekciót Vajda Károly hermeneutikával foglalkozó egyetemi docens cikke nyitja, melyben Johannes Bobrowski „Lábnym a homokban” című versét elemzi, mégpedig nem klasszikus arisztotelészi, hanem ontológiai, gadameri szemléletből kiindulva. A szerző elismert germanista, s a hermeneutika művelőjeként is komoly publikációs tevékenység áll mögötte. Az *amfibolia*: kétes, kettős értelmezést magában rejtő tétel. A mű elemzéséhez elengedhetetlen a zsidó hitéleti és kulturális hagyományok, továbbá a gadameri filozófia teljes körű ismerete, ezért a bírálatot kompetensebb személyekre bízom. Pár mondatot írok csak a nagyon bonyolult hermeneutikai érveléseket tartalmazó cikkről kóistolóként: a Soá, vagyis a holo-

kauszt óta már maga a „választott nép” kifejezés is amfiboliát hordoz magában. A szerző értelmezése szerint ugyanis az isteni kegyelemre való kiválasztottság mellett ugyanúgy jelenti a Soára történő kiválasztottságot is. Ennek oka a (jelen esetben keresztény-zsidó közösségi léptékben vett) testvéri létnek a Bibliában is kifejtett problémáiban és a testvérhez kötődő érzelmi konnotációknak e problémákból fakadó változásaiban (életközösség – szeretet > elkülönbözés – gyűlölet > trauma utáni egymásra találás – megbékélés stb.) keresendő. Itt sem mehetünk el azonban a formai problémák mellett: a görög nevek átírása a cikkben nem a jelenleg érvényes magyar helyesírás szerint (*Arisztotelész* stb.) történt, valamint a *tekhné* szó görög betűs változata is lemaradt a rossz szedés miatt. A szerző másik, német nyelvű Amsel-elemzése nem követi az új német helyesírás szabályait, míg Horváth Viktorné Ingeborg Bachmann-elemzésében („A harmincadik év”) hiperkorrekt alakot (*verschliesst*) is találunk.

A másik, röviden ismertetni kívánt írás Szabó Erika tollából a középkori német irodalom egyetlen ránk maradt hősi eposza (lovagregénye?), a *Nibelung-ének* műfaji hovatartozásának kérdéseit, illetőleg az ezzel kapcsolatban kifejtett álláspontokat ismertető helyzetkép. A kérdés nyitott marad, hiszen a hármas tagolás a középkorban teljesen ismeretlen volt, XVIII. századi módszerekkel próbálunk kategorizálni egy 1200 körül keletkezett művet. Az irodalom nem egzakt tudomány, ezért minden meghatározás valódi értelme függ a definiáló és a definíciót felhasználó cikk írójának egyéni beállítódásától, olvasmányi háttérétől is. Nem célszerű tehát a műfajokat, sőt a három műnemet sem merev kategóriákként kezelni, hanem sokdimenziós, az átmeneti formákat is magában foglaló alakzatként kell felfogni az irodalmat, melyben a műfajok, sőt a műnemek is „átfolyhatnak” egymásba. A *Nibelung-ének* egy fontos mű az „epiká”-t képviselő alakzatnak az „eposz”-t és a „regény”-t összekötő szaka-

szán – valahol. Hogy hol, arról az egyes elemzők mást és mást állítanak.

Az utolsó két cikk mintegy függelékként kapcsolódik a könyvhöz. Az első Stefan Aubreville empirikus vizsgálata a győri diákok egyetemi terheléséről. A vizsgálat csupán az alapvető számonkérési formákra terjedt ki, finomabb tagolást nem tett lehetővé. A recenzens szerint is szükség van a tanulmányi terhelés egyenletesebb elosztására annak érdekében, hogy a hallgatói érdeklődés fennmaradjon. A folyamatos feladatok kiadása amúgy is bevett gyakorlat, és ha ezek teljesítése, akár csak bizonyos feltételekkel is, de elegendő a jegymegajánláshoz, akkor talán kevesebben hívnák a vizsgaidőszakot „kikészülési időszak”-nak. Várható továbbá, hogy folyamatosan és nem kampányszerűen tanulnak majd a hallgatók.

A könyvet a „Tourismus einmal bunt” című, idegenforgalmi szakmenedzser szakon alkalmazott könyv ismertetése, Csapóné Horváth Andrea „szerzői önrecenzió”-ja zárja. A hallgatói kritikákból a szerző valós képet kapott arról, hogy műve mennyiben segítette a tananyag elsajátítását, mindenre kiterjedt-e, mik voltak az erőnei, hiányosságai. A tételesen levont következtetések alapján a második kötetben a felmerült hiányosságokat pótolni igyekszik majd.

Összességében a cikkek sokfélesége jól érzékelteti a cím által felvetett probléma sokrétűségét, nyelvpolitikai, nyelvi nevelési-oktatási, irodalmi vonatkozásait is. A záró ismertetés is a címnek egy újabb vonatkozását, a turisztikait helyezi az olvasó látókörébe.

Az egyes cikkek tartalmi bemutatását, továbbgondolását (a terjedelmi korlátok szem előtt tartásával), bírálatát befejezve azt kell mondanunk, hogy egymásutániségüket, tematikus csoportosításukat illetően a könyv jól felépített, logikus, de a szerkesztői munka jó oldala ebben, sajnos, ki is merül. Az egyes cikkek kisebb-nagyobb egyedi hiányosságaira már felhívtam a figyelmet, ezek jobb szakmai lektorálással kiküszöbölhetők volnának. A fentiekben említett néhány, esetenként ko-

molyabb hibát leszámítva jó, sőt nemegyszer kiváló cikkeket nyelvtanároknak, nyelvészeknek, irodalmároknak egyaránt ajánlom elolvasásra. Az egyetemhez méltó minőségi könyvkiadás érdekében kulcsfontosságú volna ugyanakkor a professzionális nyomdai és szerkesztői háttér biztosítása, az országban oly sokszor hangoztatott pénzhiányt ellenérvként nem fogadhatjuk el. Csak remélhetjük tehát, hogy az *Apáczai-füzetek* sorozat 4. kötetének megjelentetésekor a gyenge nyomdai előkészítést és a cikkek formázásának egységességét az Apáczai Kar jelentősen feljavítja.

Károly Márton

Márku Anita

Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében

Ungvár: PoliPrint kft. – KMF,
2008. 171 p.

A közelmúltban jelent meg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete munkatársának, Márku Anitának a munkája *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében* címmel.

Két nyelvet beszélőként a társalgási célokhöz igazítva minden egyes társalgási szituációban el kell döntenünk, hogy melyik nyelvet választjuk a beszélgetéshez. Ezek a döntések sokszor nem tudatosan, nem előre megfontolt szándékkal jönnek létre. A könyv azokról a kommunikációs stratégiákról számol be, amelyeket az imént említett döntések mögött alkalmaznak kétnyelvű beszélők.

A bevezető részben Márku a kétnyelvűség meghatározása mellett olyan fontos kérdésekre is kitér, mint a kétnyelvű beszélő nyelvi

repertoárja és a nyelvválasztás. Majd részletesen bemutatja a kétnyelvűség természetes velejáróinak: az interferencia-jelenségnek, a szókölcsönzésnek és a kódváltásnak a típusait. Ezek a jelenségek a kárpátaljai mindennapi élet velejárói. Ahhoz, hogy kétnyelvű beszélőkként sikeresek legyünk a kommunikációban, nem elég ismernünk a nyelveket, hanem azt is tudnunk kell, hogy melyik helyzetben melyik a megfelelő.

A könyv további részében egy 2006-ban végzett kérdőíves kutatás eredményéről ír a szerző. A kutatásban 116 diák vett részt az Ungvári Nemzeti Egyetemről és a II. Rákóczi Ferenc Főiskoláról.

A kutatás eredményeiből kiderül számunkra, hogyan befolyásolja a nyelvválasztást a téma, a státusz, az intimitás foka, a beszélgetés helyszíne stb. Valamint kiderül, hogy a nyelvválasztás a megkérdezettek körében a szolidaritás elvén működik, s csupán 7%-uk nem hajlandó ukrán egynyelvűek jelenlétében nyelvet váltani.

A következő részben a különböző típusú kölcsönelemek használatáról és a hozzájuk fűződő viszonyról olvashatunk: a kárpátaljai fiatalok tudatában vannak a kölcsönelemek jelenlétének a beszédükben, s csak nagyon kis hányaduk hadakozik ezek ellen.

A kódváltási szokások és típusok részletes bemutatása található a következő részben, ahol rengeteg példával alátámasztva tárul elénk a Kárpátaljára jellemző helyzet. S hogy miért is váltunk kódot? Nagyrészt egynyelvűek jelenléte miatt; a beszéd téma, idézés, kitöltés, ismétlés, magyarázat okán; szolidaritás, érzelmi és nyelvi nyomaték kifejezésére; vagy éppen nyelvi ellenállás céljával.

A könyv záró fejezetében a kárpátaljai sajtós kontaktelemek bemutatására kerül sor. Ilyenek például az intézmények nevei, az utcanevek, vagy a háromelemű személynévhasználat (családnév, utónév, apai név) és a megszólítás. A könyv szerzője szemléletesen mutatja be az adatközlők válaszai alapján, hogy a kárpátaljai magyarok milyen akadályokba ütköznek neveik ukránra való fordításakor.

S hogy milyen a kódváltás megítélése Kárpátalján? Márku szavaival élve: „Kárpátalján a kódváltás megítélése ma is különböző, s addig így is lesz, míg élnek olyanok a világon, akik a kétnyelvűséget abnormális jelenségnek tekintik, s míg a nyelvi alapú diszkrimináció nemcsak divatos, hanem törvények által támogatott is lesz.”

Szilágyi László

SZOFTVER

B. PAPP ESZTER

A Visual Thesaurus

A *Visual Thesaurus* (VT) különleges digitális szótár és teaurusz egyben: interaktív és rendkívül innovatív. A Thinkmap segítségével fejlesztették, amely megkísérli utánozni a mentális lexikon szerkezetét. A VT létezik online és letölthető változatban is, itt az online változatot mutatom be (visualthesaurus.com), és ingyen kipróbálhatja az interneten bárki, akinek a számítógépén van Java program. Ha előfizetünk a szolgáltatásra (havi 2,95 dollárért vagy évente 19,95 dollárért), hozzáférünk a többnyelvű szótárhoz is, amely holland, francia, német, olasz és spanyol szavakat is tartalmaz. Figyelembe véve, hogy minden angol egynyelvű papír alapú középszótár többre kerül ennél, már így is megéri.

Az angol szótár 145 ezer szót tartalmaz. Ebből 39 ezer tulajdonnév (személynevek, márkanév), tehát a szótár enciklopédikus információt is tartalmaz, igaz, csak röviden. Robert Burns nevét beírva például azt kapjuk, hogy ünnepelt skót költő (1759–1796). Viszont ha a nevére a jobb egérgombbal rákattintunk, rögtön egy internetes keresőben találjuk magunkat, ahol bővebb információhoz juthatunk.

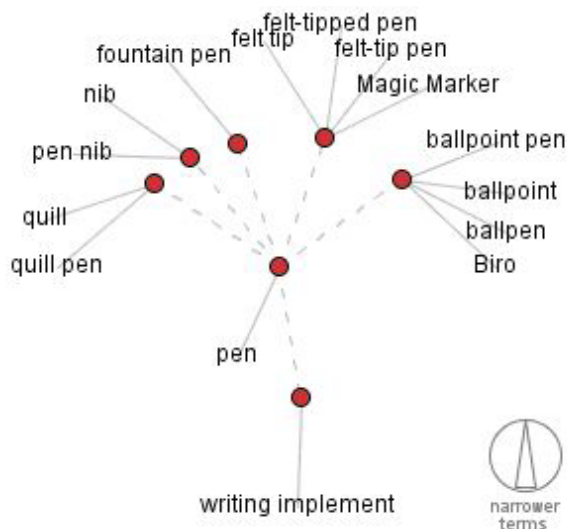
A VT különlegessége abban rejlik, hogy az elektronikus szótároktól megszokott funkciókon túl (például definíciókat és példamondatokat ad, meghallgathatjuk a szavakat brit és amerikai kiejtéssel) az egyes szavak szemantikai mezejét is megmutatja: megnézhetjük egy szó szinonimáit és ellentéteit, valamint a hozzá leggyakrabban kapcsolódó más szavakat is. Mindezt pókháló-ábrán szemlélteti, akár három dimenzióban is.

A hálóban megjelenő szavak szófaját színekkel kódolja a program: pirossal jelzi a főneveket, zölddel az igéket, sárgával a melléneveket és lilával a határozószókat.¹ Mindezekon túl a háló nem statikus, hanem tetszés szerint tovább alakítható azzal, hogy egy másik szót húzunk középre az egérrel, és így a VT az új központ köré rajzolja ki a szemantikai mezőt. A háló alakját saját ízlésünknek megfelelően alakíthatjuk, ami akkor lehet érdekes, ha másokkal is meg kívánjuk osztani. A kirajzolt hálót e-mailben elküldhetjük, kinyomtathatjuk, sőt akár egyedi pólófeliratot, bögrét vagy üdvözlőlapot is készíthetünk.

Ha hibásan írtunk be egy keresett szót, a szótár segítőkészen felkínál lehetséges más szavakat, brit és amerikai helyesírással egyaránt, ezek közül kiválaszthatjuk a keresettet. A helyesírást fejleszti még egy játék is, a *Spelling Bee*, ahol hallás után kell leírni szavakat. Ha a könnyű szavak nem jelentenek kihívást, egyre nehezebb szavakat hallunk. Két sikertelen próbálkozás után segítséget kapunk, de a megoldást csak a harmadik próbálkozás után lehet megnézni.

Mindez már eddig is lenyűgöző, de a VT weboldalán ennél sokkal többet találnak a szavak iránt érdeklődők. A főoldalon hetente olvasható egy-két új cikk vagy eszmefuttatás, amely

¹ Az eredeti ábra csomópontjai piros színűek. – *A szerk.*

A pen szó ábrájának egy része: tollfajták

kapcsolódik a szavakhoz, a nyelvhez. Ezeket részben maguk a szótár fejlesztői írják, részben a felhasználók. Természetesen hozzá lehet szólni a cikkekhez, így mindenki kifejtheti a véleményét. Emellett számos olyan fórum nyílik a főoldalról, ahol a nyelvhasználók által felvetett helyesírási vagy nyelvhelyességi problémákra keresnek megoldást, többször amerikai egyetemi tanárok, lexikográfusok segítségével. A haladó nyelvtanulók és nyelvtanárok itt számos olyan nyelvi jelenségről tájékozódhatnak, amelyek egészen frissek, most vannak kialakulóban, és ezért semmilyen könyvben vagy papír alapú szótárban nincs róluk információ. Egy példa: április 30-án jelent meg egy írás a *swine flu* (sertésinfluenza) kifejezés kialakulásáról, a fertőzés háttéréről, és ennek kapcsán egy rövid nyelvészeti eszmefuttatást olvashatunk arról, hogy az a szórövidülés, amely az angol *influenza* → *flu* kialakulásánál tetten érhető, még milyen szavakban jelenik meg. A bejegyzés két linket is felkínál: az egyikben egy lexikográfus beszél a *swine flu* terminusról és egyéb nevekről, a másik pedig egy népszerű amerikai komikus, Jon Stewart jelenetét mutatja meg a betegségről.

Léteznek külön rovatok kifejezetten az oktatók, nyelvtanárok munkájának segítésére, például ahhoz adnak ötleteket, hogyan lehet a Big Brother [Való Világ] műsort tanórán felhasználni. Más helyeken nyelvészek, oktatók, lexikográfusok, írók és üzletemberek gondolatait olvashatjuk a nyelvről, a szavakról és az írásról.

Aki a kevésbé tudományos dolgokra kíváncsi, az talál itt keresztretjvényt is, amellyel VT-pólót lehet nyerni. Aki pedig a véletlenre bízna szótanulását, az minden nap új szót talál a főoldalon, sőt erre a szolgáltatásra fel is iratkozhat, és így e-mailben megkapja a napi adagot. Közvetlenül ez alatt a főoldalon néhány pókháló-ábrát láthatunk, amelyek valamilyen téma köré csoportosítva tárnak eléink megtanulandó szavakat. Jelenleg a „szárnya van” tulajdonság köré gyűjtött ábrák láthatók, amelyeknek a középpontjában a legkülönfélébb szavak állnak a méhecskétől a különböző madarakon és a repülőgépen át az épületig (hiszen annak is van szárnya).

És végül lássuk az oldal számomra legérdekesebb szolgáltatását, a *Vocabgrabber*-t, amely egy szókincs-kivonatoló modul. Ide egy maximum 200 ezer karakteres szöveget másolhatunk be, a program pedig kigyűjti azokat a szavakat, amelyek benne vannak a VT-ben. A kigyűjtött

szavakat megtekinthetjük betűrendben, a szövegben való előfordulásuk, illetve a szövegben való gyakoriságuk sorrendjében, de a szövegtől független gyakorisági sorrendben is, vagy éppen tudományterületenként csoportosítva. Arra is lehetőség van egyetlen kattintással, hogy megtekintsük az összes szó pókháló-ábráját. Természetesen bármelyik szóra kattintva a program megmutatja a hozzá tartozó részletes információkat, és a szövegből kigyűjti azokat a mondatokat, szövegrészeket, amelyekben az adott szó szerepel, így a konkrét nyelvhasználatra is láthatunk példákat.

A *Visual Thesaurus*-t mindenkinek ajánlom, aki érdeklődik az angol nyelv iránt. Kezdő nyelvtanulók is hasznosnak fogják találni, de a felkínált összes lehetőséget főként a haladó nyelvtanulók, nyelvhasználók tudják kiaknázni. Nyelvtanárok is biztosan nagyon hasznosnak találják a szavaknak ezt a fajta megjelenítését, hiszen hatékonyan alkalmazható órai szókincsbővítésre is. A konkrét tanítási ötletek felhasználásával pedig akár minden héten tarthatnak olyan órákat, amelyeken szókincsbővítésen túl a legfrissebb kultúra-specifikus ismereteket is átadhatják, amit bizonyára a nyelvtanulók is sokkal élvezetesebbnek találnak a tankönyveknél.

HÍREK

VÁGÁSI MARGIT

A tudomány nyelve – a nyelv tudománya Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében

XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus
Eger, 2009 április 16-18.

Eger első ízben volt helyszíne a Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszusnak, amely közel két évtizede nagy érdeklődés mellett, évi rendszerességgel teremt fórumot az alkalmazott nyelvészeti kutatók, nyelvtanárok, fordítók, szótárszerkesztők, nyelvkönyvírók stb. számára.

A nagyszabású szakmai program az Eszterházy Károly Főiskola (EKF) Bölcsészettudományi Karának gondozásában került megrendezésre. Az idegen nyelvi tanszékek (angol, francia, német), valamint a magyar és alkalmazott nyelvészeti tanszékek oktatói vállalkoztak a XIX. MANYE kongresszus megszervezésére és lebonyolítására, amelynek különös aktualitása volt: 2009-et a magyar nyelv évének nyilvánították. Következésképpen az ünnepi esztendőben nagyobb figyelmet kapott anyanyelvünk helyzete, oktatása, európai szerepe.

A rangos eseményre több mint 200 érdeklődő érkezett Egerbe hazai és külföldi felsőoktatási intézményekből, kutatóintézetekből, középiskolákból és nyelviskolákból. A kongresszust Habis László, Eger megyei jogú város polgármestere, a rendezvény fővédnöke és Hauser Zoltán, az EKF rektora nyitották meg.

A nyitó plenáris ülésen három neves szaktekintély előadását hallgathatta meg a közönség:

1. Hogyan használja a nyelv az agyat? (Pléh Csaba)
2. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a digitális világban (Hunyadi László)
3. Pazarló magyarok: nyelv- és kultúrávesztéseink (Bárdos Jenő)

A hagyományokhoz híven a kongresszus nyitóünnepségén került sor a Brassai-díj átadására. Az idén munkássága elismeréseként Bakonyi István professzor részesült ebben a kitüntetésben.

A háromnapos kongresszuson 170 előadás hangzott el a következő 13 szekcióban: nyelvpedagógia, anyanyelvi nevelés, nyelvészet és informatika, nyelvpolitika, szociolingvisztika, fordítástudomány, kontrasztív nyelvészet, lexikológia, szaknyelvi kommunikáció, interkulturális kommunikáció, szövegnyelvészet, gendernyelvészet. A legtöbb előadás a nyelvpedagógia, a fordítástudomány és a szaknyelvi kommunikáció szekciókban hangzott el, és nagy érdeklődés övezte a gender-nyelvészetet, amely első alkalommal szerepelt a szekciók sorában.

Külön említést érdemelnek azok a PhD-hallgatók, akik színvonalas előadásokkal szerepeltek az egyes szekciókban.

A plenáris és szekcióelőadásokon kívül érdekes és tartalmas kísérőprogramok színesítették a kongresszus kínálatát. A résztvevők kerekasztal-beszélgetéseken kompetens moderátorok közreműködésével vitathatták meg a tankönyvek nyelvezetét (Eöry Vilma), a magyar tudományos terminológiát (Voigt Vilmos), szótárkiadásunk helyzetét (Kiss Gábor) és az idegennyelvoktatás jövőjét a felsőoktatásban (Barabás László).

Az érdeklődők megtekinthették a Líceum nevezetességeit: a dísztermet, a kápolnát, a csilagvizsgálót és a főiskola korszerű kutatókönyvtárát.

A kongresszus keretében megtartották az alkalmazott nyelvészeti tanszékvezetők országos értekezletét és a MANYE soron következő közgyűlését. Ez utóbbi rendezvényen átadták az egyesület tiszteletbeli tagságáról szóló elismerő oklevelet Budai Lászlónak, az EKF Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete professor emeritusának.

A záró plenáris előadást Budai László tartotta Az anyanyelv változó szerepe az idegen nyelv-oktatásban címmel. A kongresszus záróünnepségén Klaudy Kinga, a MANYE elnöke a rendezvény értékelése után felolvasta Hunyadi László levelét, amelyben a következő, XX. kongresszusra hívta meg a résztvevőket Debrecenbe.

A XV. évfolyam 3. számának szerzői

FÜLÖP ERZSÉBET MÁRIA, Pannon Egyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program, Veszprém
(erzsebet_f@yahoo.com)

GYÖRFFY LILLA, Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Tanszék
(gyorffyliilla@gmail.com)

HEGEDŰS RITA, Humboldt Egyetem, Berlin és Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Magyar Nyelvi Lektorátus, Budapest (hegedusrita@hotmail.com)

HUSZÁR ÁGNES, Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola (huszar1a@freemail.hu)

KÁROLY MÁRTON, Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Tanszék (harczymarczy@gmail.com)

MAJOR FERENCNÉ, Budapest (major.ferenckaroly@upcmail.hu)

OSZLÁNSZKI ÉVA, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék
(eva.oszlanszki@gmail.com)

B. PAPP ESZTER, Pécsi Tudományegyetem, Idegen Nyelvi Tiktárság (papp.eszter@inyt.pte.hu)

PAPP VANDA, Moder Üzleti Tudományok Főiskolája, Tatabánya (papp.vanda@mutf.hu)

PLÉH CSABA, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Kognitív Tudományi Tanszék
(pleh@cogsci.bme.hu)

SÁRDI EDIT, Budapest

SZÉPE GYÖRGY, Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Tanszék és Zsigmond Király Főiskola,
Budapest (szepe.gyorgy@chello.hu)

SZILÁGYI LÁSZLÓ, Pécsi Tudományegyetem, Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
(maximus@kmtf.uz.ua)

SZÖLLŐSY ÉVA, Modern Nyelvoktatás, Budapest (szeva1@freemail.hu)

TERTS ISTVÁN, Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Tanszék (terts@nyi.bme.hu)

TÓTH ANDREA, Pannon Egyetem, Nyelvtudományi Doktori Program, Veszprém (capr@freemail.hu)

VÁGÁSI MARGIT, Eszterházy Károly Főiskola, Eger (vagasim@ektf.hu)

Főszerkesztői levél

Mint szerzőink újabban tapasztalják, már minden beküldött kéziratot lektoráltatunk. A következő (2009/4.) számmal kezdődően csak lektorált írások jelennek meg a lapban. A tanulmányok *ténylegesen anonim* lektorálására törekszünk, tehát szándékaink szerint nemcsak a szerző nem tudja, ki a lektor, hanem a lektor sem tudja, kinek a munkáját olvassa. Ilyen kis ország kis szakmai közösségében ezt természetesen nehéz teljes biztonsággal megoldani, de például igénybe vesszük külföldi kollégák segítségét is.

Az előző számunkban már jelzett, kis lépésekben történő fejlesztés keretében azt tervezzük, hogy a 2010. évvel kezdődően a dolgozatokhoz *rövid összefoglalást* (absztraktot) kérünk (magyar nyelven) max. 1.000 leütés terjedelemben. Az absztraktok fordításáról (angolra, illetve a dolgozat témájától függően franciára, németre, oroszra vagy a cikkben érintett más nyelvre) a szerkesztőség fog gondoskodni; de ha a szerző *anyanyelvű* fordítást mellékel, köszönettel vesszük. A tartalomjegyzékben az idegen nyelvű kivonat nyelvében is megjelentetjük a szükséges adatokat.

*

A MANYE 2009. évi kongresszusa felkért plenáris előadásának ábráit speciális előkészítés eredményeképpen sikerült közölnünk. Ezt üzemszerűen sajnos nem tudjuk megvalósítani, így (további tájékoztatásig) arra kérjük szerzőinket, hogy ábráikban, diagramjaikban szürke színt ne használjanak: különféle mintázatokkal (hullámvonalakkal, négyzethálókkal, pontokkal stb.) töltsék ki a teret.

*

A 2009/1–2. szám tartalomjegyzékében a Szómúzeumról szóló recenzió szerzőjeként Schnell Judit nevet tüntettünk fel. A név helyesen *Schnell Zsuzsanna*, ahogyan a recenzió alatt és a szerzők listájában szerepelt. Az elírás vélhetően a kiváló színésznő, Schell Judit közismerten csengő neve miatt történt, és különösen sajnálatos, mert a szerzővel más fórumokon is előfordult már. Tőle és olvasóinktól egyaránt elnézést kérünk.

Ugyancsak a 2009/1–2. számban a szerzők listájából kimaradt *Pethő József*, ezért szintén elnézést kérünk, és itt pótoljuk az adatokat:

PETHŐ JÓZSEF, Nyíregyházi Főiskola, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
(pethojos@nyf.hu)

Budapesten, 2009. július 15-én,

Szépe György